

**YA'KÛBÎ'NİN TARİHİNE GÖRE
HZ. OSMAN DÖNEMİ**

Selim YAZICI

**Yüksek Lisans Tezi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
2016
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

Selim YAZICI

YA'KÛBÎ'NİN TARİHİNE GÖRE HZ. OSMAN DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ**

ERZURUM - 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

17.03/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "YA'KÛBÎ'nin TARİHİNE GÖRE HZ OSMAN DÖNEMİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

17.03/2016

Selim YAZICI

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Osman GÜRBÜZ danışmanlığında, Selim Yazıcı tarafından hazırlanan bu çalışma 17/03/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İslam tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Mehmet Salih ARI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr. İsmail ALTUN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	VI
ÖNSÖZ.....	XI

GİRİŞ

YA'KÛBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ	1
I. YA'KÛBÎ'NİN HAYATI	1
A. Adı, Doğumu ve Vefâtı	1
II. ESERLERİ	2
A. Kitabu't-Tarih.....	2
B. Kitabu'l-Buldan	3
C. Müşâkeletü'n-Nâs li-Zamânihim ve Mâ Yağlibu Aleyhim fi Kulli Asrîn	4
III. YA'KÛBÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ.....	4
IV. KULLANDIĞI KAYNAKLAR.....	5
A. Kur'an-ı Kerim	5
B. Hadisler.....	5
C. Müslüman Müellifler	6
D. Mektuplar	6
E. Şiirler.....	7
F. Ehli Kitabın Kutsal Metinleri.....	7
G. Diğer Kaynaklar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ SİYASİ, SOSYAL, KÜLTÜREL, İDARİ VE ASKERİ

FAALİYETLER

1.1. HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ SİYASİ FAALİYETLER.....	9
1.1.1. Şûra Heyetinin Toplanması ve Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi	9
1.1.2. Hz. Osman'ın Halife Seçilmesinden Sonra Bazı Sahabilerin Tutumu.....	13
1.2. HZ. OSMAN DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER	15

1.2.1. Kur'an'ı Kerim'in Tek Lehçe Haline Getirilip Çoğaltılması.....	15
1.2.2. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî'nin Genişletilmesi.....	17
1.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ EYÂLETLERİN YÖNETİMİ	19
1.3.1. Kûfe	20
1.3.2. Basra.....	24
1.3.3. Mısır	25
1.3.4. Şam ve Diğer Vilayetler	27
1.4. HZ. OSMAN DÖNEMİ ASKERÎ FAALİYETLER (FETİHLER).....	29
1.4.1. Kûfe ve Basra Merkezli Fetih Hareketleri	29
1.4.2. Mısır Merkezli, Mısır ve Afrika Askeri Faaliyetleri	35
1.4.3. Şam Merkezli Anadolu'daki Askerî Faaliyetler.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ İÇ KARIŞIKLIKLAR, MUHASARA EDİLMESİ VE ÖLDÜRÜLMESİ

2.1. HZ. OSMAN'IN ELEŞTİRİLDİĞİ HUSUSLAR.....	38
2.1.1. Hürmüzan'ın öldürülmesi ve Ubeydullah b. Ömer Meselesi.....	38
2.1.2. Hakem b. Ebû'l Âs'ın Medine'ye Getirilmesi	40
2.1.3. Hz. Osman'ın Kızlarına Yüklü Miktarda Beytulmaldan Çeyiz Vermesi.....	42
2.1.4. Beytülmal Görevlisi İle Hz. Osman Münâkaşası	44
2.1.5. Abdullah b. Mes'ûd Meselesi.....	45
2.1.6. Ebû Zer el-Gıfârî Meselesi	50
2.1.7. Ammar b. Yâsir Meselesi	56
2.1.8. Abdurrahman b. Avf Meselesi	59
2.2. HZ OSMAN'IN MUHASARA EDİLMESİ.....	63
2.3. HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ.....	74
2.4. HZ OSMAN'IN NESEBİ.....	77
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ.....	90

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YA'KÛBÎ'NİN TARİH'İNE GÖRE HZ. OSMAN DÖNEMİ

Selim YAZICI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

2016, Sayfa: 90

Jüri: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

Prof. Dr. Mehmet Salih ARI

Doç. Dr. İsmail ALTUN

Çalışmamızda, Şîlik ithamına maruz kalan Ya'kûbî'nin Tarih'indeki Hz Osman dönemini ele aldık. Bu bağlamda onun bu döneme bakış açısını ele alarak Şia'ya mensubiyetini eserine yansıtıp yansıtmadığı hususunu değerlendirmeye çalıştık.

Tezimiz bir giriş iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda ilk önce kullandığımız kaynaklar hakkında bilgilere yer verdik. Girişte, Ya'kûbî'nin doğumu, nesebi, hayatı hakkında kısaca bilgiler vermeye çalıştık. Birinci bölümde, Ya'kûbî'nin Tarihi'nde yer alan Hz. Osman dönemi siyasi, idari, sosyal ve askeri faaliyetlerden bahsettik. İkinci Bölümde, Hz. Osman dönemi iç karışıklıklar, Hz. Osman'ın evinin muhasara edilmesi ve öldürülmesi ile ilgili rivayetleri ele aldık. Sonuç bölümünde ise, Ya'kûbî'nin yer verdiği rivayetlerin genel değerlendirmesini yaptık.

Anahtar Kelimeler: Ya'kûbî, Hz Osman, Şia, Tarih

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

UTHMAN'S ERA ACCORDING TO HISTORY BY YAKUBI

Selim YAZICI

Advisor: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

2016, Page: 90

**Jury: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Prof. Dr. Mehmet Salih ARI
Assoc. Prof. Dr. İsmail ALTUN**

In this study, the main reason why we handled Uthman's era in History by Ya'kûbî is the hearsay that he is a historian who is connected to Shia. Within this context, we aimed to evaluate whether he reflected his connection to Shia to his work, by taking his view on the era into consideration.

This thesis consists of one introduction and two chapters. In this study, firstly we mentioned the sources we used. In the introduction, we tried to give brief information about Ya'kûbî's birth, lineage and life. In the first chapter, we mentioned the political, administrative, social and military activities of the Uthman's Era that take place in History by Ya'kûbî. In the second chapter, we discussed the narratives about the internal disorders of Uthman's Era, besiege of Uthman's house and his being killed. In the conclusion, by making a general assessment of the narratives that Ya'kûbî wrote, we expressed our own view as he did not reflect his connection to Shia to his work in the general sense about the events that occurred during the Uthman's Era.

Key Words: Ya'kûbî, Uthman, History, Shia

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ayr.	: Ayrıntılı
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
CÜSBE	: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DEÜSBE	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
Ö	: Ölüm
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: Tahkik
tsz	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme
vb.	: Ve Benzeri

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Hz. Peygamberden sonra Hulafâyî Raşidin olarak da isimlendirilen dört halife dönemi İlk dönem İslam tarihi kaynakları arasında önemli yer turmaktadır. Dört Halifenin ilki olan Hz. Ebûbekir döneminin kısa oluşu, Hz. Ömer döneminde ise, yoğun fetih hareketlerinin devam etmesi ve onun dirâyetli yönetim sergilemesi sayesinde her iki halife dönemi sukûnetle geçmiştir. Hz. Osman dönemine geldiğimizde bu dönemi ikiye ayırarak birinci altı yıl ve ikinci altı yıl olarak değerlendirmek gerekir. İlk altı yılın Hz. Ömer dönemi gibi büyük problemlerin yaşanmadığı, yoğun fetih hareketlerinin devam ettiği başarılı bir dönem olarak görmekteyiz. Ancak ikinci altı yıl siyasi ve idari açıdan birçok sıkıntının görüldüğü ve Hz. Osman'ın öldürülmesine kadar varan buhranlı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte Hz. Osman'ın hilafette bulunduğu gerek oniki yıl ve gerekse hilafet öncesi hayatı ile ilgili birçok husus ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında genişçe yer bulmuştur. Özellikle ikinci altı yıl dediğimiz dönemle ilgili tarihçilerin birçok farklı rivayetler ortaya koyduklarını görmek mümkündür. Önsözde de bahsettiğimiz üzere bu çalışmayı yapmaktaki amacımız ilk dönem İslam tarihi kaynaklarından birisi olarak sayılan bu eserde dönemin nasıl anlatıldığı ve eserin müellifinin şîâ'ya mensubiyeti iddiasının esere yansıtılıp yansıtılmadığını değerlendirmektir.

Çalışmamızı yaparken İslam tarihinin ana kaynaklarını teşkil eden; siyer, meğazi, tabakât, fütûhat, neseb, coğrafya ve şehir kitapları yanında Genel İslam tarihi eserlerinden faydalandık. Yine isim ve yerlerle ilgili pratik bilgiler veren Ansiklopedilerle birlikte mezhepler tarihi, hadis, edebiyat, tefsir v.b. kaynaklar da yer almıştır.

İfade ettiğimiz yukarıdaki kaynakların değerlendirmesine geçmeden şunu söylememiz gerekir ki Ya'kûbî'nin *Tarihi* ile ilgili müstakil bir çalışmayı tespit edemedik. Söz konusu eser ayrıca Türkçe'ye de çevrilmemiştir. Ancak Selahattin Çamyar'ın *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*¹ adlı yüksek lisans çalışması ve Mehmet Salih Arı'nın *Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya'kûbî*² adlı makalesi tezimizin Ya'kûbî'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği ile ilgili konularda hem kaynakları taramada hem de muhteva

¹ Selahattin Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

² Salih Arı, "Tarihçi ve Coğrafyacı olarak Ya'kûbî", *İslami İlimler Dergisi*, Sayı: II, 2008, 161-173.

açısından bize fayda sağlamıştır. Tezimizin birinci bölümünü teşkil eden Ya'kûbî'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği ile ilgili bilgileri kendi eseri olan *Tarih*'i³, yine ilk coğrafya eserlerinden sayabileceğimiz onun, *Kitabu'l-Buldan*'i⁴, ayrıca risâle sayabileceğimiz *Müşakeletü'n-Nas Lizamânihim ve Mâ Yağlıbu Aleyhim Fî Kulli Asrîn*⁵ adlı eserlerinden istifade ettik. Özellikle onun tarihçiliği ile ilgili bilgiler *Tarih*'inin mukaddimesinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca, Ya'kûbî ile ilgili bilgiler ihtiva eden Carl Brockelmann'ın "*Tarihu'l-Edebi'l-Arâbi*"⁶ adlı eseri, Kehhâle'nin "*Mu'cemul-Müellifîn*"⁷i, Ziriklî'nin "*Kâmusu'l-Â'lam*"⁸i, Corci Zeydan'ın "*Tarihu'l-Edebi'l-Luğati'l-Arâb*"⁹i, Abdulaziz ed-Dûri'nin "*Bahsün fi Neş'eti-'İlmi't-Tarih-İndel-Arab*"¹⁰i, F.Rosenthal'ın "*İlmü't-Tarih İ'ndel-Müslimîn*"¹¹ adlı eseri, özellikle Ya'kûbî'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği ile ilgili hususlarda başlıca faydalandığımız ana kaynaklar olmuştur.

Çalışmamızın temel konusu olan Ya'kûbî'nin *Tarih* adlı eserindeki Hz. Osman'ın hilafet öncesi ve hilafet sonrası dönemi ile ilgili birçok rivayeti barındıran, Siyer ve Meğazi kitaplarından istifade ettik. Bu bağlamda, İbn İshak'ın (151/768) "es-Sîre"¹²si, İbn Hişam'ın (218/833) *es-Sîretün-Nebeviye*¹³ adlı eserleri yer almaktadır. İbn Hişam'ın eseri, İbn İshak'ın rivayetlerini esas almış olsa da ondan daha ayrıntılı ve geniş bilgiler aktarması açısından bizim için ayrı bir değere haizdir. Ya'kûbî'nin de yararlandığını ifade ettiği, Vâkidî'nin (207/822) "*Kitabu'l Meğazi*"¹⁴si ve Zührî'nin (124/741) "*el-Meğazi en-Nebeviye*"¹⁵ adlı eseri de kaynaklarımız arasında yer almıştır.

³ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Vehb ibn Vâzih, *Tarihu'l- Ya'kûbî*, Tahk: Abdulemir Mühenna, I-II, Beyrut 2010.

⁴ Ya'kûbî, *Kitabu'l-Buldan*, Leiden 1988.

⁵ Ya'kûbî, *Müşakeletü'n-Nas Lizamânihim ve mâ Yağlıbu Aleyhim fî Kulli Asrîn*, Mecelletül Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, XXVI/1, 123-165, Kahire 1980.

⁶ Carl, Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l- Arâbi*, Arapçaya çev: Halim en-Neccar, (5.Baskı), I-VI, Kahire 1977.

⁷ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemul-Müellifîn*, Beyrut 1958.

⁸ Ziriklî, Hayrettin, *Kamusu'l-Â'lam*, I-VIII, Kahire 1954-1959.

⁹ Corci Zeydan, *Tarihu'l-Edebi'l-Luğati'l-Arâb*, I-IV, Mısır, tsz.

¹⁰ Dûri', Abdulaziz, *Bahsün fi Neş'eti I'lmi't-Tarih İ'ndel-Arab*, Beyrut 1960.

¹¹ F. Rosenthal, *İlmü't-Tarih İ'ndel-Müslimin*, Arapçaya çev: Salih Ahmet, Bağdat 1963.

¹² İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar, *es-Sîretün-Nebeviyye*, Dârul-Kütübül-İ'lmiyye, I-II, Beyrut 2004.

¹³ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretün-Nebeviye*, I-IV, Beyrut 1992.

¹⁴ Vâkidî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l Meğâzi*, Beyrut 1989.

¹⁵ Zührî, İmam Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah, *el-Meğâzi en-Nebeviyye*, thk. Dr. Süheyl Zekkâr, Dımaşk 1981.

Çalışmamızda Hz. Osman'ın hilafet dönemi, ailesi, nesebi ile ilgili rivayetleri karşılaştırmada, ensâb kitaplarından faydalandık. Bu eserler arasında aynı zamanda tarih kitabı olarak da değerlendirebileceğimiz Belâzurî'nin (279/892) “*Ensâbu'l-Eşraf*”¹⁶, Hz. Osman ile ilgili birçok hususta ayrıntılı bilgiler ihtiva etmesi yönüyle en çok başvurduğumuz temel kaynaklar arasında yer almıştır. Ayrıca İbn Hazm'ın “*Cemheretü Ensabi'l-Arab*”¹⁷, Ebû Ubeyde b. Sellam'ın “*Kitabu'n-Neseb*”¹⁸, istifade ettiğimiz başlıca ensâb kitapları arasında yer almaktadır.

İslam tarihi kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan tabakât eserleri de çalışmamızda bize kaynaklık teşkil etmiştir. Tabakât eserleri arasında başta gelen İbn Sa'd'ın (230/844) “*et-Tabakâtu'l-Kübra*”¹⁹ adlı eserinde bu dönemde bazı sahabilerin Hz Osman'a karşı tutum ve davranışları hususunda, gerekse Hz Osman'ın hayatı ile ilgili, önemli bilgiler vermesi açısından oldukça yararlı olmuştur. Bu bağlamda Zehebî'nin “*Siyerü A'lâmu'n-Nübelâ*”²⁰ sı, Halife b. Hayyât'ın “*Kitabu't-Tabakât*”²¹, Ebu Nu'aym'ın “*Ma'rifetü's-Sahâbe*”²² si, İbn Hacer el-Askâlânî'nin “*el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*”²³ si, İbn Abdilberr'in, *el-İstiâ'b fi Esmâil-Eshâb*²⁴ ve yukarıda zikredilen eserleri kaynak gösteren, sahâbe biyografileri hususunda ayrıntılı bilgiler veren, İbnü'l-Esîr'in “*Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*”²⁵ si bu dönemle ilgili rivayetleri değerlendirmemizde bizlere ışık tutmuştur.

Hz. Ömer döneminde yoğun bir şekilde devam eden fetih hareketleri, aksamadan aynı hızla Hz. Osman döneminde de devam ederek İslam coğrafyası olabildiğince genişlemiş, bir taraftan Türkistan'a bir taraftan Afrika'nın ve Anadolu'nun içlerine kadar ulaşmıştır. İşte Hz. Osman dönemi fetih hareketleri ile ilgili rivayetleri karşılaştırıp değerlendirirken futûhat, şehir tarihleri ve coğrafya eserlerinden faydalandık. Bu alanda yine Belâzurî'nin önemli eseri olan ve birçok şehri ele alıp

¹⁶ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır 1959.

¹⁷ İbn Hazm, Ahmed b. Said, *Cemheretü Ensabi'l-Arab*, Beyrut 1983.

¹⁸ Ebû Ubeyde b. Sellam, *Kitabu'n-Neseb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989.

¹⁹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Müni' ez-Zührî, *Kitabu't-Tabakâtu'l-Kübra*, I-XI, thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001.

²⁰ Zehebî, Muhammed b. Ahmedb. Osman, *Siyerü A'lâmu'n-Nübelâ*, I-XVII, Beyrut1994.

²¹ Halife b. Hayyat, Ebu Amr, *Kitabu't-Tabakât*, I-V, thk: Süheyl Zekkar, Beyrut1993.

²² Ebu Nuaym el- İsfehânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, I-II, Riyad 1988.

²³ İbn Hacer el-Askâlani, Hafız Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, I-XIV, thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et-Türkiyyi, Kahire 2008.

²⁴ İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstiâ'b fi Esmail-Eshâb*, Beyrut 2006.

²⁵ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I-VII, Kahire1973.

şehirler hakkında geniş ma'lumat veren “*Futûhu'l-Buldan*”²⁶, Yâkut el-Hamavînin “*Mu'cemu'l-Buldan*”²⁷’inden fethedilen şehirler ve o şehirleri fetheden komutanlarla ilgili bilgilerden faydalandık. Aynı şekilde şehir tarihleri ile ilgili oldukça geniş bilgiler ihtiva eden önemli bir eser olan, İbn Şebbe’nin “*Târihu'l-Medinetu'l-Münevvere*”’sinden yararlandık. Bu eserde konumuzla ilgili birçok rivayet yer almaktadır. Özellikle Hz. Osman’ın bazı sahabilerle arasında geçen ihtilaflarla ilgili rivayetleri karşılaştırmada bize fayda sağlamıştır.

Genel tarih kitapları araştırmamızın her safhasında kullandığımız temel kaynaklar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu sahada Genel İslam tarihi kitapları arasında önemli yere sahip Taberî’nin (310/922) “*Tarih*”²⁸’i, çalışmamızla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bilindiği üzere Taberî’nin en önemli özelliği, farklı ya da çelişkili de olsa bütün rivayetleri kitabına almasıdır. Bu bakımdan Taberî’nin Hz. Osman dönemine ait farklılık arz eden birçok rivayetleri, değerlendirmelerimizde bize yol gösterici olmuştur. Taberî ve kendisinden önceki müelliflerden istifade eden İbnü'l-Esir’in (630/1232) “*el-Kamil fi't-Tarih*”²⁹’i, İbn Kesir’in, “*el-Bidâye ven-Nihâye*”³⁰’si, Zehebî’nin “*Tarihu'l-İslam*”³¹ ve “*El-İber fi Haberi men Ğaber*”³²’i, Suyutî’nin “*Târihu'l-Hulefâ*”³³’sı, Halife b. Hayyât’ın “*Tarih*”³⁴’i, Hasan İbrahim Hasan’ın “*Tarihu'l-İslam*”³⁵’i, Fuad Sezgin’in, “*Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*”³⁶’si, Mahmud Şakir’in “*Tarihu'l-İslam*”³⁷’i, M. Asım Köksal’ın, “*İslam Tarihi*”³⁸ gibi Genel İslam tarihi eserlerinden birçok hususta istifade ettik.

²⁶ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldan*, I-V, Beyrut 1987.

²⁷ Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldan*, I-III, Beyrut 1990.

²⁸ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu't-Taberî*, I-V, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, tsz.

²⁹ İbnü'l-Esir, İzzüddün Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk: Ebu'l Fida Abdullah el-Kâdî, I-XI, Beyrut 1987.

³⁰ İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türki, 1997.

³¹ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l-İslam ve Vefâyatü'l-Meşâhiri ve'l-Âlam (Hulâfâyi Raşidin Dönemi)*, thk: Ömer Abdusselam Tedmuri, Beyrut 1990, (çev. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, I-VI, İstanbul 1996)

³² Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *El-İber fi Haberi men Ğaber*, I-IV, Beyrut 1985.

³³ Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Da'rul-Minhac, Cidde 2002.

³⁴ Halife b. Hayyât, *Tarih*, Riyad 1985.

³⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam*, I-XIV, Beyrut 1992.

³⁶ Fuad Sezgin, *Tarihu't-Turâsi'l-Arabî*, I-II, Riyad 1991.

³⁷ Mahmud Şakir, *Tarihu'l-İslam*, I-XXII, Beyrut 2000.

³⁸ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, I-XVIII, İstanbul 1989.

Bütün bu kaynaklarla beraber, Muhammed Hamidullah³⁹, Ethem Ruhi Fıđlalı⁴⁰, Mustafa Fayda⁴¹, İrfan Aycan⁴², Mahfuz Söylemez⁴³, Adnan Demircan⁴⁴ gibi ülkemizde yetişmiş birçok kıymetli İslam tarihçilerin kitap ve makalelerinden yararlandık. Ayrıca kapsamlı bir çalışma olan Diyanet İslam Ansiklopedisi⁴⁵ de kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Hz. Osman ve dönemi ile ilgili doktora ve yüksek lisans gibi araştırmalarla birlikte diğer birçok müellifin eser ve makalalarından istifade ettiğimizi ve bunları dipnotlarda ayrıntılı bir şekilde yer verdiğimizi ifade etmek isterim.

³⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, İstanbul, 2007.

⁴⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, 2008 İstanbul.

⁴¹ Mustafa Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri*, İstanbul 2014; çev. *Futûhu'l-Buldan (Ülkeler Kitabı)*, İstanbul, 2013.

⁴² İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 2015.

⁴³ Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 2014; *Güç ve İktidar Kufe'de İktidar Mücadelesi*, Ankara, 2011; *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara 2015.

⁴⁴ Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi/İslam Tarihine İlk Defa*, İstanbul, 2014; *Raşid Halifeler*, İstanbul, 2015; *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilafları*, İstanbul, 2015.

⁴⁵ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988-2014, I – XLIV.

ÖNSÖZ

Hz. Osman dönemi İslam tarihinde bir kırılma noktasını temsil ettiği için bütün kaynaklarda önemli yer tutmuştur. Asr-ı saadet olarak ifade edilen Hz. Peygamber dönemi ve ilk iki halife devri Hz Osman dönemine göre, daha ayrıntılı ve daha sahih rivayetlerle aktarılmıştır. Özellikle Hz. Osman'ın hilafetinin son altı yılında meydana gelen ihtilaflar, o dönem de olduğu gibi sonraki dönemlerde de tartışılmaya devam etmiştir. Ayrıca Onun dönemi siyasi, sosyal, idari ve askeri yönden kendisinden sonraki dönemleri doğrudan etkilemesi bakımından da ayrı bir öneme hâizdir. Bu dönem hem İslam tarihçileri hem de şarkiyatçılar tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

Biz de bu noktadan hareketle Ya'kûbî'nin Hz. Osman'ın hilafet dönemini nasıl ele aldığını, burada geçen rivayetlerin diğer İslam tarihlerinde geçen rivayetlerle örtüşüp örtüşmediğine bakarak değerlendirmelerde bulunduk. Ya'kûbî'nin *Tarih*'indeki Hz. Osman dönemini ele almamızın temel nedeni, onun Şiâ'ya mensup bir tarihçi olduğu söylentisidir. Bu bağlamda onun bu döneme bakış açısını ele alarak Şiâ'ya mensubiyetini eserine yansıtıp yansıtmadığı hususunu değerlendirmeyi amaçladık. Hiç şüphe yok ki bu döneme ait birçok rivayetlerde tarihçiler görüş birliğine varamamışlardır. Hatta her bir tarihçinin mensubu bulunduğu fikrî düşünceye meylederek dönemi ele aldığını söyleyebiliriz. Bizim bu araştırmada ana hedefimiz Şiâ yanlısı olduğu söylenen bir tarihçinin kaleminden Hz. Osman dönemini incelemeye çalışmaktır.

Çalışmamızı yaparken Ya'kûbî'nin, Hz. Osman dönemine ait rivayetlerini konu başlıklarına ayırdık. Böyle bir tasnif yapmaktaki amacımız, rivayetlerin daha anlaşılır olmasını ve diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerin değerlendirilmesinde kolaylık sağlamaktır. Ya'kûbî, *Tarihi*'ni kronolojik sıraya göre telif ettiğinden rivayetleri de aynı tertip üzerine değerlendirmek, hem araştırmacıya hem de okuyucuya bıkkınlık verebileceğini düşündük. Bu nedenle kronolojik sırayı takip etmedik. Konu başlıklarını oluşturduktan sonra öncelikle konu ile ilgili Ya'kûbî'nin rivayetlerine yer verdik. Daha sonra da diğer İslam tarihi kaynaklarına başvurarak bu rivayetlerle örtüşüp örtüşmediğine bakıp genel değerlendirmelerde bulunduk.

Tezimiz bir giriş iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda ilk önce kullandığımız kaynaklar hakkında bilgilere yer verdik. Bu kaynakların konumuzla ilgili hususlarına işaret ederek onlardan hangi çerçevede yararlandığımızı ifade ettik.

Girişte, Ya'kûbî'nin doğumu, nesebi, hayatı hakkında kısaca bilgiler vermeye çalıştık. Günümüze kadar ulaşan basılmış eserlerini tanıtmakla birlikte günümüze ulaşamayan eserlerini de zikrettik. Bütün bunlarla birlikte onun tarihçiliğini, kullandığı metodu ve kaynaklarının neler olduğunu da belirtmeye çalıştık.

Birinci bölümde, Ya'kûbî'nin *Tarihi*'nde yer alan Hz. Osman dönemi siyasi, idari, sosyal ve askeri faaliyetlerden bahsettik. Bu bağlamda onun halifelğe seçilmesi ve bu husus da bazı sahabilerin takındıkları tavırları ele aldık. Sosyal ve kültürel faaliyetler bağlamında Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî'nin genişletilmesi, Kuran'ı Kerim'in tek lehçe haline getirilerek çoğaltılması ile ilgili rivayetleri değerlendirdik. Eyaletlerin yönetiminde ise, atadığı ve azlettiği valilerle ilgili rivayetleri inceledik. Yine bu dönemin askeri faaliyetler bakımından özellikle ilk altı yılda gerçekleşen fetih hareketleri ile ilgili bilgilere yer verdik.

İkinci bölümde, Hz. Osman dönemi iç karışıklıklar, Hz. Osman'ın evinin muhasara edilmesi ve öldürülmesi ile ilgili rivayetleri ele aldık. Bu çerçevede Hz. Osman'ın eleştiriye uğradığı birçok hususa yer verdik. Ona muhalif olan grupların muhalefet sebeplerini, muhaliflerin Medine'ye gelişlerini, Hz. Osman'ın evini kuşatmalarını ele aldık. Ve son olarak Hz. Osman'ı katletmeleri bu arada geçen hadiselerle ilgili rivayetleri diğer kaynaklarla mukayese ederek değerlendirmeye çalıştık.

Sonuç bölümünde ise, Ya'kûbî'nin yer verdiği rivayetlerin genel değerlendirmesini yaparak, Yakûbî'nin Şiâ'ya mensubiyetinin Hz. Osman dönemi olaylarına yansıtıp yansıtmadığına dair görüşlerimizi ifade ettik.

Çalışmamız boyunca bize hertürlü katkıyı sunan başta tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ Bey'e ve bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Tezimizin İslam tarihi araştırmacılarına bir nebze de olsa katkı sunması bizleri mutlu edecektir.

GİRİŞ

YA'KÛBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

I. YA'KÛBÎ'NİN HAYATI

A. Adı, Doğumu ve Vefâtı

Ya'kûbî'nin adı kaynaklarımızda şu şekilde geçmektedir:

Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Kâtib el- Ya'kûbî el-Abbâsî.⁴⁶ Ya'kûbî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarımızda bir rivayete ulaşamadık; ancak onun, devlette nüfûz sahibi bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Zira onun büyük dedesi Vâzih'in, Abbâsi devletinin önemli kademelerinde görev aldığı, kendi kitabında ve diğer kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁷ Ya'kûbî'nin babasının ise Berîd (posta) teşkilatında önemli, tanınmış bir postacı olduğu bilgileri yer almaktadır.⁴⁸

Ya'kûbî, Bağdat'ta doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren seyahatlara başlamış, gençliğinde Ermenistan ve Horasan'da Tâhirîler devletinde görev almıştır.⁴⁹ Bu görev nedeniyle sık sık değişik coğrafyalara yapmış olduğu seyahatler⁵⁰ onun, tarih ve coğrafya'ya ilgi duymasına neden olmuştur.⁵¹ Tâhirîler devletinin yıkılışından sonra Mısır'a gelerek Tolunoğulları devletinin hizmetine girmiştir.⁵²

Ya'kûbî'nin vefatı ile ilgili tarihçiler farklı rivayetlere yer vermiştir. Tarihçilerin çoğunluğuna göre, 284/897 yılında Mısır'da vefat etmiştir.⁵³ Onun vefatı hakkında bir takım şüpheler mevcuttur. Zira Ya'kûbî, *Kitabu'l-Buldân* adlı eserinde Tolunoğulları

⁴⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 5; Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, 236; Murat Ağarı, "Ya'kûbî" *DİA*, XL, 287; Brockelmann, "Ya'kûbî" *İA*, XIII, 35; Ignaty, Krachkovsky, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Selahaddin Osman Haşim, Kahire 1963, I, 157.

⁴⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 338; Zirikli, Hayrettin, *Kâmusu'l-Â'lâm*, I-VIII, Beyrut 1992, I, 91.

⁴⁸ Krachkovski, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 157; Ayr. Bkz. Arı, *Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya'kûbî*, 163.

⁴⁹ Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, 236; Zirikli, *Kâmus*, I, 91.

⁵⁰ Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihletü ve'r-Râhilatü'l- Müslimin*, Cidde tsz, 71; C. Zeydan, *Tarihu'l-Edebi'l-Lügati'l-Arabî*, II, 201 Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, s. 9 naklen.

⁵¹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 6.

⁵² Brockelmann, *Tarihu'l-Edeb*, IV, 236.

⁵³ Yakut el- Hamavî, *Mu'cemü'l-Üdeba*, Mısır 1937, II, 156-157.

devletinin yıkılışına üzüldüğünü ve bu devlette yaşadığı güzellikleri zikretmiştir.⁵⁴ Tolunoğulları devletinin 292/905 tarihinde yıkıldığı dikkate alınırsa onun bu tarihlerde veya sonrasında vefat ettiği konusundaki ihtilaflar daha da artmaktadır.⁵⁵

II. ESERLERİ

A. Kitabı't-Tarih

Ya'kûbî'nin günümüze ulaşan, Hz. Âdem'in yaratılışıyla başlayıp, Abbasi halifesi Ahmed el-Mu'temid (H.257) dönemine kadar devam eden zaman dilimini ihtiva eden, eseridir.⁵⁶ Kitabın başlangıç kısmının kayıp olduğunu, ilk satırlarının noktalarla belirtilmesinden anlamaktayız. Eser ilk olarak M. T. Houstma tarafından Cambridge yazması dikkate alınarak Leiden 1883 yılında dipnotlu ve fihristli şekliyle yayınlandı. Cambridge yazmasının dışında bir el yazması da İstanbul Topkapı Sarayında 4,2403 (RSO IV,708) nolu kayıta yer almaktadır.⁵⁷ Daha sonra eser bu baskıyı esas alarak Muhammed Sadık Bahrululum tarafından Necef'te 1964 yılında basılmıştır. Ve bizde adı geçen eserin Abdülemir Mühenna tarafından tahkiki yapıp ilk defa 1993 yılında neşredilen⁵⁸, Beyrut 2010 tarihli baskısını kullandık.

Ya'kûbî, eserinin birinci cildinde Hz. Âdem'den itibaren sırasıyla peygamberleri, Beni İsrail ve onlara gönderilen Nebîleri, Kralları, Süryani, Babil, Asur⁵⁹, Hint⁶⁰, Çin⁶¹, Yunan ile Rum,⁶² Fars kralları, Türkler de dâhil kuzey kavimleri⁶³ Mısırlılar⁶⁴, Berberiler, Habeşliler⁶⁵, hakkında bilgiler aktarır. Hz. Peygamber'in doğumuyla

⁵⁴ Ya'kûbî, *el-Buldân*, 382; *Tarih*, I, 5, (Ya'kûbî'nin Tarihi'nin tahkikini yapan Abdülemir Mühenna' da müellifin hayatını aktarırken söz konusu ihtilafı belirtmektedir.); Ziriklî, *Kâmus*, I, 90-91.

⁵⁵ Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *DİA*, İstanbul 2013, XLI, 236; Bkz: Arı, *Tarihçi ve Coğrafyacı olarak Ya'kûbî*, 164.

⁵⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, I-II, thk; Abdülemir Mühenna, Beyrut 2010 (Eseri tanıtırken bu baskı esas alınmıştır. Abdülemir Mühenna'nın tahkiki dışındaki baskılarda ikinci cild genelde Hz Peygamber'in doğumuyla başlamaktadır.)

⁵⁷ Brockelmann, ,IV, 238; Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 287; Şakir Mustafa, *Tarihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, Beyrut 1983, I, 250.

⁵⁸ Brockelmann, *Tarihu'l-Edeb*, IV, 238; Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 287.

⁵⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 112.

⁶⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 114.

⁶¹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 224.

⁶² Ya'kûbî, *Tarih*, I, 183.

⁶³ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 199.

⁶⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 229

⁶⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 235.

birlikte⁶⁶ İslam tarihini ele alır ve ilk cildin sonu, Hz. Peygamber'in vefatı ve nesebi ile sona ermektedir.⁶⁷

Eserin ikinci cildi bir önsözle başlamıştır. Yazar bu önsözünde kitabını kaleme alırken takip ettiği metodu uslûbu, kaynakları ifade edip, ilmin, âlimin özelliklerinden ve ehemmiyetinden bahsederek kitaptaki konuları özetlemiştir.⁶⁸ Ya'kûbî, önsözden sonra ikinci cilde Hz. Ebûbekir'in halifeliği ile başlar Abbasi halifesi Ahmed el Mu'temid'in halifeliğiyle sona erer.⁶⁹

B. Kitabı'l-Buldan

Bu eser Müslümanlar tarafından yazılmış ilk coğrafya kitabı olarak kabul edilmektedir. Müellif, yoğun ve uzun seyahatlerden elde ettiği bilgi ve tecrübelerini değerlendirerek kitabı kaleme aldığını ifade etmektedir. Ya'kûbî, eserini nasıl meydana getirdiğini kitabının giriş bölümünde şu şekilde ifade etmektedir; “Gençliğimin ilk yıllarında, zekâmın parlaklığı ve inceliği sayesinde ülkelerin tarihini ve coğrafi durumlarını öğrenmek için büyük bir gayret içerisindeydim. Çocukluğumdan beri uzun yolculuklar yaparak ülkeler ve şehirler geziyordum. Seyahatim esnasında ne zaman bir adamla karşılaşsam ona ülkesini, şehrini, oturduğu yeri, neler ekip diktikleri, giyim-kuşam, din ve dillerine varıncaya kadar herşeyi sorardım. Kendimce doğruluğuna güvendiğim kişilerin bilgilerini kaydederdim. İşte topladığım bütün bu bilgilerle uzun bir zamanda bu eseri yazdım. Herşeyi kapsamasını istemediğimden ülkelerle ilgili teferruatlı bilgileri kitabıma almadım.”⁷⁰ Eserini, 278/891 tarihinde tamamladığını ve *Tarih*'inde olduğu gibi bunu da kaleme alırken konuları özetleme metodunu kullandığını görmekteyiz. Corci Zeydan bu eser hakkında, “coğrafya alanında kitapların anası” ifadesini kullanmıştır.⁷¹

Kitabu'l-Buldan'ın ilk neşri Abraham W.T.Juynbol tarafından 1861 de gerçekleştirilmiş, daha sonraları Muhammed Sadık Bahrululum (Necf 1952) yılında ve Muhammed Emin Dinnâvi tarafından, (Beirut 2002) tarihinde neşredilmiştir. Eser,

⁶⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 327.

⁶⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 452.

⁶⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 5-6.

⁶⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 473.

⁷⁰ Ya'kûbî, *Buldan*, 3.

⁷¹ C. Zeydan, *Tarihu'l-Edebi'l-Luğati'l-Arâb*, I-IV, Mısır, tsz, II, 208.

Murat Ağarı tarafından da Türkçeye çevirisi yapılarak *Ülkeler Kitabı* adıyla, İstanbul'da yayınlanmıştır.

C. Müşâkeletü'n-Nâs li-Zamânihim ve Mâ Yağlibu Aleyhim fi Kulli Asrîn

Ya'kûbî'nin, Hz. Ebûbekir'in halifeliği ile başlayıp Abbasi halifesi Mu'tezid Billah'a kadar devam eden olayları ele alan risalesidir. Bu dönemlerdeki halifelerin hayat tarzlarını, ahlâki durumlarını, halkla olan ilişkilerini anlatır, valilerin ve devlet çalışanlarının halifeye karşı tutumlarını nakleder. Eser, W. G. Millward tarafından ilk neşri, Beyrut 1962 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ya'kûbî'nin bu eserinin yazma nüshası, İstanbul-Fatih Murat Molla Kütüphanesinde 1433/3 numarada kayıtlıdır.⁷²

Onun günümüze ulaşan bu eserlerinin yanında kaybolup günümüze ulaşamayan eserleri de mevcuttur. *Buldan*'ında zikrettiği "Biz Afrika'nın fethini ve bununla ilgili haberleri müstakil bir kitabımızda zikretmiştik"⁷³ ifadesinden anlaşılacağı üzere, Afrika fetihleri ve bölgenin İslamlaşması hakkında yazdığı *Fethu İfrıkıyye* adlı eser günümüze ulaşamamıştır. Tahirîler dönemini ihtiva eden *Tahirîler*⁷⁴, Yakut el- Hamavi'nin ismini zikrettiği, *Ahbâru'l-Ümemi's-Sâlife*⁷⁵si, yine *Kitab-ı Buldan*'ında zikrettiği coğrafya'ya yönelik *el-Mesâlik ve'l-Memalik*⁷⁶ adlı eseri maalesef çağımıza ulaşamamıştır.

III. YA'KÛBÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ

Ya'kûbî, ilk dönem İslam tarihçilerinin aksine *Tarih*'ini isnadsız bir şekilde yazmıştır. Onun çağdaşları ya da ondan sonraki gelen tarihçilerin hemen hemen tamamı kitaplarını kaydederken, rivayetleri senetleriyle birlikte aktarmışlardır. Ya'kûbî'nin senedsiz şekilde rivayetleri aktarmasının birkaç nedeni düşünülebilir. O faydalandığı kaynakları daha başlangıçta zikretmiş senet zincirlerini kitabına almamıştır. Bunu eserinin akıcılığını bozma endişesiyle açıklayabiliriz. Onun, sık sık seyahat etmesi ve nice insanlarla karşılaşarak onlardan bilgiler edinmesi, rivayet senedini zikretmeyi zorlaştıran diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷² Çamyar, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği*, 21; Arı, *Tarihçi ve Coğrafyacı olarak Ya'kûbî*, 169.

⁷³ Ya'kûbî, *Buldan*, 352.

⁷⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 394.

⁷⁵ Ya'kûbî el- Hamavî, *Mu'cem*, II, 156.

⁷⁶ Ya'kûbî, *Buldan*, 361.

Ya'kûbî, bu eserini kaleme alırken dikkat ettiği hususları şu şekilde zikretmiştir: “ Biz bizden önceki tarihçilerin, siyer müelliflerinin, ravilerin ve âlimlerin rivayetlerinden istifade ederek özet bir kitap yazdık. Geçmişten bize kadar gelen çalışmalardan oluşan detaylı kitap yazımından kaçındık. Zira öncekilerin rivayet ve haberlerinde yıllara ve uygulamalara göre, azalıp çoğalan farklılıklarını gördük. Bu yüzden gerek şiir gerekse uzun rivayetleri kısalttık.⁷⁷

Ya'kûbî'nin *Tarih*'ini yazarken hangi kaynakları kullandığına dair ayrıntılı bilgi ifade eden bir bölüm bulunmamaktadır. Kitabın birinci cildinin başlangıç kısmının eksik olduğu düşünülünce, muhtemelen ikinci cildin başlangıcında ifade ettiği üslûp ve azda olsa faydalandığı kaynakları söylemesi, birinci cildin önsözünde bu hususları daha ayrıntılı ifade ettiği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak onun istifade ettiği kaynakları kitabın muhtevsından genel manada çıkarmak mümkündür. Bu bağlamda onun kullanmış olduğu kaynakları şu şekilde ifade edebiliriz.

IV. KULLANDIĞI KAYNAKLAR

A. Kur'an-ı Kerim

Ya'kûbî, özellikle önceki milletlerle ilgili aktarmış olduğu bilgileri ayetlerle tezyîn etmiştir. Öyle ki o, ayetleri yazarken kendi kurmuş olduğu cümlelere ekleyerek anlama ve okuma akıcılığını sağlamıştır. Kitabın genel üslûbu olan özetleme metodunu âyet ve sûreler de de uygulamıştır. Husûsen peygamberler tarihi ile ilgili bölümlerde onun kullandığı temel kaynak Kur'an-Kerim olmuştur.

Örneğin, Hz. Nuh ile ilgili olarak, “Allah yeryüzünde kaynaklar fışkırttı her iki su takdir edilmiş bir iş olması için birleştirilmişti.”⁷⁸ İfadesine yer vermiştir.

B. Hadisler

Ya'kûbî, Hz. Peygamber (sav)'in hayatını yazarken onun hadislerini üslûbu gereği senetsiz bir şekilde çoğu zaman hadis olduğu anlaşılacak biçimde cümle içerisinde kullanmıştır. Zaman zaman “Resûlullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir” veya

⁷⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 6.

⁷⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 38, (Kamer /12.âyet)

“Resûlullah’dan rivayet edildiğine göre”⁷⁹ gibi ifadelerle senetsiz bir aktarımda bulunmuştur.

Ya’kûbî, Hz. Peygamber’in ahlak, terbiye ve güzel hasletlerini ayrı bir bölüm olarak ele almıştır.⁸⁰ Bu bölümde yüz elli civarında Hz. Peygamberin hadisine işaret etmiştir.⁸¹

C. Müslüman Müellifler

Ya’kûbî, kitabını yazarken birçok müslüman müelliften de yararlanmıştır. Bunu gerek eserinin birinci cildin de kitabın tahkikini yapan Abdülemir Mühenna ve ikinci cildin önsözünde bizzat kendisi zikretmiştir. Kitabın geneline baktığımızda da her ne kadar senet zinciri kullanmasa da zaman zaman bazı ravilerin isimlerine yer vermiştir.

Onun, Ca’fer es-Sadık’tan gelen rivayetleri Ebu’l Buherî Vehb b. Vehb b. Kesîr el-Kâdi el-Kureyşî vasıtasıyla aldığını görmekteyiz. Bunun yanısıra Ya’kûbî’nin Ebân b. Osman, Ebû Abdullah b. Ca’fer, el-Vâkidî⁸², Ebû’l-Münzir Hişam el-Kelbî⁸³ gibi yirmiye yakın müellifin ya da râvinin doğrudan rivayetlerini aldığı görülmektedir.

D. Mektuplar

Ya’kûbî’nin kullandığı kaynaklardan biri de mektuplardır. Hz. Peygamber’in devlet başkanları ya da krallara gönderdiği mektuplardan bahsetmekle beraber, Onun, bazı mektuplarını doğrudan aktardığını görmekteyiz.⁸⁴ Yine halifelerin valilerine gönderdiği mektuplar, valilerin yazışmaları gibi birçok haberleşme niteliği taşıyan vesikalardan da bahsetmektedir. Özellikle Hz. Ali’nin valilerine yazdığı hemen hemen bütün mektuplarından⁸⁵ bahsederken, Hz. Osman’ın valilerine gönderdiği mektuplardan ve vilayetlere gönderdiği müfettişlerden bahsetmemesi doğrusu onun şîâ’ya mensup bir tarihçi olma hususunu akla getirmektedir.

⁷⁹ Ya’kûbî, *Tarih*, I, 263.

⁸⁰ Ya’kûbî, *Tarih*, I, 413-438

⁸¹ Çamyar, *Ya’kûbî ve Tarihçiliği*, 37.

⁸² Ya’kûbî, *Tarih*, II, 49.

⁸³ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 6.

⁸⁴ Ya’kûbî, *Tarih*, I, 404

⁸⁵ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 103-111

E. Şiirler

Ya'kûbî'nin kitabını yazarken kullandığı üslûbunu kendi ağzından aktardığımız üzere teferruata girmeden birçok hususu kısalttığı, hatta bu hazifleri arasına şiirleri de dâhil ettiğini ifade etmiştik.⁸⁶ Gerçekten de onun kitabına aldığı pek çok şiir yer almasına rağmen, hacimleri oldukça kısadır. Örneğin çalışmamızda esas aldığımız Hz. Osman döneminde yer alan Hürmüzan'ın öldürülmesini anlatırken aşağıdaki beyti aktarmıştır:

“Amr'ın babası ve Ubeydullah rehindir, sen Hürmüzan'ın katlinden şüpheye düşmeyesin.”⁸⁷

F. Ehli Kitabın Kutsal Metinleri

Ya'kûbî, peygamberlerin tarihlerini anlatırken Yahûdî ve Hristiyan topluluklarını sıkça kitap ehli olarak nitelendirir.⁸⁸ Yahûdî kaynaklarından birçok alıntı yaparak⁸⁹ bazende Tevrat'taki bilgileri, kendi ifadesiyle kitabına aktarır. Yahûdîler'in bir diğer mukaddes kitabı olan Zebur'dan da bahsederek, bazen ondan doğrudan alıntı yapmış, zaman zaman da özetle kendi ifadeleri arasına dâhil edecek şekilde faydalanmıştır.⁹⁰ Hristiyanlıkla ilgili bilgiler verirken onların mukaddes kitabı İncil'e sık sık müracaat ettiğini görürüz.⁹¹

G. Diğer Kaynaklar

Ya'kûbî'nin, yukarıda zikrettiğimiz kaynakların dışında Yunan, Hint kaynaklarını da kullandığını görmekteyiz. Diğer yandan önemli tarihi verileri aktarırken burçları da kullandığına tanık oluruz. Hz. Osman'ın, halife seçildiği tarihle ilgili olarak “Güneş o gün Akrep burcunda ve on üçüncü derecedeydi. Zühal yıldızı yirmibir derece otuz dakika Koç burcundaydı. Venüs Akrep burcunda on birinci derecede dönüyordu” diyerek dönemin astronomik bilgilerini aktarmaktadır.⁹² Burçlarla ilgili bilgiyi Hint

⁸⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 6.

⁸⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 57.

⁸⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 29, 30, 39, 42.

⁸⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 39.

⁹⁰ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 83, 809.

⁹¹ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 97-111.

⁹² Ya'kûbî, *Tarih*, II, 56.

ülkesine yaptığı yolculuklardan ve Hint kaynaklarından öğrendiğini görmekteyiz. *Kitabu's-Sind* adıyla meşhur olan eserden bu manada bilgiler aktarmaktadır.⁹³

Yunanlılarla ilgili bilgiler verirken onların önemli felsefe, tıp, matematik, astronomi ve mantık alanındaki meşhur müelliflerini zikrederek çalışmalarını aktarmaktadır.⁹⁴

⁹³ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 114-118.

⁹⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 126.,149., 154.,171..

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ SİYASİ, SOSYAL, KÜLTÜREL, İDARİ VE ASKERİ FAALİYETLER

1.1. HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ SİYASİ FAALİYETLER

Hz. Osman dönemi siyasi olaylarla ilgili olarak, Ya'kûbî'nin rivayetlerinde diğer İslam tarihi kaynaklarında olduğu gibi, Hz. Osman'ın halife seçimi ile ilgili şûra heyetinin toplanması, Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve kendisine biat edilmesi gibi hususlar yer almaktadır. Biz bu başlık altında şûra heyetinin toplanması, Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve bu seçime karşı menfî tutum sergileyen sahâbîlerle ilgili rivayetleri ele alacağız. Bütün bu rivayetleri diğer kaynaklardaki rivayetlerle karşılaştırıp mukayesesini yapmaya çalışacağız.

1.1.1. Şûra Heyetinin Toplanması ve Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi

Hz. Osman'ın halifelğe seçilmesi ile ilgili Ya'kûbî şu rivayete yer vermektedir:

“Abdurrahman b. Avf ez-Zühri'nin de olduğu grup, Hz. Ömer'in vefatından sonra şûra için toplandılar. Abdurrahman, onlardan kendisinin halife adaylığı seçiminden çıkarılmasını talep etti ve diğer şûra üyeleri de bu teklifi kabul ettiler. Üç gün boyunca şûra toplantıları devam etti. Abdurrahman, Ali ile baş başa kaldı. Ona: “Eğer halifeliği üstlenirsen Allah adına, Allah'ın Kitabı, Resûlullah'ın sünneti, Ebûbekir ve Ömer'in yolu üzerine gideceğine dair söz verir misin?” dedi. Hz. Ali, “gücüm yettiğince Allah'ın Kitabı ve Resûlullah'ın sünneti üzerinde yürüyeceğim” diyerek cevap verdi. Abdurrahman, Osman'la baş başa kaldığında ona da; “şayet halifeliği üstlenirsen, Allah'ın Kitabı, Resûlullah'ın sünneti, Ebûbekir ve Ömer'in yolu üzerine gideceğine dair Allah adına söz verir misin?” dedi. Osman; “eğer halifeliği üstlenirsem Allah'ın Kitabı Resûlullah'ın sünneti, Ebûbekir ve Ömer'in yolu üzerine gideceğime dair söz veriyorum” karşılığını verdi. Abdurrahman, yeniden, Ali ile baş başa kaldı ve önceki sözlerini tekrarlayarak aynı suâli sordu. Ali de önceki verdiği cevabı yineledi. Sonra. Osman ile baş başa kaldığında ona da önceki sorduğu soruyu yöneltti. Osman da önceki sözlerini tekrarladı. Üçüncü kez Ali ile bir araya geldi ve önceki sorduğu

soruyu, “Şayet halifeliği üstlenirsen, Allah’ın Kitabı, Resûlullah’ın sünneti, Ebûbekir ve Ömer’in yolu üzerine gideceğine dair Allah adına söz verir misin?” dedi. Ali’de “Allah’ın Kitabı ve Nebî’nin sünneti dışında başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Sen bu işten beni uzaklaştırmaya çalışıyorsun” dedi. Abdurrahman üçüncü kez Osman ile görüştüğünde ona da aynı sözleri yineledi. Osman da önceki cevaplarının aynısını tekrarladı. Bunun üzerine Abdurrahman, Osman’ın elini tuttu ve ona biat etti.⁹⁵

Osman dışarı çıktığında insanlar onu tebrik ediyorlardı. Onun hilafeti üstlenmesi hicretin 24. yılı Muharrem ayının başlangıcı pazartesi günüydü. Acem aylarından Teşri’nil-Âhir’di. Güneş o gün, Akrep burcunda ve on üçüncü derecedeydi. Zühâl yıldızı, yirmibir derece otuz dakika Koç burcundaydı. Müşterî yıldızı, oğlak burcunda dört derece kırk dakika da idi. Venüs, Akrep burcunda on birinci derecede dönüyordu.⁹⁶

Osman minbere çıktı ve Resulullah’ın durduğu basamağa oturdu. Oysa o basamağa ne Ebûbekir ne de Ömer oturmuştu. Ebûbekir Resûlullah’ın oturduğu basamağın bir basamak altına, Ömer de Ebûbekir’in oturduğu basamağın altındaki basamağa oturmuşlardı. Hilafet konusunda insanlara birtakım açıklamalar yaptı. Hatta bazıları, “Bugün şerrin doğduğu gündür” dediler. Osman hayâ sahibi biriydi. Üzgün bir şekilde konuşmaksızın bekledi ve sonra; “Ebûbekir ve Ömer bu konuda hazırlıklıydılar. Sizler adil bir emîre hitabeti güzel olandan daha fazla ihtiyaç duymaktasınız. Yaşarsanız o güzel sözlerde size söylenecektir” dedi ve minberden indi.

Bazıları, Osman’ın hilafeti üstlendiği gece, yatsının son vaktinde elinde mum ile dışarı çıktığını ve Mikdad b. Amr’la karşılaştığını, Mikdad’ın ona bu bid’at da nedir? dediğini rivayet etmektedirler. Bir topluluk da Ali b. Ebû Tâlib’in tarafına geçerek Osman’a sözlü sataşmada bulundu.⁹⁷

Buraya kadar Ya’kûbî’nin, Hz. Osman’ın halife seçimi ile ilgili rivayetlerini aktardık. Dikkat edilirse Hz. Osman’ın halife seçimi ile ilgili şûra heyetinin zikredilmediğini görmekteyiz. Ancak Ya’kûbî, Hz. Ömer’in şûra heyetinin oluşturulması ile ilgili rivayetleri onun, hilafeti döneminde aktardığından dolayı şûra heyetini bir kez daha zikretmemiştir.⁹⁸ Hz. Ömer’in şûra heyetini, Aşere-i

⁹⁵ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 55-56.

⁹⁶ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 56.

⁹⁷ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 56.

⁹⁸ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 53.

Mübeşşere'den, Ali b. Ebû Tâlib, Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Zübeyir b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebû Vakkas'tan müteşekkil altı kişiden oluşturmuştu. Aşer-i Mübeşşere'den olan Sa'id b. Zeyd'i kendisine akrabalık bağından dolayı çıkardığını belirtmektedir. Oğlu Abdullah'ı da aynı gerekçeyle birlikte hanımını dâhi güzelce boşamaktan aciz birisi olduğunu ifade ederek, seçilmemek kaydıyla şûrada bulunmasını şart koşmuştur. Bu altı kişinin içlerinden birisini halife seçmelerini, dörde karşı iki ihtilaf halinde ikisinin boynunun vurulması üçe üç olması halinde Abdurrahman'ın bulunmadığı üçlünün boynunun vurulmasını aralarında birisini üç gün içerisinde halife seçemedikleri takdirde hepsinin boynunun vurulmasını talep ettiğine dair rivayetleri aktardığını görmekteyiz.⁹⁹

Ya'kûbî'nin halife seçimi ile ilgili aktarmış olduğu bütün bu rivayetlerin diğer kaynaklarla birebir örtüşmese de benzerliklerini görmekteyiz. Yani bazı rivayetlerde metin farklılığına rağmen mefhumun aynı olduğunu müşahade ettik. Ya'kûbî'nin rivayetleri arasında yer almayan, farklı rivayetlere göre, Hz. Ali'nin Hz. Osman'a en son biat eden kişi olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁰ Bununla birlikte, Hz. Ali'nin ilk biat edenler arasında olduğunu zikredenlerin de mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁰¹ Ayrıca Ya'kûbî, birçok kaynakta yer alan, şûra heyetinin başkanlığını yürüten Abdurrahman b. Avf'ın üç gün boyunca çok sayıda ileri gelen sahâbe ve komutanlarla görüştüğüne dair rivayetlere de yer vermemiştir.¹⁰² Her ne kadar onun çok ayrıntılara girmeden *Tarihi*'ni yazdığını bilsek de böylesi önemli hususa yer vermemiştir. Böylece Ya'kûbî, kafalarda Abdurrahman b. Avf'ın sadece kendi kanaati neticesi halife seçimine doğrudan etki ettiği şüphelerini akla getirmekle, kendi düşüncesini yansıttığı izlenimini vermektedir. Ancak 'bu düşünceyi şu hususlar zayıflatmaktadır' diyenlere göre; 'Abdurrahman b. Avf'ın kendisini halife seçilmesinden muaf tutarak, şûraya başkanlık yapma teklifine, Hz. Ali dışında, diğer şûra üyeleri tereddütsüz kabul etmişlerdir. Hz. Ali'nin ise, adaletli davranıp, ümmetin menfaatini dikkate alacağına, nefesine göre ve akrabalık bağlarına göre hareket etmeyeceğine dair söz vermesi halinde hakemliğini kabul edeceğine dair

⁹⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 53.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 213.

¹⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 59.

¹⁰² Zührî, *el-Meğazi*, 168-169; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 57-58; Belâzurî, V, 500-501; Taberî, *Tarih*, 717; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 209; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 462-465; Mesû'dî, *İsâbetü'l-Vasiyye*, 156; Mahmud, Şakir, *Tarihu'l-İslam*, III, 219-221; İbn Haldun, Abdurrahman, *Tarihu İbn Haldun*, II, 569-570; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, IV, 25.

rivayetler¹⁰³ yer almaktadır.’ Doğrusu bu rivayetler Ebû Mihnef’ten aktarılmaktadır. Hadisçiler Ebû Mihnef’in rivayetlerine şüphe ile bakılmasını zikretmişlerdir.¹⁰⁴ Ya’kûbî, şûra heyetinde bulunan kişilerin birbirleri ile olan akrabalık bağlarına da yer vermemiştir. Dolayısıyla onun Hz Osman’a menfi bakışının olamayacağı anlaşılmaktadır denilebilir. Halbuki şûrada yer alan üyelerin Hz Osman’a sıhriyetlerinden bahsedilse de üyelerin çoğunun Hz Ali’ye neseb yönünden daha yakındır diyenlerin mevcudiyetini de dikkate almamız gerekmektedir.

Hız. Osman’ın halife seçilmesinden sonraki rivayetlere baktığımızda, Ya’kûbî’nin kitabında yer almayan bazı farklı rivayetleri görmekteyiz. Hız. Osman hilafete seçilip insanların kendisine biat etmesinden sonra orada bulunanların en tasalısı ve en kederlisi görünümünde¹⁰⁵ minbere çıktı. Resulullah’ın oturduğu basamağa oturarak, Allah’a hamdü senâ ettikten sonra: “Ey İnsanlar zor bir görevi yükledim. Eğer yaşarsam sizlere daha sonra hitap edeceğim, Allah zorluktan sonra kolaylık versin” dediği ve minberden indiği¹⁰⁶ ayrıca Yakubi’nin rivayet ettiği, Hız. Osman’ın minberde irad ettiği hutbenin benzeri, diğer kaynaklarda da yer aldığını görmekteyiz.¹⁰⁷ İnsanların yüzer kişilik gruplar halinde Hız. Osman’a biat ettikleri, hatta Medine dışındaki değişik şehirlerden de gruplar halinde insanların gelerek biat ettiklerine¹⁰⁸ dâir rivayetlerin Ya’kûbî’de yer almadığını görmekteyiz.

Ya’kûbî’nin aktardığı rivayetlerle temel İslam tarihi kaynaklarında konu ile ilgili rivayetleri mukayese ettiğimizde onun, Hız. Osman aleyhine ya da Hız. Ali lehine doğrudan sayabileceğimiz aksi rivayetlerin olmadığını görmekteyiz. Ancak şûra heyeti başkanı ve üyelerinin halife seçimi ile ilgili görüş ve çalışmaları hakkında bilgi vermeyerek doğrudan şûraya başkanlık yapan Abdurrahman b. Avf tarafından Hız Osman’ın halife seçildiğini aktarması Ya’kûbî’nin, Hız Osman’ın halife seçimine menfi baktığı anlamına gelecek soruları zihinlerde bırakmıştır.

¹⁰³ Taberî, *Târih*, IV, 231; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 68.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, I-IV, tsz., II, 144. (İbn Hacer, ebu mihnef naklattığı hadislere şüphe ile bakılması hususunda hadisçilerin görüşlerini genişçe aktarmaktadır ki; zayıf, merdud, metruk hatta zındıklıkla itham edildiğini nakleder.)

¹⁰⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 84.

¹⁰⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 502; İbn Şebbe, *Târihu Medine*, III, 958; Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbü’l-Beyân ve’t-Tebyin*, thk: Abdüsselâm Hârûn, (I-IV) I, 345, Beyrut, 1992.

¹⁰⁷ İbn Sa’d, *Tabâkât*, III, 60.

¹⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 84.

1.1.2. Hz. Osman'ın Halife Seçilmesinden Sonra Bazı Sahabilerin Tutumu

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın halife seçilmesine karşı sahabilerin tutumu konusunda şu rivayetleri aktarmaktadır.

“Bir grup insan da Hz. Ali'nin halife seçilmesini istediler. Osman hakkında ileri geri konuşular. Bazı kimseler: Ravinin şöyle dediğini rivayet ettiler; Mescid-i Nebî'ye girdim ve dünya'ya arzu duyup da dünyası elinden alınmış bir adamın durumuna benzeyen, dizleri üzerine çökmüş sanki dünyası elinden uçup gitmiş, hayıflanan ve şöyle diyen bir adam gördüm: “Şu Kureyşe hayret doğrusu! Resulullah'ın ehli beytinden bu işi (hilafeti) uzaklaştırdılar. Hâlbuki onlar mü'minlerin ilklerindendi. Resulullah'ın amcasının oğlu, Allah'ın dinini en iyi bilen, insanların fakihî, İslamı en iyi bilen ve onları doğru yola birçok ileten kişiydi. Allah'a yemin olsun ki ince nazif bir hidayetçinin hidayetinden alıkoydular. Ümmetin islahını, görüşte isabet etmesini istemediler. Ancak onlar dünya hayatını ahiret hayatına tercih ettiler. Zalim kavimler helak olsun” dedi. Ona yaklaştım ve Allah sana rahmetiyle muamele etsin sen kimsin? Ve söylediğin adam kimdir? dedim. Bana şöyle dedi: Ben Mikdad b. Amr'ım o adam da Ali b. Ebû Tâlib'dir. Ravi şöyle devam etti. Sana bu işte (Hilafeti Ali'nin üstlenmesi hususunda) yardım edeyim mi? dedim. Bana: “Ey kardeşimin oğlu bu iş (hilafet) bir iki adamın yapacağı iş değildir” dedi ve ben ayrıldım. Sonra Ebû Zer ile karşılaştım ve bu durumu ona da anlattım. Ebû Zer bana: “Kardeşim Mikdad doğru söylemiş” dedi. Sonra Abdullah b. Mes'ûd'a geldim aynı şeyleri ona da söyledim ve bize haber verildi fakat aldırmadık, dedi.”¹⁰⁹

Hz. Osman'ın halife seçimine karşı çıkanların başında Mikdâd b. Amr gelmektedir. Mikdâd b. Amr ile birlikte Ammar b. Yâsir ve bir grup sahabi de Hz. Ali'nin halifelîğe seçilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir. Mikdâd b. Amr, Hz. Ömer tarafından şûranın toplanması için görevlendirilmiş ve Hz. Ömer'in vefatından sonra da şûra heyetini toplamıştır.¹¹⁰

İbnü'l- Esîr, şûra heyeti çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi verirken halifenin seçildiği andaki olayları şöyle aktarmıştır; “sabah namazından sonra mezkûr şûra heyeti bir araya gelmiş, arkasından muhacirlerden ve müslümanların ileri gelenlerinden,

¹⁰⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 57.?

¹¹⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 230; İbn Haldun, *Tarih*, II, 569.

ensârın faziletli şahsiyetlerinden ve bölge valilerinden birçok kimseler çağırıldı. Hepsi Mescid'te toplandılar. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şöyle bir hutbe okudu: «Ey Nas! İnsanlar burada toplanmış bulunmaktalar. Şu vilayet yöneticilerinin şehirlerine bir an evvel gitmesi gerekir. Onun için bana nasihat ediniz de bu işi bitirelim.» Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir: «Müslümanların ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Hz. Ali'ye bey'at et.» Arkasından Mikdâd b. el-Esved kalkıp: «Ammâr doğru söyledi, eğer Ali'ye bey'at edecek olursan biz de işittik ve itaat ettik» demiştir. Sonra İbn Ebû Serh ayağa kalkarak şöyle der: «Eğer Kureyşin ihtilâfa düşmesini istemiyorsak Osman'a bey'at et.» Abdullah b. Ebû Rabîa ise şöyle demekteydi: «Evet, doğru söyledin; eğer Osman'a bey'at edecek olursan biz de işittik ve itaat ettik.» Bu sözleri duyan Ammâr, Abdullah b. Ebû Serh'i aşağılayarak ona; «Sen ne zaman müslümanlara nasihat etmeye başladın?» dedi. Arkasından Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları karşılıklı sözler söylemeye başladılar. Nihayet Ammâr: «Ey insanlar! Cenabı Allah sizi peygamberiyle aziz kıldı, diniyle yüceltti, bu görevi nasıl olur da peygamberimizin ehl-i beytinden uzak tutarsınız?» Bu sözden sonra Mahzûmoğullarından birisi: «Ey Sümeyye'nin oğlu! Sen haddini aştin, sen kim oluyorsun da Kureyş'in seçeceği emîri tayin etmeye kalkışıyorsun?» diye Ammâr'a bağırdı. Daha sonra Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdurrahman b. Avf'a hitaben şöyle dedi: «Ey Abdurrahman! İnsanlar arasında fitne zuhur etmeden ve aramızda fitne yayılmadan bu işi bitir artık. Bu olayların arkasından Mikdâd şöyle dedi: «Ey Abdurrahman! Vallahi adaletle ve hak ile hüküm vereceklerden ve insanları yöneteceklerden birisini terketmiş bulunuyorsun.» Abdurrahman: «Ey Mikdâd! Vallahi ben müslümanlar adına daha hayır olur diye böyle içtihadta bulundum.» diye cevap verdi. Mikdâd: «Eğer sen bu içtihadınla Allah'ın rızasını gözetmiş isen mutlaka Allah sana sevabını verecektir.» dedi ve devamla: «Peygamberlerinden sonra bu ehl-i beytin başına gelenlerin hiç kimsenin başına geldiğini görmedim ben. Şu Kureyş'e hayret ediyorum ki, gerçekten adaletle hükmedecek, aralarında adaleti en mükemmel bir şekilde uygulayacak bir adamı terketmiş bulunuyorlar. Eğer bana yardım edecek kimse bulursam...» deyince Abdurrahman b. Avf ona: «Ey Mikdâd! Allah'tan kork. Ben senin ilk fitne çıkarıcı ve fitnenin başı olmandan korkuyorum,» diye karşılık verdi. Bunun üzerine orada hazır bulunanlardan birisi Mikdâd'a: «Ey Mikdâd! Allah sana merhamet etsin. Bu ehl-i beyt dediğin kimseler kimlerdir? Ve bu kasteddiğin adam da kimdir?» diye sorunca, Mikdâd: «Bu ehl-i beytten kasıt, Abdülmuttaliboğulları'dır ve söz konusu

ettiğim kişi de Ali b. Ebû Tâlib'dir” diye cevap vermiştir.¹¹¹ Bu rivayette de görüldüğü üzere Halife seçimi yapılırken birtakım sürtüşmelerin yaşandığı ve Mikdâd b. Amr ve Ammar b. Yâsir, Hz. Osman'ın halife seçilmesine itiraz etmişlerdir. Ancak halife seçimi için Mescid-i Nebî'de toplanmış olan gerek Medine dışından gelen ordu komutanları gerekse ashabın ileri gelenleri Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'a biat ederek halife seçmesine açıktan muhalefet etmemişler bilakis Hz. Osman'a biat ettiklerini görmekteyiz. Yani Hz. Osman'ın halife seçilmesine zâhiren Mikdâd b. Amr ve Ammar b. Yâsir belki isimleri zikredilmeyen birkaç sahabe haricinde açıktan itiraz edilmediğini görmekteyiz. Ya'kûbî de esasen bu iki isim üzerinde durmuştur. Çalışmamızda Hz. Osman'ın eleştirildiği hususlar başlığı altında, Ammar b. Yâsir, Ebû Zer el-Gıfârî, Abdullah b. Mes'ûd hatta şûra heyetinin başkanı olan ve Hz. Osman'a biat ederek halife seçen Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Osman'a açıktan muhalefet etmelerini ayrı bir başlık halinde ayrıntılı bir şekilde sunmaya çalışacağız.

1.2. HZ. OSMAN DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Ya'kûbî, *Tarihi*'nde Hz. Osman döneminde yapılan sosyal faaliyetler olarak Kur'an-ı Kerim'in tek bir nüsha haline getirilerek çoğaltılıp değişik şehirlere gönderilmesi ve bu hususta muhalefet edenleri saymaktadır. Diğer yandan, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî'de yapılan genişletmelere yer vermektedir.

1.2.1. Kur'an'ı Kerim'in Tek Lehçe Haline Getirtilip Çoğaltılması

Ya'kûbî, Kur'anı Kerim'in te'lifi ve çoğaltılması ile ilgili şu rivayetleri aktarmaktadır.

“Osman, Kur'an-ı Kerim'i topladı ve tek bir lehçe halinde te'lif ettirdi. Uzun sûreleri uzun sûrelerle, kısa sûreleri kısa sûrelerle birlikte oluşturdu. Medine dışındaki Mushafların tamamının toplatılmasını emretti. Toplatılan bu mushaflar sıcak sirkeli su ile kaynatılarak yok edildi veya yakıldığı da söylendi. İbn Mes'ûd'un mushafi dışındaki bütün mushaflar aynı işleme tabi tutuldu. İbn Mes'ûd Kûfe valisi İbn Âmir'e nüshasını vermeyi reddetti.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 463-464.

*Bir nüsha Ensar'a (Medine'de), bir nüsha Kûfe'ye, bir nüsha Basra'ya, bir nüsha Şam'a, bir nüsha Bahreyn'e, bir nüshayı da Cezire'ye gönderdi ve insanların bu tek nüshadan okumalarını emretti. Osman'ın bu şekilde yapmasının sebebi, insanların bu falanın Kur'an'ı demeleridir. Bu sebepten Kur'an'ı tek bir nüsha haline getirmek istedi.*¹¹²

Kur'an-ı Kerim'in tek bir nüsha haline getirilerek çoğaltılıp çeşitli İslam şehirlerine gönderilmesine dair Ya'kûbî'nin rivayetleri ile İslam tarihi kaynaklarındaki konu ile ilgili rivayetler arasında tenakuz sözkonusu değildir. Birçok temel İslam tarihi kaynaklarında benzer rivayetler yer almaktadır. Ancak konu ile ilgili Ya'kûbî'nin rivayetleri sınırlı olup bunu da onun, Tarihi'ni özet halinde yazma uslûbuyla ifade edebiliriz. Birçok kaynakta Hz. Osman'ın Kur'an-ı Kerim'i tek bir nüsha halinde çoğaltarak değişik şehirlere gönderme sebepleri daha ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Konu ile ilgili rivayetleri diğer kaynaklarla mukayese etmeden şunu ifade etmemiz gerekir; Ya'kûbî, İbn Mes'ûd ile Hz. Osman arasındaki münaferetin temel sebepleri arasında bunu zikredecektir.

Ya'kûbî'nin kitabında kaydetmediği ancak birçok kaynakta yer alan rivayetlere göre, Hz. Osman'ın, Kur'an-ı Kerim'in farklı nüshalarını toplatıp tek kıraat üzerine telif ettirip çoğaltma sebepleri şu şekilde ifade edilmektedir:

İslam coğrafyasının hızla genişlediği bu dönemde fetihler süratle devam etmekte iken bu fetih hareketlerine beraber katılan Şam ve Irak askerlerinin Kur'an'ı farklı kıraatlerde okudukları ve her bir grubun kendi okudukları kıraatin daha güzel ve doğru olduğu tartışmaları yaşanmıştır. Kûfe'de bulunan İslam ordusu 25/646 yılında Ermenistan ve Azerbaycan'a fethettiler. Fetih ordusunda Huzeýfe b. Yeman da yer almaktadır. Bu orduya Şam'dan takviye kuvvetler gelmiş, birlikte savaşmışlardı. Ancak farklı okudukları kıraatlerden kaynaklanan tartışmalar fitneye sebep olmuştu. İşte, Huzeýfe de yaşanan bu olumsuzluğu seferden döndükten sonra Hz. Osman'a anlatarak ümmeti bu fitneden kurtarmasını, aksi halde bu fitnenin daha da büyüyeceğini ifade etmiştir.¹¹³ Bunun üzerine Hz. Osman, konu ile ilgili olarak başta Hz. Ali olmak üzere sahâbilerle istişareler yapmış, hatta konu ile ilgili şehirlere mektuplar göndererek halkın görüşlerini almıştır.

¹¹² Ya'kûbî, *Tarih*, II, 66.

¹¹³ İbn Şebbe, *Târihu'l Medine*, III, 992.

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın Kur'an'ı tek bir nüsha haline getirip çoğaltılmasında görev alanlarla ilgili bilgilere de yer vermemiştir.

Kur'an'ın tek nüsha haline getirilip çoğaltılarak altı büyük merkeze gönderildiğine dair Ya'kûbî'nin aktardığı rivayete karşın Hitti, bu nüshaların üç tane olduğunu ve bunların da Şam, Basra ve Kûfe'ye gönderildiğini bildirmektedir.¹¹⁴

Çağdaş İslam tarihçilerinden olan Abdulaziz ed-Dûri konu ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır. “İlk önce mushafların tamamının yakılmadığını belirtelim, İbn Mes'ûd'un mushafı da yakılmadı. Yazılar harekesiz ve noktasızdı. Buna bir de Arap lehçelerinin farklılığını eklersek Kurra'nın kıraatte değişiklik yapma alanını kavrarız. Bu durum da bazı ihtilaflara yol açtı. Kurra'ya mahalli güçlü bir nüfuz kazandırdı. Bölge asabiyeti burada her eyaletin kendi kurrasının desteklemesinde etkin bir rol oynamıştır.¹¹⁵

Kur'an'ın tek bir nüsha haline getirilip çoğaltılması ile ilgili Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetler diğer bütün İslam tarihi kaynaklarıyla örtüşmektedir. Ancak o, Hz Osman'ın bu meselede Hz Ali ile istişare etmesini ve Hz Ali'nin Kur'an'ın tek lehçe haline getirilip çoğaltılmasına destek verdiğini aktarmamıştır. Bu meselede Hz. Osman'a muhalefet edenler arasında Hz. Ali'nin olmaması, Ya'kûbî'nin Kur'an'ın te'lifi ve çoğaltılmasına muhalefet edenler arasınada sadece İbn Me'ud'u zikretmekle yetinmesinde etkili olmuştur.¹¹⁶

1.2.2. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî'nin Genişletilmesi

Hz. Osman döneminde fetihlerle İslam coğrafyası genişlemiş, Müslümanların sayısı da doğal olarak artmıştır. Hac ibadeti için Mekke'ye oradan da Resûlullah'ın kabrini ziyaret için Medine'ye gelen Müslümanlar için Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu sıkıntıyı gidermek için Hz. Osman bu iki Mescit'i genişleterek restore ettirmiştir. Bu konu ile ilgili gelişmeleri Ya'kûbî *Tarih'inde* şu şekilde aktarmaktadır:

¹¹⁴ Philip. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I, 184.

¹¹⁵ Dûri, *İslam Tarihi*, 99-100.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 283.

“Osman 26/648’ de Mescid-i Haram’ı genişletti. Genişlettiği alandaki evleri istimlak etti. Genişletme alanı içerisinde evleri kalan bazı kimseler buna karşı çıktı. Onların evlerini de yıktı. Ev sahiplerine evlerine karşılık verilmek üzere ayrılan paraları da beytulmalda bıraktı. Evlerinin yıkılmasına karşı çıkanlar Osman’a bağırap çağurdular. Osman da onların hapsedilmelerini emrederek şöyle seslendi; “Yumuşaklığım size cesaret verdi. Ömer de bunu yaptı ama ona hiçkimse sesini çıkaramadı.” Bu çalışmalar esnasında Mescid-i Haram’ı belirleyen nişan taşlarını yeniletti.”¹¹⁷

Ya’kûbî’nin aktardığı rivayetler kaynaklarımızda şu şekilde yer almaktadır. Mescid-i Haram’ın genişletilmesi Hz. Ömer zamanında da yapılmıştır. Hz. Ömer de genişletecek sahanın içinde kalan evleri istimlak etmiş, karşı çıkanların evlerini yıktırılmış kıymetlerini mal sahiplerine ödemiştir. Bu genişletmede Kâbe’nin etrafı 1,5 metre yüksekliğinde duvarlarla çevrilmiştir.¹¹⁸ Hz. Osman da 26/648 yılında nüfusun artması ve Mescidin yetersiz kalması nedeniyle Mescid-i Haram’ın genişletilmesi için Hz. Ömer’in yaptığı gibi genişletmede içeride kalacak evlerin istimlak bedellerini hak sahiplerine ödemiş, ancak bazı ev sahipleri evlerinin yıkılmasına karşı çıkmışlardır. Hz. Osman bunların da evlerini yıktırılmış ve bedellerini beytulmalda bırakmıştır. Evlerinin yıkılmasına razı olmayanlar Hz. Osman’ın Kâbe’de bulunduğu bir sırada evlerinin yıkılmasını protesto etmişlerdi. Hz. Osman’da Ya’kûbî’de geçen rivayette olduğu gibi, “Hilm sahibi olmam size cesaret verdi. Ömer de size bunu yaptı ama ona hiçbir kimse bağırmadı. Hâlbuki ben de onun yaptığı şeyi yapıyorum, bana tepki gösteriyorsunuz” diye karşılık vermiştir.¹¹⁹ Halife Hz. Osman kendisine aşırı tepki gösterip taşkınlık yapanları hapse attırdı. Daha sonra Abdullah b. Halid b. Esed’in araya girip Hz. Osman’ı ikna etmesi neticesinde hapse atılanları serbest bırakmıştır. Nihayetinde Hz. Osman, Mescid-i Haram’ı genişleterek güzelleştirmiştir.¹²⁰ Ancak Ya’kûbî, Hz. Osman’ın bir müddet sonra ev sahiplerinin paralarını ödediğine dair rivayetlere yer vermemesi zihinleri sanki mal sahiplerinin hakkının gasbedildiği düşüncesine sevketmektedir.

¹¹⁷ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 58-59.

¹¹⁸ Belâzurî, *Futûh*, 62.

¹¹⁹ Belâzurî, *Futûh*, 62.

¹²⁰ Halife b. Hayyat, *Tarih*, 159; Belâzurî, *Futûh*, 62; Taberî, *Tarih*, IV, 251; İbnü’l- Esîr, *el-Kâmil*, II, 481; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 224; Ezrâki, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, trc. Vehbi Yavuz, İstanbul 1980, 357.

Ya'kûbî Mescid-i Nebî'nin genişletilip restore edilmesi ile ilgili rivayetleri ise şu şekilde aktarmaktadır:

“Osman 29/651 yılında Mescid-i Nebî'yi genişletti, oranın taşlarını Batn-ı Nahle'den getirtti ve direklerini kurşundan yaptırdı. Mescid'in uzunluğunu 160 zira' genişliğini ise 150 zira' ya ulaştırmış, kapıların sayısı ise Ömer zamanındaki gibi altı kapı olarak bırakmıştır.”¹²¹

Mescid-i Haram'da olduğu gibi, İslamın yayılması ve nüfusun artmasıyla Mescid-i Nebî yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu gerekçeyle, Hz. Osman burayı da genişleterek restore etmiştir. Hatta genişletilen alanın içerisinde Hz. Hafsa'nında evinin olduğu Hz. Osman'ın ona sana bundan daha güzel bir ev yaptırırız. Mescite gidebilmen için de yol bırakırız, güvencesiyle Hz. Hafsa'nın da evinin Mescit'e dâhil edildiği, hattta kendi malından da onbin dirhem bağışladığı, taşlarını Batn- Nahle'den¹²² gitirttiği, genişletme ve tadilatın bir sene sürdüğü genişliğinin 150 zira' uzunluğunun da 180 zira'ya ulaştığı şeklinde rivayetler kaynaklarımızda yer almaktadır.¹²³ Ya'kûbî, Hz Osman'ın akrabalarına bol atıyye verdiğini dile getirirken onun cömertliğinden bahsetmemesi manidardır.

Gerek Mescid-i Haram gerekse Mescid-i Nebî'nin genişletilip tadilatının yapılması ile ilgili Ya'kûbî'nin aktarmış olduğu rivayetlerle diğer İslam tarihi kaynaklarımızdaki rivayetler arasında bir çelişki olmasa da onun, olayların neticesine dair bütün rivayetleri değerlendirmede olumsuz tarafları daha ziyade ön plana çıkardığını görmekteyiz.

1.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ EYÂLETLERİN YÖNETİMİ

Bu başlık altında Ya'kûbî'de yer alan Hz. Osman dönemine ait vilayetlerde bulunan valileri ve bunların azledilip yerlerine atanan valilerle ilgili rivayetler yer almaktadır. İşte bu rivayetleri diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerle mukayesesini yaparak değerlendirmede bulunacağız. Bu anlamda Hz. Osman'ın büyük vilayetlerde

¹²¹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 60-61.

¹²² Medine- Basra yolu üzerinde bir yerleşim yeridir. el-Hamavî, *Mu'cem*, 667.

¹²³ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 163; Belâzurî, *Ensâb*, V, 38-*Futûh*, 7; İbn Kuteybe, el-Maârif, 245; Taberî, 731; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,493;İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 230.

birçok valiyi azlederek yerine atamalar yaptığını göz önünde bulundurarak büyük vilayetleri alt başlıklar halinde verdik.

1.3.1. Kûfe

Ya'kûbî, Kûfe vilayetine atanan ve azledilen valilerle ilgili şu rivayetlere yer vermektedir:

“Kûfe'ye, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın yerine Velid b. Ukbe b. Ebû Muayt'ı vali olarak atadı. Velid, insanlara sabah namazını sarhoş olarak dört rekât olarak kıldırarak mihraba kustu. Arkasına döndü ve “daha artırayım mı?” diyerek Mescitin bir kenarına geçip oturdu.”¹²⁴

Kûfe, Hz. Osman zamanında doğudaki fetihler için karargâh olarak kurulmuştur. Daha sonra güneyden gelen Araplar buraya yerleşti. Bu şehir, Hz. Osman döneminden itibaren Emeviler ve Abbasiler döneminde kozmopolit yapısından dolayı sürekli sıkıntılı süreçler yaşamıştır. Hz. Ömer döneminde Kûfe valisi Muğire b. Şu'be'dir.¹²⁵ Ya'kûbî'de yer almayan fakat birçok kaynakta yer alan Hz. Osman'ın Muğire b. Şu'be'yi azletme sebebi şu şekilde aktarılmaktadır:

Hz. Ömer zamanında Muğire b. Şu'be hakkında birçok rüşvet dedikoduları Halife Ömer'e iletilmiş, Hz. Ömer de Kûfe'ye konunun incelenmesi için müfettiş göndermiştir.¹²⁶ Bu sırada Hz. Ömer ağır yaralı olduğundan onun azledilmesinin doğru olmayacağı düşüncesiyle Muğire'nin durumunu şûranın seçeceği halifeye bırakmıştır.¹²⁷

Hz. Osman hilafete geçtikten sonra Hz. Ömer'in vasiyetine uyarak 24/644 yılında Muğire b. Şu'be'yi azletmiş ve yerine Sa'd b. Ebû Vakkas'ı tayin etmiştir. Muğire'yi azlederken de “Ben onu bir kötülük veya hıyanetten dolayı değil, benden önceki halifenin vasiyeti üzerine azledip yerine Sa'd'ı tayin ettim” diyerek sorumluluğu vefat etmiş olan Hz. Ömer'e yüklemiştir. Ya'kûbî, Muğire b. Şu'be hakkında hiçbir bilgi vermeden Sa'd'ın yerine atanan Velid b. Ukbe'den ve azledilme sebeplerinden bahsetmektedir. Kaynaklarımızda Sa'd b. Ebû Vakkas'ın valiliği ve azledilmesi ile ilgili Ya'kûbî'de yer almayan şu bilgiler yer almaktadır.

¹²⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 60-61.

¹²⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 218.

¹²⁶ Müfettişlerin raporları ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşamadık

¹²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 177; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 475; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 218.

Hiz. Osman Sa'd b. Ebû Vakkas'ı valiliğinin henüz birinci yılında şikâyetler üzerine azlederek yerine ana bir kardeşi olan Velid b. Ukbe'yi vali olarak tayin etmiştir.¹²⁸

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın valilikten azledilme sebebi olarak, onun Kûfe beytûmal sorumlusu olan Abdullah b. Mes'ûd'tan borç alması, borcun ödenme zamanı geldiğinde İbn Mes'ûd'un, vali'ye verdiği borcu ödemesini talep etmesi, ancak Vali Sa'd'ın, bu parayı ödeyememiş olması yatmaktadır. Sorun Hiz. Osman'a aksettirilmiş Halife de, Sa'd b. Ebû Vakkas'ı valilikten azletmiştir.¹²⁹ Bu hususta Çağdaş İslam tarihçilerinden Adem Apak, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın valilikten azledilme sebebinin gerçekçi olmadığını, Halife seçiminde Sa'd'ın Hiz. Ali'yi desteklemesinin etkili olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰ Apak'ın bu görüşünün isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Halife Hiz. Osman'ın Sa'd b. Ebû Vakkas'a karşı menfi bir tutumu olsaydı, Muğire b. Şu'be'nin yerine onu vali olarak tayin etmezdi. Hâlbuki onu Kûfe'ye vali olarak atamış ancak bazı sıkıntılardan dolayı azletmiştir.

Halife Hiz. Osman, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın yerine anne bir kardeşi Velid b. Ukbe'yi vali olarak atamıştır.¹³¹ Velid b. Ukbe valiliğinin ilk beş yılında problem yaşamamış, sonraki yıllarda onun valilikten azledilmesine neden olan çeşitli rivayetler aktarılmaktadır.

Ya'kûbî'nin de aktardığı Velid'in Kûfe valiliğinden azledilmesi ile ilgili birçok kaynakta yer alan rivayete göre, sabaha kadar içki içen Velid, sabah namazını iki yerine dört rekât olarak kıldırılmış arkasına dönerek cemaata, "daha artırayım mı?" demiş, Kûfe eşrafından Ebû Zeyneb ve Cündeb b. Zübeyr, Velid'in üzerine yürümüştür.¹³² Ya'kûbî'de yer almayan fakat diğer kaynaklarda ayrıca şu rivayetler aktarılmaktadır.

¹²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V,177; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, II, 475; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 218.

¹²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 177; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, II, 475; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 218.

¹³⁰ Adem Apak, *Hiz Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 98-99.

¹³¹ Velid b. Ukbe; Kureyş şairlerinden olup Hiz Osman'ın anne bir kardeşidir. Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. Hiz Peygamber onu Ben-i Mustalik kabilesine zekât toplamak üzere gönderilmiş oraya vardığında daha önce aralarındaki husumetten dolayı kendisini karşılamaya gelenlerin kendisini öldürmeyi kastedtiğini zannederek geri dönmüş ve Hiz Peygambere gelerek " onlar zekât vermeyi reddediyor" zannına kapılmış ve hakkında Hucurat, 6. Ayeti kerime nazil olmuştur denilmektedir. (bkz, Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Ankara, 1995, XX,205; Mehmet Efendioğlu, "Velid b. Ukbe", *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 35—36; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 177.

¹³² Mesû'dî, *Murûc*, III, 345; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 233.

Kûfe'nin ileri gelenlerinden Zübeyr b. Cündeb, Müverri b. Ebû Müverri ve Şubeyl b. el-Ubeyy adlı gençler, İbnü'l-Heysuman el-Huzâi'ye saldırarak onu öldürdüler. Olaya Ebû Şureyh el-Huzâi ve oğlu tanık olur. Bu ikisini de aleyhlerine tanıklık yapma endişesinden dolayı öldürdüler. Bu durum Kûfe valisi Velid tarafından Halife Hz. Osman'a bildirildi. Halife de katillerin kısas edilmesini emretti. Velid de halifenin emri üzerine katilleri idam ettirdi. İdam edilenlerin yakınları valiyi Halife'ye şikâyet için fırsat kollamaya başladılar.¹³³ Velid'e düşmanlık besleyen bu kişiler, Beni Tağlib kabilesinden Ebû Zübeyd adında bir şâir ile valinin içki içtiği ve bu şâirin Hristiyan olduğu yönünde iddialar ortaya attılar. Sonra da Abdullah b. Mes'ûd'a gelerek bu durumu haber verdiler. İbn Mes'ûd da kişinin gizli hallerinin araştırılmasının doğru olmadığını söyleyerek iddiaları dikkate almadı. Vali Velid aleyhine bir şeyler bulabilmenin fırsatını arayan kısas edilen gençlerin yakınlarından olan Ebû Zeynep ve Ebû Müverri, bir gün valinin sohbetlerine katılmışlardır. Vali'nin uyukladığı bir anda parmağından mührünü/yüzüğünü çıkarıp halife'nin yanına gelerek, Velid'in içki içtiğini delilinin de Velid'in yüzüğünü göstererek sarhoş iken yüzüğünü parmağından çıkarıp aldıklarını söylerler. Halife Osman, Velid'i çağırarak, içki içtiği ithamında bulunanlara şahitlik yapmalarını ister ve Velid'i içki içerken gördünüz mü? diye sorar. İddiada bulunanlar; "hayır ancak onun sakalından şarap damladığını gördük" derler. Bunun üzerine Hz. Osman Velid b. Ukbe'yi valilikten azletmiştir.¹³⁴

Ya'kûbî'nin Velid'in azledilme sebepleri arasında zikrettiği bir diğer sebep de sihirbaz Tarva olayıdır ve bu olayda Ya'kûbî, şu şekilde aktarır:

"Kûfe'ye Tarva diye çağrılan bir sihirbaz geldi. İnsanlar onun etrafında toplandılar. Tarva, devenin dübüründen girip ağızından çıkıyor ve acayip şeyler yapıyordu. Derken Cündeb b. Ka'b el-Ezdi yapılanları görünce kılıç yapılan dükkânlara yöneldi ve eline bir kılıç alıp sakladığı kılıcı ile kalabalığa geri döndü. Sihirbaz Tarva'nın boynuna vurarak öldürdü ve "Eğer doğru söylüyorsan, hadi kendini dirilt bakalım " dedi. Velid Cündeb'i tutuklattı ve katilinde boynunun vurulmasını emretti. Fakat Cündeb'in kabilesi Ezdiler ayaklanarak; o bizim efendimizdir, onu sakın öldürme dediler. Bunun üzerine Velid onun cezasını hapse çevirdi. Cündeb gecenin tamamını namaz kılarak geçiriyordu. Onun bu halini izleyen Ebû Sinan künyeli zindan

¹³³ Taberî, Tarih, 733; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 3-4.

¹³⁴ Taberî, Tarih, 733; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 4.

görevlisi “Velid’in seni hapsederek öldürmesinde benim bir mazeretim olamaz” diyerek Cündeb’i serbest bıraktı. Cündeb Medine’ye kaçtı. Velid zindan görevlisi Ebû Sinan’ı tutuklattı ve ona ikiyüz sopa vurdurttu. Ayrıca Cerir b. Abdullah, Adıyy b. Hâtem, Huzeyfe b. Yeman, Eş’as b. Kays da Ebû Sinan’ın üzerine saldırdılar. Bu durum Osman’a bildirildi. Osman da Velid’i valilikten azletti ve yerine Sa’d b. el-Âs’ı tayin etti. Velid, Medine’ye gelince Osman, Velid’e kimin had uygulayacağını sordu. İnsanlar Osman ile yakın akrabalığından dolayı bu işten uzak durdular. Zira Velid, Osman’ın anne bir kardeşiydi. Ali, kalktı ve Velid’e içki içmesi nedeniyle had’i uyguladı. Sonra Osman, Velid’i Kelb kabilesine zekât toplamaya memur etti.¹³⁵

Ya’kûbî’nin aktardığı bu rivayet kaynaklarımızda farklı ad altında ve farklı bir olay olarak anlatılmıştır.

Bu sihirbazın Kûfe’nin bir köyünde yaşadığı isminin ise Zürâre olduğudur.¹³⁶ Onun, Kûfe’ye geldiği ve bir takım sihirbazlıklarda bulunduğu, yaptığı bu işler Vali Velid’e bildirilmiştir. Velid’in de kendisine getirilen sihirbazı Mescitte tutarak, hakkında uygulanması gereken cezayı Abdullah b. Mes’ûd’a sordurtmuştur. İbn Mes’ûd da sihirbaz hakkında, öldürme cezası gerektiğini bildirmiştir. Bu arada Cündeb b. Ka’b b. El-Ezdî’nin de aralarında bulunduğu bir grup sihirbazı öldürmüştür. Velid’de bu cürüm nedeniyle Cündeb’i hapsedip durumu Hz. Osman’a bildirmiştir.¹³⁷ Birçok kaynakta ise sihirbazın ismi geçmemektedir.

İlgili eserlerin büyük çoğunluğu Velid’in içki içmesi ve Halife Osman’a bu durumun bildirilmesi üzerine Hz. Osman’ın Velid’ e Ali b. Ebû Tâlib ya da Abdullah b. Ca’fer tarafından had cezası uygulandığı¹³⁸ ve Kûfe valiliğinden azledildiği şeklindedir.

Ya’kûbî’de, Kûfe valiliğinde bulunanlar ve azledilmeleri ile ilgili şahıslar hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak valilikten azledilmeleri ile ilgili farklı rivayetlerin olduğunu aktardık. Özellikle Velid b. Ukbe’nin azil sebebini Ya’kûbî içki meselesi ve sihirbaz olayına dayandırıyor ki, sözkonusu rivayetlerin benzeri, diğer kaynaklarlarca da zikredilmiştir. Kûfe valileri ve azledilip yerine atananlarla ilgili Ya’kûbî’nin yer verdiği rivayetlerle diğer kaynaklarda konu ile ilgili rivayetlerin

¹³⁵ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 59.

¹³⁶ Hasan el-Askerî, *Ehâdîsü Ümmi’l-Mü’mine Âişe*, Kahire 1994, I, 129.

¹³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 32; Taberî, *Tarih*, 734; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 4;

¹³⁸ İbn Şebbe, *Târihu’l-Medine*, III, 973; İbn Abdîrabbih, *el-İkdü’l-Ferîd*, VI, 348. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 4.

uyuştuğu görölmekle beraber, diğer kaynaklarda yer alan Velid'e Hz Ali tarafından had uygulandığı rivayetine yer vermemesi manidardır.

1.3.2. Basra

Basra vilayetine atanan ve azledilen valilerle ilgili Ya'kûbî Şu rivayetleri aktarmaktadır:

“Osman, Ebû Musa el- Eşâ'ri'yi Basra valiliğinden azletti ve yerine Abdullah b. Âmir b. Kureyz'i atadı. İbn Âmir valiliğe atandığında yirmi beş yaşındaydı. Onun Basra valiliğine atandığını duyan Ebû Musa, Allah'a hamd ve sena etti, peygambere salâtü selam getirdi ve sonra insanlara Şöyle seslendi; “mallarınıza mal katacak, Kureyşte teyzeleri, halaları nineleri çok olan bir çocuk geliyor.”¹³⁹

Basra, Halife Hz. Ömer zamanında Utbe b. Gazvan tarafından kurulmuş tarıma elverişli olması hasebiyle kısa sürede nüfusu artmış gelişip zenginleşmiş bir şehirdi. Burada vali olan Mûsa el-Eş'âri Hz. Osman tarafından azledilmiştir (29/649). Ebû Mûsa, Hz Osman'ın hilafet döneminde Basra'da altı yıl valilik yapmıştır.¹⁴⁰ Ancak onun üç yıl valilik yaptığı da rivayetlerde yer almaktadır. İslam Tarihçileri tarafından birinci görüş tercih edilmiştir.¹⁴¹

Ya'kûbî, Basra valisi Ebû Musa el-Eş'âri'nin neden azledildiğine dair rivayetlere yer vermemiştir. Kaynaklarda Ebû Musa el-Eş'âri'nin Basra valiliğinden azledilme sebebi Şu şekilde ifade edilmektedir.

Fetih hareketleriyle Müslümanların hâkimiyeti altına giren İzeç¹⁴² halkı ve Kürtler Hz. Osman'ın halifeliğinin üçüncü yılı isyan ederler. İsyanı bastırmak üzere hazırlıklara başlayan vali Ebû Mûsa el- Eşâ'ri, halkı da isyan edenlere karşı cihada çağırır ve yaya olarak cihada çıkmamanın binitli olarak çıkmaktan daha faziletli olduğunu söyler. Halkın bir kısmı yaya olarak sefere çıkarken bir kısmı da valinin nasıl hareket edeceğini

¹³⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 61.

¹⁴⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 264; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 99; İbn Kesîr, *el-Bidâye* VII, 153.(naklen; İsmail Altun, *Ebû Musa El-Eş'ari'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 124-125.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; İsmail, Altun *Ebû Musâ el-Eş'ari'nin Hayatı ve Kişiliği*, 123-124.

¹⁴² İzeç; Horasan ile İsbahan arasında yer alan bölgenin en büyük şehridir. Bkz. Yakut el-Hamâvi, *Mu'cem*, I, 288-289.

bekleyip, eğer halife söylediği gibi davranırsa bizde ona uyarız diyerek, bu şekilde hareket etmeye karar verirler.

Vali sefere çıkmak üzere atına binmiş ve 40 binit eşliğinde eşyalarını yükleyerek sefere çıktığını gören insanlar, herkese yaya olarak sefere çıkmayı tavsiye ettiği halde kendisinin niçin böyle hareket ettiğini valiye soraralar. Vali Ebû Musa da onları azarlar. Bütün bu olanları anlatmak üzere Halifeye bir heyet gönderirler. Valinin azledilerek başka bir vali tayin etmesini halife Hz. Osman'dan talep ederler. Hz. Osman da kimi vali olarak istediklerini sorar. Ebû Musa dışında istediğini vali olarak tayin edebileceğini söylerler. Bunun üzerine Hz. Osman, Abdullah b. Âmir'i Basra'ya vali olarak tayin eder.¹⁴³ İbn Âmir'in Basra'ya vali olarak atanmasını Hz. Ali, Talha ve İbn Zübeyr'in tenkit ettiği rivayetleri de kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴⁴

Ya'kûbî'nin, Abdullah b. Âmir'in Basra'ya vali olarak Halife Hz. Osman tarafından atanması ve onun yaşının küçüklüğüne işaret etmesine dair rivayeti, birçok kaynakta yer almıştır. Ve bu atama hususunda Hz Osman eleştirilmiştir. Ya'kûbî diğer kaynaklarda yer alan Hz. Ali ve birçok sahâbe tarafından eleştirileri ihtiva eden, rivayetlere acaba neden yer vermemiştir? Birçok rivayetin de olduğu gibi olayların içerisinde Hz Ali varsa bu gibi rivayetleri hep gözardı etmiştir.

1.3.3. Mısır

Hz. Osman'ı ileride en çok sıkıntıya sokacak olan Mısır eyaletidir. Hz. Osman, Halife Hz. Ömer zamanında Mısır'ın fethine memur edilen Amr b. Âs'ı azlederek yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i atamıştır. Konuyla ilgili rivayetleri Ya'kûbî şu şekilde aktarmaktadır:

“Osman, Amr b. Âs'ı Mısır valiliğinden azlederek yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i vali olarak atadı. Amr ile Osman arasındaki düşmanlığın sebebi de budur. Amr, Medine'ye geldiğinde Hz. Osman ona, “ Abdullah b. Sa'd'ı nasıl terkedip geldin? diye sorunca Amr, “senin sevdiğin gibi” dedi. Osman, “Bu ne demek oluyor?” diye sorunca Amr, “ o nefsinde kuvvetli fakat Allah'ın katında zayıf birisidir” cevabını verdi. Osman,

¹⁴³ Taberî, *Tarih*, 730; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 491; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, II, 139-140; İsmail Altun, *Ebû Musa El-Eş'ari'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, 123-125.

¹⁴⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 30.

ona seni takip etmesini emrettim deyince Amr, “onu haktan uzak bir şeye mükellef tutmuşsun” dedi.

Abdullah b. Sa’d, Mısır için oniki milyon dinar haraç takdir etti. Bunun üzerine Osman Amr’a “devenin sütü çoğaldı” deyince, Amr’da Osman’a “ fakat siz onun yavrusunu zayıflattınız” karşılığını verdi.¹⁴⁵

Hiz. Osman, Hiz. Ömer zamanında da vali olan Amr b. Âs’ı halifeliği döneminde görevine devam ettirmiştir. Amr b. Âs, Hiz. Ömer dönemi de dâhil olmak üzere Mısır ve Afrika seferleriyle İslam coğrafyasını genişletmiş hatta Mısır fatihi olarak adlandırılmıştır. Amr b. Âs hakkında, Hiz. Ömer zamanında bir takım şikâyetler gelmiş, Hiz. Ömer de müfettişler göndermiştir. Hiz. Ömer, Mısır gelirlerinin artması için Mısır’ın yönetimini ikiye bölmüş Aşağı Mısır bölgesine Amr b. Âs’ı Yukarı Mısır bölgesine ise Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh’i görevlendirmiştir.¹⁴⁶

Hiz. Osman hilafeti üstlenince Amr b. Âs, Abdullah b. Sa’d’ın görevden alınmasını istemişti. Hiz. Osman’da aksine Mısır’ın idaresini birleştirerek haraç görevliliği de dâhil olmak üzere ordu komutanlığını da Abdullah b. Sa’d’a vermiştir.¹⁴⁷

Amr b. Âs’ın birkaç kez Halife Osman’dan Abdullah b. Sa’d’ın görevden alınmasını istediği¹⁴⁸ ve böylece Abdullah ile aralarının bozulduğu, Amr’ın ısrarlı istekleri kendisinin azline sebep olduğu neticesini doğurmuştur.¹⁴⁹ Ya’kubî Amr b. Âs’ın valilikten azledilmesinden sonra Hiz Osman ile adâvet içerisinde olduğunu aktarmıştır. Hâlbuki, Hiz Osman h.34’de huzursuzlukların sebepleri hususunda istişarelerde bulunmak üzere valilerini Medine’ye çağırmıştır. Bunlar arasında Mısır’ın eski Valisi Amr b. Âs’da mevcuttur. Ki diğer valilelerle birlikte o da bu toplantıya katılmıştır.¹⁵⁰ Hiz Osman ile Amr b. Âs arasında gözle görülür bir düşmanlık olsaydı Hiz Osman herhalde Amr’ı davet etmezdi. Ya da Amr bu davete icabet etmezdi.

Ya’kubî’nin de aktardığı, Hiz. Osman’ın, Amr b. Âs’a Mısır haraçlarını azlığını kinaye eden “senden sonra devenin sütü çoğaldı” sözü ve buna karşın Amr’ın “Ama siz

¹⁴⁵ Ya’kubî, *Tarih*, II, 58.

¹⁴⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 482; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 225.

¹⁴⁷ Halife, *Tarih*, 159.

¹⁴⁸ Belâzurî, *Futûh*, 320; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 482.

¹⁴⁹ Belâzurî, *Futûh*, 321.

¹⁵⁰ İsmail Altun Ebû Mûsa el-Eş’arî’nin Hayatı ve Kişiliği, 128.

onun yavrusunu zayıflattınız” sözü birçok kaynakta da yer almaktadır. Hz. Osman ile Amr b. Âs arasındaki tartışmaları İbn Şebbe ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.¹⁵¹

Birçok İslam tarihi kaynağında yer alan Hz. Osman’ın Amr b. Âs’ı azletmesi ve azledilme nedenlerini, Ya’kûbî ‘de *Tarih*’inde yer vermiştir. Hz. Osman da Hz. Ömer gibi Mısır’da umulan gelirlerin elde edilemediğini görünce Amr b. Âs’ı Mısır valiliğinden azletmiştir. Hz. Osman’ın da anne bir kardeşi olan Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh her ne kadar birçok fetih hareketlerine katılıp başarı elde etmiş olsa da geçmişindeki hata ya da yanlışından dolayı her zaman tartışılan isim olmuştur. Abdullah, Allah Rasulünün kâtipliğini yapmış ancak irtidat etmiş, Resulullah da onun öldürülmesi fetvasını vermiştir. Fakat Peygamberden sonra yeniden İslama girmiş ve birçok fetih hareketlerinde bulunmuştur.¹⁵²

Hz. Osman’ın Amr’ın yerine Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh’i Mısır’a vali olarak görevlendirmesi Mısır’da huzursuzluklara sebep olacak Abdullah ve Amr taraftarları olarak gruplaşmalar başlayacak hatta bu fitne hareketi Hz. Osman’ın muhasara edilip öldürülmesine kadar devam edecektir.¹⁵³

1.3.4. Şam ve Diğer Vilayetler

Ya’kûbî, Şam valisi Muaviye ile ilgili olarak onun Anadolu seferlerine çıktığı bilgisini ayrıntı vermeden hatta birkaç cümle ile aktarmaktadır.¹⁵⁴ Diğer İslam tarihi kaynaklarında ise, Muaviye’nin ve onun komutanlarınca yapılan fetih hareketlerine genişçe yer verildiği görülmektedir. Ya’kûbî’nin Muaviye ve komutanlarınca yapılan Anadolu fetihlerine yer vermemesi onun Muaviye’ye olan menfi bakışımı doğrusu ortaya koymaktadır.

Hz. Ömer zamanına kadar Şam valisi olan Yezid b. Süfyan’ın ölümünden sonra Şam valiliğine Muaviye atanmıştır. Hz. Osman döneminde değişikliğe uğramamış tek vilayettir. Hz. Osman, Muaviye’nin idare bölgesini daha da genişletmiş ve yetkilerini artırarak onun, bu bölgedeki nüfûzunu daha da etkinleştirmiştir.¹⁵⁵

¹⁵¹ İbn Şebbe, *Tarihu’l-Medine*, III, 1088-1089; Belâzurî, *Futûh*, 314-315.

¹⁵² Mustafa Fayda, “*Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh*”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 130.

¹⁵³ Taberî, 778-779; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 482-483; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 283-284.

¹⁵⁴ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 64-65.

¹⁵⁵ Taberî, *Tarih*, 723; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 470.

Ya'kûbî, Şam valisi Muaviye ilgili fazla rivayetlere yer vermemesinin en önemli sebeplerinden birisi Şam ve civarı ile ilgili, Halife Hz. Osman'a kayda değer şikâyetlerin gelmemesi ile izah edilebilir dense de Anadolu'da birçok önemli şehir bu dönemde fethedilmiştir. Ya'kûbî, en azından Kıbrıs'ın fethini kitabına alabilirdi.

Hz. Osman döneminde diğer vilayetlerde görev yapan valiler Ya'kûbî'de ve diğer kaynaklarda şu şekilde aktarılmaktadır:

Ya'kûbî, Mekke valisi olarak Abdullah b. Amr el-Hadramî ismini zikretmektedir.¹⁵⁶ Bazı kaynaklar ise, Hz. Osman'ın hilafete geçtikten sonra Âla' b. Adıyy b. Rebîa'yı vali olarak atadığına yer vermektedir.¹⁵⁷ Daha sonra da Hâlid b. el-Âs b. Hişam'ı atamıştır.¹⁵⁸ Ancak, Ya'kûbî'nin rivayetinde olduğu gibi Abdullah b. Amr el-Hadramî'nin Mekke valisi olduğu rivayetleri de yer almaktadır.¹⁵⁹

Taif valisi olarak Ya'kûbî'nin rivayet ettiği Kâsım b. Rebîa es-Sekâfi diğer kaynaklarda da yer almaktadır.¹⁶⁰

Yemen'de Ya'kûbî'nin ifade ettiği Ya'la b. Münye et-Temîmî¹⁶¹ diğer kaynaklarda da zikredilmektedir.¹⁶²

Hemedan valisi olarak Ya'kûbî, Cerir b. Abdullah el-Becelî'yi zikretmekle beraber burada Malik b. Habib'in vali olduğu rivayetleri mevcuttur.¹⁶³

Ya'kûbî'nin Hz. Osman dönem valilerle ilgili rivayetlerin diğer rivayetlerle genelde örtüştüğü bazı farklı isimlerin nedeni ise, o bölgelerde çıkan isyanların bastırılması ve söz konusu ordu komutanlarının farklı olmasından dolayıdır. Zira yeni fethedilen yerlerin komutanı aynı zamanda o şehrin de valisi olarak görevlendirilmekteydi.

¹⁵⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 74.

¹⁵⁷ Halife, *Tarih*, 178; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbu'l-Arab*, 78.

¹⁵⁸ Halife, *Tarih*, 178.

¹⁵⁹ Taberî, *Tarih*, 789; H. İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam*, II, 154.

¹⁶⁰ Taberî, *Tarih*, 789.

¹⁶¹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 74.

¹⁶² Taberî, *Tarih*, 789.

¹⁶³ Taberî, *Tarih*, 789.

1.4. HZ. OSMAN DÖNEMİ ASKERİ FAALİYETLER (FETİHLER)

Hiz. Peygamber (sav) Mekke'den Medine'ye hicretle yeni bir devletin temellerini attı. Daha sonra Mekke ve buradan yayılan fetih hareketleri ile Arap Yarımadasının tamamına İslam devletinin sınırları ulaştı. Hiz. Peygamberin vefatından sonra halife olan Hiz. Ebûbekir de ridde hareketlerini bastırdıktan sonra fetih hareketlerine devam etti. İslam toprakları Suriye ve Irak topraklarına kadar genişledi. Hiz. Ebûbekir'den sonra hilafete geçen Hiz. Ömer zamanında Suriye ve Irak topraklarının tamamı fethedildi. Bizansın Mısır hâkimiyetine son verildi. Hiz. Osman dönemine gelince, İslam devletinin en geniş sınırlarına ulaşılmış oldu.

İşte biz Ya'kûbî'de yer alan bu döneme ait fetih hareketlerini dönemin önemli merkezleri üs olarak kullanıldığından bu merkezleri baz alarak fetih hareketlerini diğer kaynaklarla karşılaştırılmasını ve değerlendirmesini yapacağız.

1.4.1. Kûfe ve Basra Merkezli Fetih Hareketleri

Ya'kûbî, Hiz. Osman zamanında gerçekleşen fetihlere oldukça fazla yer vermiştir. Elbette bu dönemde İslam coğrafyasının genişlemesi, Ya'kûbî'nin bu fetih hareketlerine daha fazla yer vermesinde etkili olmuştur. Ya'kûbî, Kûfe ve Basra merkezli fetih hareketlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Abdullah b. Âmir vali olarak Basra'ya gelince ordusuyla birlikte İran topraklarına, Sâbur, Fesâ, Darabgird¹⁶⁴ ve Istahr'ın¹⁶⁵ fetih hareketlerine başladı. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymiy'ye Istahr'ın fethine çıktı. Ubeydullah b. Ma'mer, Istahr önlerinde öldürüldü. Yerine Amr b. Ubeydullah geçti ve Istahr'ı fethetti. Sonra Abdullah b. Âmir bizzat kendisi Istahr'a gitti ve Abdullah b. Semûre'de ona katıldı. Sicistan'a kadar birlikte gittiler. Daha sonra Serenç¹⁶⁶ şiddetli çarpışmalardan sonra fethedildi.

Halife Osman, Abdullah b. Âmir'i Basra'ya, Sa'd b. el-Âs'ı da Kûfe'ye vali tayin edince her ikisine de bir mektup yazarak şöyle dedi; “Hanginiz Horasan'a geçerseniz o

¹⁶⁴ İran'ın Fars eyaletlerinde bulunan ve önemli merkezleri Fesa ve Yazd Huast olan bölgesidir. İbn Hurdazbih, *Kitabu'l-Mesâlik*, 4, 6, 47, 52-53, 242; Huart, Cl., “*Darabgird*”, İA, III, 532.

¹⁶⁵ İran topraklarında bulunan en eski şehirlerden biridir. Hamevî, *Mu'cem*, I, 211.

¹⁶⁶ Sicistan'da bir kasabanın adıdır. Hamevî, *Mu'cem*, III, 138.

oranın emiridir” Bunun üzerine Abdullah b. Âmir ve Sa’d b. el-Âs Horasan’ın fethine çıktılar.

Horasan’ın dihkanlarından¹⁶⁷ biri, Abdullah b. Âmir’e geldi ve eğer seni Horasan’a daha erken götürürsem bana ne vardır? diye sordu. Abdullah da “senin ve ailenin kıyamate kadar haraçları (cizye) alınmayacaktır” dedi. Onu Kumus’un kuşatılmasına kadar yanında tuttu. Abdullah b. Hâzim es-Sülemî komutasındaki birlik, onun önündeydi. Nisabur’a vardı ve orada kanakladı. Onu Abdullah b. Âmir karşıladı, şiddetli çarpışmalardan sonra h.30’da Nisabur¹⁶⁸ fethedildi.

Tabseyin¹⁶⁹ halkı yetmiş beş bin dinar karşılığında barış antlaşması yaptı. Sonra ordu Ebreşşehr’e yöneldi ve aylarca burası kuşatıldı nihayetinde, burada fethedilerek barış anlaşmaları yapıldı. Herat¹⁷⁰ halkına şehrin teslim edilmesi hususunda mektup yazdı. Onlar da eğer Ebreşşehr fethedilirse isteklerine tabi olacaklarını bildirdiler. Buşenc, Bağde’a’ o zaman Herat’a, Tûs ve Nisabur’da Ebreşşehr’e bağlıydı. Sonra buralar fethedilerek bir milyon dirhem karşılığında barış anlaşmaları yapıldı.

Ahnef b. Kays’ı Herat ve Merv’er-Rûz’un fethine gönderdi. Onu, oranın meliki hediyelerle karşıladı. Sonra Merv’er-Rûz’a yöneldi ve şiddetli çarpışmalardan sonra burası da fethedildi. Abdullah b. Âmir, Belh nehrinden su içinceye kadar fetih hareketlerine devam etti.

Bazı Horasanlılar rivayet ettiler ki, Abdullah b. Âmir ordusuyla Nisabur’a yönelince İbn Âmir, Ahnef b. Kays’ı Merv’er-Rûz’a¹⁷¹, Evs b. Sa’lebe et-Temîmî’yi Herat’a, Hâtem b. Nûman el-Bâhîlî’yi Merv’e, Abdullah b. Hâzım es-Sülemî’yi Serahs’a gönderdi. Bu ordular Merv dışındaki yerleri fethettiler. Merv’liler de iki milyon ikiyüzbin ukiyye karşılığında ve Müslümanların burada ev yapmaları için yer tahsis etmeleri üzerine barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar.

¹⁶⁷ Sâsânîler’le Ortaçağ’daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabirdir. Faruk Sümer, “Dihkan”, *DİA*, IX, 289-290.

¹⁶⁸ Horasan’ın dört baş şehrinin (Nisabur, Merv, Herat ve Belh’dir) en önemlisi ve Orta Çağ İnan’ında da önemli şehirlerinden birisidir. İbn Hurdazbih, *Kitabu’l-Mesâlik*, 23, 29, 35; Hamevî, *Mu’cem*, V, 331-333; Honigmann, “*Nisapur*”, *İA*, IX, 302.

¹⁶⁹ Horasan’ın iki kapısı vardır; Birincisi, Tâbesü’l-Unnâb, diğeri ise Tâbesü’t-Temr’dir. İkisine tesniye isim olarak Tâbesan (Tabeseyn) ismi verilmiştir. İbn Hurdazbih, *Kitabu’l-Mesâlik*, 35, 52, 243; Hamevî, *Mu’cem*, IV, 20.

¹⁷⁰ Afganistan’ın kuzey batısında yer alan tarihi bir Horasan şehridir. Yâkut el-Hamevî, *Mu’cem*, V, 396-397; Togan, Z. Velidi, “*Herat*” *İA*, V, 429; Recep Uslu, “*Herat*”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 215.

¹⁷¹ Merv’e yakın bir şehirdir. İbn Hurdazbih, *Kitabu’l-Mesâlik*, 3; Yâkut el-Hamevî, *Mu’cem*, V, 112.

Abdullah b. Âmir bu fetihleri yaptıktan sonra Halife Osman'ın yanına gittiğinde Deylem¹⁷² ve et-Türk bölgeleri isyan ederek ayaklandı. İbn Âmir, Horasan'ı dörde bölmüştü: Bir kısmına Kays b. Heysem es-Sülemî, bir bölümüne Râşid b. Amr el-Cüdeydî, bir bölümüne Umran b. El-Faysal el-Ûrcumî'yi bir bölümüne de Amr b. Malik el-Huzâi'yi emir olarak tayin etti.

Halife Osman, Umeyr b. Ahmed el-Yeşkûrî'yi, Horasan'a takviye kuvvet olarak gönderdi. El-Yeşkûrî, Merv'de¹⁷³ konaklayarak kışı burada geçirdi. Merv'lilerin kendilerine ani, bir baskın düzenleyecekleri haberi üzerine Merv halkını kılıçtan geçirdi. Sonra Halife Osman'ın yanına döndüğünde Osman onu sert bir şekilde uyardı. El-Yeşkûrî, kızarak Halifenin yanından ayrıldı. Halife Osman, Merv halkının katledilmesine çok üzüldü. Abdullah b. Âmir Basra'ya döndü. Daha sonra Kirman'a sefere çıktı ve orada konakladı. O yıl, Kirman'da şiddetli bir kıtlıkla karşılaştılar. Öyle ki bir ekmek bir dinar olmuştu. Sonra Halife Osman'ın muhasara edildiği haberi geldi. Yerine, Horasan'a Kays b. Heysem b. Salt'ı bıraktı ve oradan ayrıldı.

Osman, Habib b. Mesleme el-Fihri'yi Ermenistan fethine gönderdi. Sonra takviye kuvvet olarak Selman b. Rebîa el-Bahîlî'yi gönderdi. Selman, Habib b. Mesleme'nin ordusuna ulaşınca aralarında anlaşmazlık çıktı. Aralarındaki bu ihtilaf Halife Osman'ın öldürülmesine kadar devam etti.

Habib b. Mesleme, Ermenistan'ın bir kısmını fethetti. Halife Osman Selman'a bir emirname ile Ermenistan'a gitmesini yazdı. Selman, Beylekan'a kadar geldi. Oranın halkı onunla barış anlaşması yaptı ve Berzea' bölgesine geçti ve bilinen bir takım şeylerle oranın halkıyla da anlaşma yaptı.

Bazılarıda şöyle rivayet etti. Habib b. Mesleme Cürzan'ı fethetti. Sonra Şirvan'a geçti ve oranın Meliki ile anlaşma yaptı. Daha sonra Meskad topraklarına kadar ilerledi ve oranın halkıyla da sulh anlaşması imzaladı. Bunun benzeri anlaşmaları el-Lekz Meliki ile Sâburan halkı ve Feylan halkıyla da barış anlaşmaları yaptı. Nihayet onu Hazar Meliki Hakan, Belencer nehri civarında büyük bir ordu ile karşıladı. Selman ve ordusu büyük bir hezimete uğradı kendisi de öldürüldü. Bu savaşta Müslümanlar

¹⁷² İran'ın kuzeyinde Gilân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin adıdır. Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 263.

¹⁷³ Horasan'ın en meşhur ve en önemli şehirlerinden birisidir. Hamevî, *Mu'cem*, V, 112; Yakubovsky, A., "Merv", *İA*, VII, 773-777.

dört bin kayıp verdi. Bunun üzerine Osman, bu bölgeye Huzeyfe b. Yeman el-Abbasi'yi vali olarak görevlendirdi. Bir müddet sonra onu da azlederek yerine Muğire b. Şû'be'yi vali olarak atadı.¹⁷⁴

İslam fetihleri ile beraber kurulan üç şehirden birisi olan Kûfe; Irak'ın ve Bâbil harabelerinin güneyinde, Fırat nehrinin batısı boyunca kurulmuş bir şehirdir. Müslümanlar bu bölgeyi Kadisiye savaşından sonra ele geçirmişlerdi. Hz. Ömer'in talimatıyla Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından, Haddülezzâ denilen bir yerde Kûfe şehri kurulmuş ve bu şehir diğer fetihler için karargâh yapılmıştır.¹⁷⁵

Fetihlerle beraber kurulan bir diğer şehir olan Basra ise, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği yerin 50 km güneybatısında, Bağdat'ın 420 km güneydoğusunda yer alan Basra, Arapların Hureybe dediği bölgede¹⁷⁶, Utbe b. Gazvan tarafından 14 /635, 16/637 veya 17/638 yılında kurulmuştur. Irak'ın fethinde önemli bir üs görevi yapmıştır. H. 16/637 yılından sonra Müslümanların yerleşimine açılmış, Hz. Osman döneminde en yoğun fetihler için gönderilen ordular bu merkezden yönlendirilmiştir.¹⁷⁷

Ya'kûbî'nin yer verdiği rivayetlerle benzerlik gösteren rivayetler diğer kaynaklarda şu şekilde aktarılmaktadır. Hz. Osman döneminde Kûfe merkezli ilk fetih hareketleri Velid b. Ukbe b. Ebû Mu'ayt tarafından başlamıştır. Onun valiliğe atandığı sırada Azerbaycan halkı isyan etmiş, Hz. Ömer zamanında yapılan anlaşmayı bozmuşlardır. Bunun üzerine vali 26/647'de Abdullah b. Şibl el-Ahmesî'yi öncü kuvvet olarak arkasından da kendisi hareket ederek isyan etmiş olan Mukan¹⁷⁸, Baber¹⁷⁹, Teylesan¹⁸⁰ gibi Azerbaycan şehirlerini yeniden itaat altına almakla beraber birçok ganimetler elde etmiştir.¹⁸¹

Velid b. Ukbe'den sonra Kûfe'ye vali olarak atanan Sa'd b. el-Âs'da yoğun fetih hareketlerine devam etmiş ve büyük başarılar elde etmiştir. Özellikle henüz

¹⁷⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 63-64.

¹⁷⁵ Casim Avci, "Kûfe", *DİA*, XXVI, 339; Zettersten, K.V, "Kûfe", *İA*, VI, 964; Hamavî, *Mu'cem*, IV, 492.

¹⁷⁶ Abdülhâlik Bakır, "Basra", *DİA*, İstanbul 1992, V, 108-109; R. Hardman, "Basra", *İA*, II, 320.

¹⁷⁷ Mes'ûdî, *Muruc*, II, 328-329; Hamavî, *Mu'cem*, I, 432-433.

¹⁷⁸ V. Minorsky, "Mukan", *İA*, VIII, 447.

¹⁷⁹ İbn Hurdazbih, *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leyden, 1967, 57.

¹⁸⁰ İbn Hurdazbih, *Kitabu'l-Mesâlik*, 119.

¹⁸¹ Belâzurî, *Futûh*, 457-459.

Müslümanların ayak basmadığı Taberîstan¹⁸² bölgesine beraberinde Abdullah b. Abbas, İbn Zübeyr, Abdullah b. Amr İbnü'l-As olmak üzere Tamis, Cürcan gibi önemli şehirlere seferler düzenlemiş ve binlerce dirhem ya da dinar karşılığı sulh anlaşmaları yapmıştır.¹⁸³

Halife Hz. Osman döneminde en yoğun fetih hareketleri Basra merkezli ordular tarafından gerçekleştirilmiştir. Basra valisi Ebû Musa el- Eş'ârî, azledilip yerine Abdullah b. Âmir vali olarak atanınca İbn Âmir, Basra'ya gelir gelmez fetih hareketlerine başlamıştır. Halife Ömer zamanında barış anlaşmaları yapan Farslılar ayaklanmışlar ve valileri Ubeydullah b. Ma'mer'i öldürmüşler, onun ordusunu da büyük bir bozguna uğratmışlardır. Durumu Halife Osman öğrenince Abdullah b. Âmir'in İran üzerine yürümesini emretmiştir. İbn Âmir de büyük bir ordu hazırlayarak Farişîler üzerine yürümüş hatta "Şayet burayı fethedersem onların kanlarını şehir kapısına kadar akıtacağım" diyerek yemin etmiştir. Ordusunun sağ kanadına Ebû Berze el-Eslemî'yi sol tarafına da Ma'kıl b. Yesâr'ın kumanda ettiği savaşta isyancılar bozguna uğratılmış ve Istahr şehri fethedilmiştir. İbn Âmir yaptığı yeminin yerine getirilmesi için akan kanların üzerine su döktürerek şehrin kapısına kadar suyun ulaşmasını sağlamıştır.¹⁸⁴ Abdullah b. Âmir daha sonra Gur şehrine yönelmiş daha önce barış anlaşması yapılan Istahr halkının isyan etmesi üzerine geri dönerek şehri yeniden itaat altına alarak bu şehrin yakınındaki Darabcird¹⁸⁵ ve Sâbur'u da fethederek birçok ganimetler elde etmiştir.¹⁸⁶

Basra valisi Abdullah b. Âmir öncü kuvvetlerin komutasına Ahnef b. Kays'ı getirmiş ve Horasanın girişi konumunda olan Tabseyin kalesini kuşatmıştır. Şehir halkı barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Abdullah b. Âmir yapmış olduğu başarılı fetihler neticesinde Fars, Kirman, Sicistan ve Horasan'ı İslam topraklarına katmıştır. Ancak şunuda ifade etmek gerekir ki Abdullah b. Âmir'in fethettiği bazı toprakların Hz. Ömer zamanında yapılan fetihlerle ele geçirilmiş olsa da bu bölgede sık sık çıkan isyanlar nedeniyle, İbn Âmir bölgenin tam manasıyla İslam topraklarına katılmasını sağlamıştır.

¹⁸² Belâzurî, *Futûh*, 467-468; Taberî, *Tarih*, 732; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 54-55.

¹⁸³ Belâzurî, *Futûh*, 467-468; Taberî, *Tarih*, 732; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 54-55.

¹⁸⁴ Halife, *Tarih*, 162; Belâzurî, *Futûh*, 564.

¹⁸⁵ Halife, *Tarih*, 162; İbnü'l-Esîr, II, 493.

¹⁸⁶ Halife, *Tarih*, 161-162; Taberî, *Tarih*, 731; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 492-493.

Ya'kûbî, bölgede yapılan fetih hareketleri ile ilgili rivayetlerin ayrıntısına girmeden önemli merkezlerin fethedilmesini kitabına almış ancak bölgede çıkan isyanlardan bahsetmemiştir. Aynı şekilde Habib b. Mesleme ile Selman b. Rebîa'nın Hz. Osman'ın vefatına kadar aralarında münaferetin olduğunu nakletmiş ancak aralarındaki husumetin sebebini zikretmemiştir. Bu iki ordu komutanı arasındaki anlaşmazlığın sebebi diğer kaynaklarımızda şu şekilde ifade edilmektedir:

Osman b. Affân halife olunca, Şam, el-Cezire ve hudutlarının valisi olan Muaviye'ye bir mektup yazdı ve onun Habib b. Mesleme el- Fihri'yi Ermeniyye'ye göndermesini emretti. Habib, Şam fetihlerinde ve Rum savaşlarında güzel işler başarmış biriydi. Onun bu kahramanlığını Ömer de Osman da ondan sonra gelenlerde iyi bir şekilde biliyorlardı. Bir başka rivayete göre, Osman, doğrudan Habib'e mektup yazdı ve Ermeniyye'ye savaşa gitmesini emretti.

Habib altı bin, bir başka rivayete göre, sekizbin Şam ve Cezire halkından olan askerle hareket etti ve Kalikalâ'ya geldi. Şehri kuşattı. Şehir halkı ona karşı çıktı. Habib onlarla savaştı. Şehir halkının bir kısmı şehri terkederek, Rum ülkesine sığındı. Şehirde kalanlarda eman istediler. Habib ordusuyla birkaç ay burada kaldı. Sonra, Patrik Ermenyakos'un Müslümanlara karşı büyük bir ordu topladığını ve bu orduya el-Lân, Ef haz, Semender ve Hazar halklarından yardımcı kuvvetlerin katıldığını öğrendi. Osman'a mektup yazarak yardım talep etti. Bunun üzerine Halife Osman, Kûfe Valisi Sa'id b. el-Âs b. Sa'id'e bir mektup yazdı ve ona, Selman b. Rebîa el-Bâhilî komutasında, Habib'e yardım göndermesini emretti. Selman, Kûfe halkından altıbin askerle Habib'e doğru yola çıktı. Bu sırada Rumlar ile onlarla beraber olanlar ilerlemişler ve Fırat kenarına inmişlerdi. Habib'e yardım gecikmişti. Müslümanlar Rumlara gece baskını düzenlediler ve onları mağlup ettiler, ileri gelenlerini öldürdüler.

Selman cepheye varınca, Müslümanlar düşmanlarını yenmişlerdi. Kûfe'den gelen askerler, ganimetlerden kendilerine de verilmesini Habib'le birlikte onlardan istediler. Onlar bunu kabul etmediler. Bazı Müslümanlar, Selman'ı ölümle tehdit ettiler.¹⁸⁷

Kûfe ve Basra merkezli fetih hareketleri ile ilgili rivayetlere baktığımızda Ya'kûbî'nin özet olarak fetih hareketlerine yer verdiğini, fetih hareketlerinde bazı isimlerin diğer kaynaklarda farklı yer almasının nedeni ise, bu bölgelerde sık sık

¹⁸⁷ Belâzurî, *Futûh*, 283-284; İbnü' -Esîr, *el -Kâmil*, II, 478-479.

isyanların çıkması ve farklı komutanlarca ayaklanmaların bastırılması olarak açıklayabiliriz. Ya'kûbî'nin bu bölge ile ilgili rivayetlerinin tamamının diğer kaynaklarda yer aldığını söyleyebiliriz.

1.4.2. Mısır Merkezli, Mısır ve Afrika Askeri Faaliyetleri

Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen fetihlerin en önemli üslerinden biri de Mısır'dır. Buradan Afrika fetih hareketleri başlamıştır. Ya'kûbî de bu fetih hareketlerini eserinde kısaca aktarmaktadır. Mısır'ın fâtihi ünvanını alacak olan Amr b. Âs, bu bölgenin fetihleri için Halife Hz. Ömer'den izin alarak büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. Halife Hz. Osman döneminde de valilikten azledilinceye kadar Mısır şehirlerini fethetmeye devam etmiştir. Ya'kûbî, Amr b. Âs'ın h.25'de İskenderiye'yi fethettiğini aktarmaktadır.¹⁸⁸

Halife Hz. Osman, 27/647'de Amr b. Âs'ı azledip yerine Abdullah b. Ebû Serh'i vali tayin ederek Abdullah'tan Afrika fetihlerine çıkmasını istedi.¹⁸⁹ Halife'nin bu talimatı gereği Abdullah b. Ebû Serh değişik kabilelerden, gönüllü askerlerden, Ensâr ve Kureyş'den müteşekkil on bin kişilik takviye kuvvetle Afrika fetihlerine çıktı.¹⁹⁰ Kaynaklarımızda, Abdullah b. Sa'd'ın komuta ettiği Ceyşü'l-Abadile¹⁹¹ (Abdullahlar ordusu) olarak isimlendirilen ordunun yaptığı Gazvetü'l-Abadile (Abdullahlar Savaşı) adı verilen savaşı Ya'kûbî şu şekilde aktarmaktadır.

*“Abdullah b. Sa'd, Cercis ile karşılaştı ve onu İslam'a davet etti, aksi halde cizye ödemesini talep etti. Cercis her iki teklifi de reddetti. Bunun üzerine Abdullah b. Sa'd, büyük bir orduya sahip olan Cercis'in üzerine yürüdü. Subeytula önlerine kadar ilerledi ve Cercis de burada öldürüldü. Birçok ganimetler elde edildi. Hatta bu ganimetler iki milyon beşyüz yirmi bin dinara ulaştı.”*¹⁹²

Ya'kûbî'nin, Cercis diye ifade ettiği kişi, bazı kaynaklarda Georgias¹⁹³ olarak bazı kaynaklarda da Cürcir¹⁹⁴ olarak aktarılmaktadır. Söz konusu bu ordu 27/647'de sefere

¹⁸⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 58.

¹⁸⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 57.

¹⁹⁰ Belâzurî, *Futûh*, 317; Taberî, *Tarih*, 727; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II.

¹⁹¹ Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Sa'd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ca'fer'in de içinde bulunduğu ordu. Belâzurî, *Futûh*, 339; Zehebî, *Tarih*, VI, 318.

¹⁹² Ya'kûbî, *Tarih*, II, 60.

¹⁹³ Yakut el-Hamavî, *Mu'cem*, III,186-187.

çıkarak, önce Tripoli'deki Rumları itaat altına almıştır. Bu arada Goargias, Ifrıkıyye'nin merkezi olan Subeytula'ya¹⁹⁵ çekilmiştir. Abdullah b. Sa'd hükümdara ya İslamı kabul etmesi ya da cizye ödemesi için elçi gönderir; ancak her ikisi de reddedilince Abdullah b. Sa'd, Subeytula'yı muhasara altına alır. Buranın fethi gecikince, Hz. Osman, Abdullah b. Zübeyr komutasında takviye kuvvet gönderir. Gelen bu takviye kuvvetle, Afrikanın en önemli şehirlerinden olan Sübeytula, Müslümanların eline geçmiştir. Georgias ise, Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürülmüştür. Yapılan bu seferlerde Ya'kûbî'nin ifade ettiği gibi bol ganimetler elde edilmiştir.¹⁹⁶ Öyle ki her bir süvariye bin veya üç bin dinar pay düşmüştür.¹⁹⁷ İbnü'l Esir'de geçen bir rivayete göre, Cürcir Abdullah b. Sa'd'a karşı büyük bir korku duyduğundan Abdullah'ı öldürene yüz bin dinar ve kızıyla evlendireceğini ödül olarak ordusuna ilan ettirdi. Bu haberi alan Abdullah b. Sa'd da, Cürcir'in kafasını getirene yüzbin dinar ve onun kızıyla evlendireceğini va'detmiştir. Cürcir, Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürülmüştür.¹⁹⁸

Kaynaklarda yer alan bir başka rivayette ise, Hz. Osman'ın Abdullah b. Sa'd'a Afrika seferlerinden elde ettiği ganimetlerin daha önce söz verdiği üzere, humusunun beşte birini kendisine vermişti.¹⁹⁹ Ancak onun askerleri, bu durumdan rahatsız olmuşlar ve memnuniyetsizliklerini Hz. Osman'a intikal ettirmişlerdi. Halife Osman da Abdullah'a aldığı humusun beşte birini kendisiyle beraber savaşanlara dağıtmasını talep etmişti.²⁰⁰ Ya'kûbî'de ise, Afrika ganimetlerinden kalan humusun Hz. Osman'ın kızına çeyiz olmak üzere verildiği ifade edilmektedir.²⁰¹ Ancak birçok kaynakta ise, Afrika ganimetlerinin Mervan b. Hakem tarafından satın alındığı rivayeti yer almaktadır.²⁰²

Afrika seferleri ile ilgili Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetler hemen hemen diğer kaynakalarda benzer rivayetlerle yer aldığını görmekteyiz. Farklı bir rivayet olarak Hz. Osman'ın kızına çeyiz olarak Afrika ganimetlerini, Mervan b. Hakeme verdiği rivayeti

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 483; Zehebî, VI, 318.

¹⁹⁵ *Subeytula*: Kayrahan nahrine 70 mil uzaklıkta bulunan ve Georgias'a izafe edilen Kuzey Afrika şehridir. İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 87; Hamavî, *Mu'cem*, III, 186-187; Halife Hayyat, *Tarih*, 159; Wyedemann, "Sübeytula", I, X, 77.

¹⁹⁶ Halife Hayyat, *Tarih*, 160; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 483; Kudame b. Ca'fer, *el-Haraç*, 344-345.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 484.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 483-484.

¹⁹⁹ Taberî, 726; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 484; Zehebî, *Tarih*, VI, 318.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 484; Taberî, *Tarih*, 726.

²⁰¹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 60.

²⁰² Zehebî, *Tarih*, VI, 318.

yer almaktadır. Bazı kaynaklarda ise kızına çeyiz ifadesi yer almadan Mervan'a Afrika humusundan verdiğine dair rivayetlerin olduğunu müşahade ettik.²⁰³

1.4.3. Şam Merkezli Anadolu'daki Askerî Faaliyetler

Bu başlık altında özellikle Muaviye b. Süfyan'ın gerçekleştirdiği Anadolu fetihleri ile ilgili Ya'kûbî'nin rivayetlerini ve diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerin değerlendirmesini yaptık.

Halife Hz. Ebûbekir zamanında, Şam ve çevresinin fetihleri başlamış, Halife Hz. Ömer döneminde özellikle Halid b. Velid, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Amr b. Âs, gibi önemli komutanlarca Şam ve bölgesi tamamen fethedilmiştir.²⁰⁴ Hz. Ömer zamanında Şam valisi olarak görev yapan Muaviye, Hz. Osman döneminde azledilmeyen ve yeri değiştirilmeyen tek vali olarak Anadolu'da Rumlar üzerine fetih hareketlerine devam etmiştir.²⁰⁵

Halife Hz. Osman döneminde idari birçok değişikliğe rağmen değiştirmedığı hatta bölgesini genişletmekle beraber yetkilerini artırdığı Şam valisi Muaviye'dir. Böylece Muaviye de nüfûzunu daha da etkin hale getirmiştir.²⁰⁶

Kaynaklarımızda Muaviye'nin, Hz. Osman döneminde Bizans toprakları üzerine seferler düzenlemeye devam ettiği, yaz aylarında Yezid b.Hurr el-Absî komutasındaki orduyu Anadolu'da Bizans üzerine göndererek, daha sonra da kendi komutasındaki ordusuyla Malatya önlerine kadar fetih hareketlerine katılmıştır.²⁰⁷ Hz. Osman döneminde Muaviye'nin Kıbrıs'ı fethettiği hemen hemen tüm kaynaklarda yer alırken, Ya'kûbî bu rivayetleri almamıştır. Ya'kûbî'nin Muaviye ve onun ordu komutanlarınca yapılan Anadolu seferlerine yer vermediğini Muaviye ile ilgili Hz. Osman'ın kuşatılması esnasında onun zımnen de olsa Hz. Osman'ı yalnız bıraktığına dair rivayetlere yer vermesi, bir kez daha Ya'kûbî'nin Muaviye'ye bakış açısının menfi olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁰³ İbnü'l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 484.

²⁰⁴ Belazuri, *Futûh*, 149-150.

²⁰⁵ Belazuri, *Futûh*, 193; İbnü'l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 480.

²⁰⁶ Belazuri, *Futûh*, 193; İbnü'l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 480.

²⁰⁷ Taberî, *Tarih*, 728.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ İÇ KARIŞIKLIKLAR, MUHASARA EDİLMESİ VE ÖLDÜRÜLMESİ

2.1. HZ. OSMAN'IN ELEŞTİRİLDİĞİ HUSUSLAR

2.1.1. Hürmüzan'ın öldürülmesi ve Ubeydullah b. Ömer Meselesi

Hiz. Ömer'i öldürmesi gerekçesiyle, oğlu Ubeydullah tarafından Hürmüzan katledilmişti. Hiz. Osman, Ubeydullah'ı tutuklattıktan sonra, diyet karşılığı onu serbest bırakmıştır. Bu olay, Ya'kûbî'de şöyle aktarılmaktadır:

İnsanlar, Hürmüzan'ın öldürülmesi ve Ubeydullah b. Ömer'in Osman tarafından tutuklanması konusunda ileri geri çok konuştular. Bunu üzerine Osman, minbere çıktı ve insanlara şöyle hitap etti: “ Ben Hürmüzan'ın kanını üstlendim. Ve onu, Allah ve Ömer için bağışladım.” Bunun üzerine Mikdâd b. Amr kalktı ve ;“ Hiç şüphe yok ki, Hürmüzan Allah ve Resûlü'nün dostudur. Sen nasıl oluyor da, Allah ve Resûlü adına Hürmüzan'ın kanını hibe edebiliyorsun?” dedi. Sonra Osman, Ubeydullah b. Ömer'i Medine'den Kûfe'ye gönderdi ve orada ona bir ev yaptırdı. Bu yüzden buraya Kuveyfe b. Ömer diye nisbet edildi.

Bazıları bu durumu şu şekilde şiirleştirdiler;

Amr'ın babası ve Ubeydullah rehindir, sen Hürmüzan'ın katlinden şüpheye düşmeyesin.²⁰⁸

Temel İslam tarihi kaynaklarında bu olayla ilgili rivayetler şu şekilde yer almaktadır: Hiz. Ömer'in oğlu olan Ubeydullah, babasının öldürülmesinde rolü olduğu düşüncesiyle Hürmüzan, Cüfeyne ve Ebu Lü'lüe'nin kızını, Hiz. Ebûbekir'in oğlu Abdurrahman'ın ihbarı ile öldürmüştü.²⁰⁹ Bu üç kişiyi öldürmekle kızgınlığı geçmeyen Ubeydullah, “Medine'de babasının öldürülmesinden sorumlu olanların tamamını öldürmeden kılıcımı bırakmayacağım” diye yemin etmişti. Orada bulunan insanların kılıcını bırakması için ikna çabaları fayda vermediği, daha sonra Amr b. Âs'ın “Ey

²⁰⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 57.

²⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 350; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 244.

kardeşimin oğlu kılıcını bırak” telkiniyle kılıcını bıraktı. Ubeydullah’ın bu şekilde tutuklandığı²¹⁰ rivayet edilmektedir. Bazı kaynaklarda, Sa’d b. Ebî Vakkas tarafından Ubeydullah’ın kılıcının alınıp kendi evinde hapsedilerek, kendisi hakkında halifenin hüküm verilmesinin beklendiği yer almaktadır.²¹¹

Bu meselenin büyümesi ve sıkıntı vermesi endişesiyle, Hz. Osman’ın, sahabilerle istişare edip onların görüşlerini dinlediğine dair, Ya’kûbî’de herhangi bir rivayet yoktur. Konu ile ilgili kaynaklarda şu rivayetlere yer verilmektedir: Ubeydullah’a uygulanacak hüküm hakkında Hz. Ali ve bazı muhacirler kısas uygulanarak onun da öldürülmesi gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Bazı insanlar ise, “daha dün Ömer öldürüldü bugün de oğlunun öldürülmesi doğru değil” diyerek düşüncelerini ifade etmişlerdir. Yine bu hususta Amr b. Âs, Hz. Osman’a “Allah bu işi senin sorumluluğundan kurtarmıştır. Bu iş senin halifeliğin zamanında olmuş bir iş değildir. Bu konuda tek hüküm vericinin kendisi olduğunu ve Ubeydullah’a kısas uygulamaması gerektiğini” söyleyerek bir an önce hükmünü vermesini istemiştir. Hz. Osman da öldürülenlere karşılık diyete hükmetmiş, diyeti de kendi malından vereceğini söylemiştir.²¹² Böylece Ubeydullah b. Ömer serbest bırakılmıştır. Hz. Osman’ın verdiği bu hüküm Hz. Ali tarafından hoş karşılanmamış, hatta onun bu hükme çok kızdığı, Ubeydullah’a “Ey Fâsık, şayet bir gün bana bir fırsat verilirse, seni mutlaka öldüreceğim demiştir.²¹³ Hz. Ali, hilafeti üstlendiğinde Ubeydullah’ı öldürmek istediği, bunun üzerine Ubeydullah’ın da Şam’a Muaviye’nin yanına sığındığı rivayet edilmektedir.²¹⁴

Doğrusu, Hz. Osman’ın şer’i bir konuda kişiye has ceza verme anlayışı halifeye karşı olanlar tarafından eleştirilmiştir.²¹⁵ Ya’kûbî, Hürmüzan ve onunla birlikte öldürülenlerle ilgili rivayetleri oldukça sınırlı almıştır. Ancak biz, konu ile ilgili birçok kaynakta farklı ya da benzer rivayetleri aktararak, onun, aktardığı bilgilerin teyit edilmesini ya da farklılıklarını ortaya konulmasına gayret gösterdik. Tespitlerimizde Ya’kûbî’nin aktardığı rivayetlerle, diğer kaynaklarda konu ile ilgili rivayetlerin birebir uyuşmasa da benzer rivayetler olduğunu, Ya’kûbî’nin Hürmüzan meselesinde, Hz. Osman aleyhinde sayılabilecek rivayetlere yer verdiği şüphesi akla gelmektedir. O, ne

²¹⁰ Zührî, *el-Meğazi*, 170; İbnü’l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 466-467.

²¹¹ İbnü’l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 466.

²¹² Zührî, *El-Meğazi*, 170; İbnü’l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 467; İbn Haldun, *Tarih*, II, 570.

²¹³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 217.

²¹⁴ İbnü’l –Esîr, *el-Kâmil*, II, 468.

²¹⁵ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hâdiselerin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, 159.

bu konuda Hz. Osman'ın sahabilerle istişare ettiğini, bu istişarelerde Hz. Ali ve bazı muhacirlerin Ubeydullah'ın öldürülmesi yönünde görüş belirttiklerine dâir, ne de Ubeydullah'ın öldürülmemesi yönünde görüş beyan eden sahâbîlerle ilgili rivayetlere yer vermediğini görmekteyiz. Ya'kûbî, bu hususta yalnızca Mikdâd b. Amr'ın itirazı ve Ziyad b. Lebid'in şiiri²¹⁶ ile iktifa etmiştir.

Ya'kûbî, bu mesele ile ilgili görüşünü “Hürmüzan'ın kanı heder edildi”²¹⁷ demek suretiyle açıkça kendi düşüncesini ortaya koymuştur. Hz. Osman'ın, hata yaptığını açıkça ifade etmiştir. Ya'kûbî, Hz. Ali'nin bu husustaki görüşlerini ihtiva eden rivayetleri almaması, bu işe Hz. Ali'nin karıştırılmaması izlenimini verdiğini göstermektedir.

2.1.2. Hakem b. Ebû'l Âs'ın Medine'ye Getirilmesi

Hz. Peygamber tarafından, Medine'den kovulduğu ileri sürülen Hakem b. Ebû'l-Âs'ın Hz. Osman tarafından Medine'ye getirildiği bilinmektedir. Bu konu, Hz. Osman'a yapılan en sert eleştirilerin başında gelmektedir. Ya'kûbî bu hususu şu şekilde aktarmaktadır:

*Osman, Hakem b. Ebû'l-Âs'a, Medine'ye gelmesi yönünde mektup yazdı. Ebûbekir hilafeti üstlendiğinde Osman ve Beni Ümeyye'den bazıları Ebûbekir'e gelerek Hakem'in Medine'ye gelmesine izin verilmesini istemiş, Ebûbekir de bu isteği reddetmişti. Ömer halife olunca aynı şeyi Ömer'den de istediler, Ömer'de izin vermemişti. İnsanlar, Hakem b. Ebû'l-Âs'ın Medine'ye gelmesine izin vermesi hususunda, Halife Osman'ı yadırgadılar. Bazı insanlar, Hakem b. Ebû'l-Âs'ın Medine'ye gelirken yırtık elbiseler içinde perişan ve yorgun bir şekilde Osman'ın huzuruna çıktığını, onun bu haline insanların baktığını, sonra Osman'ın yanından ipek bir elbise ile çıkarken gördük” dediklerini rivayet ettiler.*²¹⁸

Birçok İslam tarihi kaynaklarında, Hakem b. Ebû'l Âs'ın Hz. Peygamber tarafından Medine'den kovulup sürgün edildiği ve Hz. Osman, halifeliği üstlenmesinden sonra, amcası Hakem b. Ebû'l Âs'a ve oğlu Mervan'a mektup yazarak

²¹⁶ Ya'kûbî'de şiiri söyleyenin ismi verilmemiş “bazıları” diye ifade edilmiştir. Şiirin Ziyad b. Lebid tarafından söylendiği rivayet edilir. Bkz; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 217.

²¹⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 58.

²¹⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 58.

yaşadıkları Taif’deki “Batn-ı Vecih”²¹⁹ den Medine’ye gelebileceklerini söylemiştir. Bunun üzerine baba oğul Medine’ye gelmişlerdir.

Kaynaklarımızda, Hz. Peygamber tarafından Medine’den kovulan Hakem b. Ebû’l Âs’la ilgili şu rivayetlere yer verilmektedir:

İslamın ilk yıllarında Hz. Peygamberin en azılı düşmanlarından biri olan Hakem, Mekke’nin fethinden sonra müslüman olmuştur. Hz. Peygambere eziyet ve hakaretler etmiş, onu gördüğü her yerde kulak ve ağzını oynatarak alay etmiş, Allah Rasulü de “öyle kal” diyerek aleyhinde beddua etmiş ve yüz felci geçirmiştir. Mekke fethedildiğinde müslüman olmuştur.²²⁰ Bir rivayete göre; Hz. Peygamber, hanımlarından bazılarının odasında evini gözetlemiş, bunu farkedene Rasulullah dışarı çıkararak, zehirli başlardan Uzeyrî kabilesine ait hangi adamdır? Onu yakalasaydım gözlerini oyardım” diyerek lanetlemiş, nihayetinde onu Taif’e sürgün etmiştir. Hz. Osman da onu Medine’ye getirterek 100.000 dirhem bağışta bulunmuştur.²²¹

Konu ile ilgili Ya’kûbî’de yer alan rivayette yalnızca Hakem b. Ebû’l-Âs’ın adı geçmekte, ancak diğer birçok kaynakta onun oğlu Mervan’ın da kendisiyle beraber olduğu zikredilmektedir. Ya’kûbî, Hakem b. Ebû’l-Âs’ın gerek müslüman olmadan önce Hz. Peygambere yaptığı eziyet ve hakaretler gerekse de müslüman olduktan sonra evini gizlice gözetlediğine dair, kaynaklarda yer alan rivayetlerin hiçbirisine yer vermemiştir. Bazı tarihçiler Hakem b. Ebû’l Âs’ın sürgün edilmediğini ileri sürmüşlerdir. Mesela İbn Teymiyye Hakem’in sürgün edilmesi hususunu oldukça ayrıntılı anlatarak, onun kendi talebiyle Taif’e gittiğini ifade eder ve birçok muhaddis tarafından sürgün olayı ile ilgili bu rivayetin ta’n edildiğini aktarır.²²² Ebûbekr İbnü’l Arâbî de sürgün rivayetini sahih olmadığını belirtmektedir²²³

Netice olarak Ya’kûbî, birçok tarihçi gibi Hz. Osman’ın eleştirildiği hususlardan biri olan Hakem b. Ebû’l-Âs’ın Hz. Peygamber tarafından sürgün edilmesine rağmen (doğruluğu şüpheli) Medine’ye getirtmesine dair, bu rivayeti aktarması bu konudaki bakışını ortaya koymuştur.

²¹⁹ Belâzurî, *Futûh*, I, 151; Makrizî, *Emevi-Haşimi Çekişmesi*, İstanbul 1993, s.17

²²⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 36.

²²¹ Belâzurî, *Futûh*, I, 151; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 154; Makrizî, *Emevi-Haşimi Çekişmesi*, 17; Selman, Başaran, “*Hakem b. Ebû’l Âs*” *DİA*, İstanbul 1997, XV, 175-176.

²²² İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünnetü’n-Nebeviyye*, I-IIIIV Mısır, 1322, III, 196.

²²³ İbnü’l- Arâbî, *el-Avâsım*, 89.

2.1.3. Hz. Osman'ın Kızlarına Yüklü Miktarda Beytulmaldan Çeyiz Vermesi

Ya'kûbî, Mervan b. Hakem'in, Hz Osman'ın kızı ile evlenmesi neticesinde, halifenin kızına beytulmaldan yüklü miktarda çeyiz verdiğine dair rivayetlere yer vermektedir. Kaynaklarda bu konu oldukça farklı anlatılmaktadır. Ya'kûbî bu rivayeti şu şekilde aktarmaktadır:

*Bazıları, Osman'ın, kızını Mervan b. Hakem ile evlendirdiği ve Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh komutasında Afrika seferinde elde edilen ganimetlerin beşte birini Mervan'a verilmesini emrettiği rivayet etmektedir. Abdullah b. Sa'd, Afrika seferlerinde elde edilen zaferlerin müjdeleyicisi olarak Abdullah b. Zübeyr'i Osman'a gönderdi. Abdullah b. Zübeyr yirmi gece süren yolculuktan sonra Medine'ye ulaştı ve Osman'a Afrika fetihlerini haber verdi. Osman da minbere çıktı ve bu fetihleri insanlara duyurdu.*²²⁴

*Osman, kızını Abdullah b. Halid b. Üsyd ile evlendirdi ve Abdullah b. Amir'e Basra beytulmalından altı yüz bin dirhem ödemesini emretti.*²²⁵

Ya'kûbî'nin, Mervan b. Hakem'e kızının çeyizi olarak verilen paralarla ilgili olarak aktardığı rivayeti, kaynaklarda birçok farklı varyantları görmekteyiz. Hz. Osman'ın Afrika seferlerinden elde edilen ganimetlerin humusu olan beştebirini Mervan b. Hakem'e atıye olarak verdiğine dair bazı rivayetlerin olduğunu, bu ve buna benzer rivayetlerin doğru olmadığına dair nakil ve görüşleri, öncelikle belirtmek isteriz. Şimdi konu ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra, genel bir değerlendirme yapma imkânı elde edeceğiz. Kaynaklarımızda, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh komutasında Afrika fetihlerinden elde edilen ganimetlerin beşte birinin Medine'ye gönderildiği ve Hz. Osman'ın bunu Mervan b. Hakem'e bağışladığı kaydedilmiştir.²²⁶ Belâzurî de, Abdullah b. Zübeyr'den gelen bir nakille, söz konusu ganimetlerin beşte birinin Mervan'a bağışlandığını, Ebû Mihnef'ten gelen bir rivayette ise, Mervan b. Hakem'in, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile birlikte Afrika fetihlerine çıktığını, elde edilen ganimetlerin beşte birinin, Mervan b. Hakem tarafından yüz bin ya da iki yüz bin dinara satın alındığı yer almaktadır. Ancak bu borcu ödeyemediğinden dolayı Hz. Osman'ın

²²⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 60.

²²⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 64.

²²⁶ İbn Kuteybe, *Maârif*, 112.

Mervan'ın borcunu bağışladığı ve insanların bu durumu yadırgayıp, Hz. Osman'ı eleştirdikleri rivayet edilmektedir.²²⁷ Benzer rivayetlerin Taberî ve Zehebî de de yer aldığını görmekteyiz.²²⁸

Aktarmış olduğumuz bu rivayetlerin yanlış ya da eksik olduğunu ileri süren bazı tarihçiler de vardır. Afrika fetihlerinden gelen humusun Mervan'a hibe edilmesi iddiasının doğru olmadığını, bu olayla ilgili meşhur ve doğru rivayetin ise şu olduğunu bahsetmek isteriz; “Afrika fetihlerinden elde edilen ganimetlerin beşte biri olan 500 yüz bin dinarın Abdullah b. Sa'd tarafından ayrılarak Medine'ye gönderilmiştir. Beytulmalın hakkı olan fakat Medine'ye taşınması mümkün olmayan bir takım mallar kalmıştır. Kalan bu mallar, Mervan b. Hakem tarafından 100 bin dirheme satın alınmıştır. Mervan'ın borcun büyük bir kısmını ödediği bir kısmını ise ödeyemediği, Hz. Osman'ın da Afrika fetihleri müjdesi olarak bu borcu affettiği ve bunu yapmaya da yetkisi olduğu dile getirilmiştir.”²²⁹ Konu ile ilgili olarak Ebûbekir İbn Arâbî, savaşta elde edilen ganimetlerin beşte birinin halifenin kendi içtihiyâyla dilediği şekilde harcama yetkisi olduğunu, bu hususta dini fetvaların verildiğini, ancak Hz. Osman'ın sözkonusu humusu Mervan b. Hakem'e verdiğiine dair rivayetlerin sahih olmadığını söylemektedir.²³⁰ Ayrıca çağdaş düşünürlerimizden Muhibbuddin el-Hatib de bu olayla ilgili olarak, sahih olan Hz. Osman'ın Afrika ganimetlerinin humusunun beşte birini Abdullah b. Sa'd'a fetihlerinin şükranı olarak vermiş olmasıdır, demiştir.²³¹ Ayrıca bazı çağdaş tarihçiler, Hz. Osman'ın beytûlmala ait birtakım malları Mervan b. Hakem'e verdiği iddaları ve konu ile ilgili rivayetlerin uydurma haberler olduğunu ifade etmektedirler.²³²

Hz. Osman'ın diğer bir kızını evlendirdiği Abdullah b. Halid b. Üseyd'e çeyiz olarak altı yüzbin dirhem verdiği rivayeti de birçok kaynağımızda yer almamakla beraber, Hz. Osman'ın Abdullah b. Hâlid'e 50 bin dirhem bağışta ya da atıyye verdiğiine dair rivayetler yer almaktadır.²³³

²²⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 25-28.

²²⁸ Taberî, *Tarih*, V, 255; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, (Ahdi'l-Hulafair-Raşidin), 432.

²²⁹ Muhibbiddin et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nâdirâ*, III, 91.

²³⁰ Ebûbekr İbnu'l-Arabi, *el-Avâsım*, s. 111-112.

²³¹ Muhibbuddin el-Hatib, *el-Avasım ta'liki*, 111.

²³² A. Muhammed Abdüllatif, *el-Alemü'l-İslami fi'l-Asri'l-Ümevî*, Kahire 1984, 62; Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, İstanbul 1975, V, 319.

²³³ İbn Tiktaka, *el-Fahri fi Adabi's-Sultâniyye*, Beyrut trs, 97-98.

Bütün bu rivayetleri değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz: Herşeyden önce Ya'kûbî'nin ifade ettiği rakamların oldukça mübalağalı olduğunu görmekteyiz. Birçok kaynakta yer alan rivayetlerde ifade edilen rakamların örtüşmediği görülmektedir. Bir diğer husus, Hz. Osman'ın, humusu, Mervan'a bağışladığına dair rivayetlerin birçoğu, halifenin kızının çeyizi olarak değil de, Afrika fetihlerinin müjdecisi olarak verdiğidir.

Birçok rivayette, Hz. Osman'ın miktarlar değişse de Mervan b. Hakem'e bağışta bulunduğu dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bu bağışların Afrika seferlerinden elde edilen humusdan mı? Yoksa Hz. Osman'ın kendi malından verdiği atıyyeler mi? bu konuda birşey söylenemez. Tarihçilerimizden Ömer Rıza Doğrul, Hz. Osman'ın Mervan'a beytülmal'a ait olan humusu vermesinin mümkün olmayacağı kanaatini taşımakta ve bu rivayetlerin isyancılar tarafından uydurulduğunu ifade etmektedir²³⁴ Hz. Osman'ın devlet hazinesinden akrabalarına bağışlarda bulunduğu iddialarına karşı : “ Benim aileme ve akrabalarım düşkün olduğumu ve onlara mallar dağıttığımı söylüyorlar. Ben bütün müslümanlarla beraber onların da haklarını gözetiyorum. Akrabalarım ne veriyorsam kendi malımdan veriyorum. Bunu gerek Ebûbekir gerekse Ömer zamanında da yapmaktaydım. Müslümanların mallarını ne kendim için ne de yakınlarım için helal saymam. Kim ne derse desin beytülmal'a gelen ancak humuslardır. Bunları da ne kendim için ne de akrabalarım için helal görmedim. Ne veriyorsam kendi malımdan veriyorum”²³⁵ diyerek iddiaları reddetmiştir.

Ya'kûbî'nin bu konu ile ilgili rivayetlerine ihtiyatla bakmak gerekir. Hz. Osman'ın Mervan'a vermiş olduğu bağışları ya kendi malından verdiği ya da ifade edilen miktarlarda olmadığı diğer kaynaklardaki rivayetlerden anlamaktayız. Ayrıca Hz. Osman'ın kızına çeyiz olarak verdiği rivayetleri doğruysa, bunu kendi malından verdiği düşüncesinin daha makul olduğu görülmektedir.

2.1.4. Beytülmal Görevlisi İle Hz. Osman Münâkaşası

Bu anlaşmazlık Hz Osman ile Abdullah b. Erkâm arasında meydana gelmiştir. Abdullah b. Erkâm bu olay neticesinde beytülmal görevini bırakmıştır. Ya'kûbî bu olayı şu şekilde rivayet etmektedir:

²³⁴ Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, İstanbul 1975, V, 319.

²³⁵ Taberî, *Tarih*, V, 356.

“Ebû İshak, Abdurrahman b. Yesar’dan şöyle dediğini anlattı; Medine çarşısında müslümanların zekâtlarını toplayan bir zekât memurunu gördüm. Akşam olduğunda Osman’a geldi. Osman zekât memuruna malları Hakem b. Ebû’l-Âs’a vermesini istedi. Osman ailesinden birisine hediye vermek istediğinde onu beytûlmaldan verirdi. O hediyeyi verirken de Allah’ın dilemesiyle sana veriyoruz derdi. Beytûlmal görevlisi bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine Osman: “Sen bizim ancak hazine memurumuzsun sana ver dediğimizde ver, sus dediğimizde de sus” deyince, zekât memuru, “Vallahi yalan söyledin. Ben ne sizin ne de ailenizin hazine görevlisiyim. Ben ancak müslümanların hazine görevlisiyim” dedi.

Cuma günü Osman, insanlara hitap ederken beytûlmal görevlisi mescide geldi ve: “Ey insanlar, Osman benim kendisinin ve ailesinin hazine memuru olduğumu iddia ediyor, hâlbuki ben müslümanların hazine görevlisiyim. İşte bu beytulmalınızın anahtarlarıdır” dedi ve anahtarları fırlattı. Osman da anahtarları aldı ve Zeyd b. Sabit’e verdi.²³⁶

Kaynaklarımızda bu olayla ilgili şu rivayetler yer almaktadır. Ya’kûbî’nin ismini zikretmediği beytûlmal görevlisi Abdullah b. Erkâm’dır. Hz. Osman Erkâm’dan, Hakem b. Ebû’l-Âs’a beş bin veya dört bin dirhem vermesini istemiş, Abdullah b. Erkâm’da bu isteği reddetmiş, anahtarları getirip mescide asmıştır. Hz. Osman da beytûlmal görevini bırakan Abdullah b. Erkâm’ın görevine devam etmesi için üç bin dirhem göndermiş, ancak Abdullah b. Erkâm bunu kabul etmeyerek görevi bıraktığını söylemiştir. Hz. Osman bunun üzerine Zeyd b. Sâbit ve Muaykîb b. Ebû Fâtıma’yı bu göreve tayin etmiştir.²³⁷

Ya’kûbî’nin çok nadir olarak senedli rivayetlerinden birisi olan bu hâdisе hususunda Hz. Osman’ı açıkça eleştirdiğini bunu yaparken de rivayetteki senede dayandığını görmekteyiz.

2.1.5. Abdullah b. Mes’ûd Meselesi

Ya’kûbî’nin, Hz. Osman dönemi ile ilgili aktardığı en uzun rivayetlerden birisi de Abdullah b. Mes’ûd ile Hz. Osman arasında, Kur’an’ın tek lehçe haline getirtilerek

²³⁶ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 64.

²³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 58-59.

çoğaltılmasında İbn Mes'ûd'un mushaflarını komisyona teslim etmemesiyle ilgili rivayettir. Ya'kûbî, Abdullah b. Mes'ûd ile Hz. Osman arasında geçen olayları şöyle aktarmaktadır:

Osman, Kur'an'ı toplayıp tek bir nüsha haline getirtti. Uzun sûreleri uzun sûrelerle, kısa sûreleri kısa sûrelerle birlikte oluşturdu. Medine dışındaki mushafların tamamının toplatılmasını valilerine mektupla bildirdi. Abdullah b. Mes'ûd'un mushafı dışında, toplatılan bu mushaflar sıcak sirkeli su ile kaynatılarak yok edildi ya da yakıldı. Ancak, Kûfe'de bulunan Abdullah b. Mes'ûd, mushafını Kûfe valisi Abdullah b. Âmir'e vermeyi reddetti. Bunun üzerine Osman, " din hususunda ve ümmet hususunda fitneci ve fesatçı olmaması " yönünde İbn Mes'ûd'a haber gönderdi. Birgün Osman, insanlara hitap ederken Abdullah b. Mes'ûd, Mescid-i Nebî'ye geldi ve Osman onu görünce hakkında, " muhakkak ki, size kötü bir canlı geldi " dedi. Bunun üzerine İbn Mes'ûd da Osman'a ağır ithamlarda bulundu. Osman, onu tutuklattı ve İbn Mes'ûdun ayağını ve iki kaburgasını kırdırttı. Bu olay üzerine Hz. Âişe, Osman'a ağır sözler söyledi.

Halife Osman'ın, Kur'an'ı tek bir nüsha haline getirmek istemesinin sebebi, insanların "bu falanın Kur'an'ıdır" demelerindedir. Rivayet edildiğine göre, Osman'ın bu gerekçeyle İbn Mes'ûd'a mektup yazdığı, İbn Mes'ûd'un da mushafların yakıldığı haberini duyunca kendi mushafının da yakılmasını istemediğinden mushafını vermek istemedi.

Yine rivayetlere göre, Huzeyfe b. Yeman, Kur'an'ı tek kıraat haline getirilme sebebini İbn Mes'ûd'a bildirdi. Fakat İbn Mes'ûd mushafını vermektan imtina etti. Bir müddet sonra Osman, hasta ziyareti için, İbn Mes'ûd'u ziyarete geldiğinde ona, "senin benim aleyhimde söylediğin sözler nedir?" deyince İbn Mes'ûd; "hatırlarsan sen benim dövülmemi emrettin de ben bu yüzden öğle ve ikindi namazını eda edemedim. Bana verilen âtâ'yıda kestirdin" dedi. Bunun üzerine Osman, "Ben kısasa razıyım, sana yapılanları sende bana yap" dedi. İbn Mes'ûd da, "ben halifelere kısas uygulamasını açan ilk kimse olmak istemem" dedi. Osman kestirdiği âtâ'yı ona iade edince İbn Mes'ûd, "ben ona muhtaç iken sen onu benden kestir ve şimdi âtâ'ya muhtaç değilken bana onu veriyorsun, Hayır ona ihtiyacım yoktur" dedi. Bunun üzerine Osman, oradan ayrıldı. Abdullah b. Mes'ûd'un, Osman'a kızgınlığı ölünceye kadar devam etti. İbn

Mes'ûd'un cenaze namazını Ammar b. Yâsir kıldırdı. Cenaze namazı ve defn işi Osman'dan gizlendi. Birgün Osman, Bâki mezarlığına gidince İbn Mes'ûd'un mezarını gördü ve bu kabir kimin? diye sordu. Abdullah b. Mes'ûd'un kabridir denildi. Bunun üzerine Osman, Benim haberim olmadan nasıl defnedildi? diye sorunca, bu işi Ammar b. Yâsir üstlendi. Dediler. Abdullah b. Mes'ûd, ölümünün Osman'a bildirilmemesini vasiyet etmişti. Çok geçmeden Mikdad da öldü. Onun cenazesini de Ammâr kıldırdı. Bu olaydan sonra Osman'ın Ammar'a olan kızgınlığı daha da arttı ve onun hakkında 'İbn Sevda'ya yazıklar olsun" dedi.²³⁸

Ya'kûbî'nin, İbn Mes'ûd ile ilgili rivayetlerinin, birçok kaynakta benzer şekilde aktarıldığını görmekteyiz. Ancak bazı kaynaklar da İbn Mes'ûd'un, Hz. Osman tarafından dövüldüğüne dair rivayetleri göremedik. Örneğin, sahihliğine bakmaksızın birçok rivayeti aktaran Taberî, konu ile ilgili rivayetlere yer vermemiştir.

Hz. Osman'ın, Ya'kûbî'nin rivayetlerinde aktardığı üzere farklı lehçe ve kıraatlarla okunan Kur'anı Kerim'i tek lehçe haline getirtip çoğaltarak büyük merkezlere gönderdiği, birçok kaynakta yer almaktadır. Ayrıca, Abdullah b. Mes'ûd'un kendi yazılı Kur'an nüshalarını Kûfe valisine teslim etmediği gibi, elinde kendi kıraatine dair yazılı nüshası olanların da nüshalarını teslim etmemesini istemiştir.²³⁹ İbn Mesud'tan Kur'an nüshalarını Medine'ye, Zeyd b. Sabit'e göndermesi istendiğinde o şöyle demiştir; "Benden Zeyd b. Sabit kıraatıyla okumam istenmektedir. Nefsim yedi kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, yetmiş sûreyi bizzat Allah Resûlü'nden aldım. O sıralar Zeyd b. Sabit, Kur'andan habersiz, küçük bir çocuk olup oyunla meşguldü". Halife Osman, İbn Mes'ûd'a Kûfe'den Medine'ye gelmesini talep etmiş, Kûfe ehlerinden bazıları, Medine'ye gitmemesini, her zaman kendisinin yanında olacaklarını söylemişlerdir. Ancak Abdullah b. Mes'ûd, fitnenin kapısını açan ilk kişi olmak istemediğini, kendisine düşen görevin emre itaat olduğunu söylemiş ve Medine'ye hareket etmiştir. Bu olaydan dolayı birçok insanın Hz. Osman'a nefret duyduğu söylenmiştir.²⁴⁰

²³⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 66-67.

²³⁹ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1005.

²⁴⁰ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1049; İbn Abdil'l-Berr, *el-İstia'b*, III, 992; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, VI, 376-377.

Benzer rivayetler, Zehebî'nin Tarihi'nde, şu şekilde aktarılmaktadır: Zührî'den rivayetle; bana Ubeydullah b. Abdullah haber verdi ki; Abdullah b. Mesud, Kur'an nüshalarının yazma (istinsah) işinin Zeyd'e verilmesini hoş karşılamadı. Bu yüzden "Ey Müslüman topluluğu! Benim gibi biri Kur'an'ın yazılmasında görevlendirilmeyecek, bu göreve benden başka birisi getirilecek öyle mi! Vallahi ben İslama girdiğim zaman Zeyd daha babasının sulbünde gizliydi; ana rahmine bile düşmemişti, diye serzenişte bulundu. Bu yüzden Abdullah b. Mes'ûd: "Ey Kûfeliler, ey Irak halkı! Elinizde bulunan Kur'an parçalarını gizleyin (Zeyd b. Sabit'e yollamayın) ve onları bir yerde tutun. Zira Allah,"Kim bir şeyi gizleyerek alıp saklarsa Kıyamet günü o sakladığı şeyle meydana getirilir! buyuruyor. Siz de Allah'a bu Kur'an sayfalarıyla kavuşmuş olursunuz. Onları yakılmaktan kurtarmış olursunuz" demiştir.²⁴¹

İbn Mes'ûd, bu sözü Hz. Osman'ın, Zeyd b. Sâbit'i "Sahifeler halinde bulunan Kur'an parçalarını derleyip bir nüshaya geçirmek, sahâbilerin ellerindeki diğer sahifeleri, silmek veya yakmak üzere" görevlendirdiği zaman söylemişti. Bunu böyle yapması, bu ümmeti ilerde İncil'de olduğu gibi çıkacak nüsha farklılığından koruyacak bir Kur'an üzere birleştirme sebebiyleydi.²⁴²

Konu ile ilgili, Ebû Vâil anlatıyor: İbn Mes'ûd, Kûfe'de bir hutbe okuyup, "mushaflarınızı saklayın, bana Zeyd b. Sâbit'in kıraatiyle okumam için nasıl emredebilirler, hâlbuki ben yetmiş kûsûr sûreyi bizzat Allah Resûlü'nün ağzından almış biriyken, Zeyd o sırada başındaki iki kâkülü ile çocuklarla oynamaya gelirdi." dedi.²⁴³

Yukarda aktardığımız rivayetlerde de ifade edildiği üzere, Hz. Osman'ın, İbn Mes'ûd'a Medine'ye gelmesini söylemesi üzerine, o kalkıp Medine'ye gelmiştir. Mescid-i Nebevi'ye girdiğinde Hz. Osman'ın İbn Mes'ûd'u işaret ederek, "Bakınız kara böcek geldi" diye hakaret ettiği, İbn Mes'ûd'un da bu söze, "Ben böyle birisi asla değilim, aksine ben Bedir'de ve Rıdvan beya'tında Resûlullah'ın arkadaşıyım" diyerek karşılık verdiği rivayetler arasında yer almaktadır.²⁴⁴ Hatta bu karşılıklı sert atışmaları Hz. Aişe'nin de odasında duyduğu, İbn Mes'ûd'a hak verdiği, Hz. Osman'a da ağır sözler söylediği kaynaklarımızda yer almaktadır.²⁴⁵ Hz. Osman ile Abdullah b. Mes'ûd

²⁴¹ Zehebî, *Tarih* VI, 270.

²⁴² Zehebî, *Tarih*, VI, 270.

²⁴³ Zehebî, *Tarih*, VI, 270.

²⁴⁴ Belâzurî, *Futûh*, V, 36.

²⁴⁵ Belâzurî, *Futûh*, V, 36; Murtaza el-Askerî, *Ehadisi Ümmü'l-Mü'minine Aişe*, I, 117.

arasındaki bu husûmetin giderek arttığı, hatta İbn Mes'ûd'un Hz. Osman için “ Osman'ın kanı helaldir” dediği,²⁴⁶ bu sebeple Hz. Osman'ın İbn Mes'ûd'un atâ'sını iki yıl²⁴⁷ ya da üç yıl boyunca kestirdiği ifade edilmektedir.²⁴⁸ İbn Mes'ûd'un vefatından sonra Zübeyr b. Avvam'ın Hz. Osman'a gelerek, Abdullah'ın ata'sını ver, zira onun ata'sı beytulmaldan daha ziyade onun ailesinin hakkıdır, demesi üzerine, Hz. Osman'ın, yirmi bin veya yirmi beş bin dirhem atâ' verdiği, Zübeyir b. Avvam'ın da bu paraları İbn Mes'ûd'un ailesine teslim ettiği yer almaktadır.²⁴⁹

Abdullah b. Mes'ûd'un kendisine ait Kur'an nüshalarını teslim etmemesinin en büyük nedenlerinden birisi, kendisinin Kur'an'ın istinsah ve çoğaltma ekibinde görevlendirilmemesi sebebiyledir. Ayrıca İbn Mes'ûd'un bundan önce, Hz. Osman ile arasının açılmasının Kûfe Valisi Velid ile aralarında geçen anlaşmazlıkla başladığını ifade etmemiz gerekir.²⁵⁰

İbn Mes'ûd, İslam'ın ve Kur'an'ın öğretilmesi için bizzat Hz.Ömer tarafından Kûfe'ye gönderilmiş²⁵¹ ve burada yaptığı eğitim ve öğretim faaliyetlerinden dolayı büyük bir saygınlık kazanması sebebiyle, etkin bir nüfûz sahibi olmuştur. Bunu İbn Mes'ûd'un Medine'ye hareket ettiğinde bir grup Kûfe'linin silahları ile Cabbâne'ye kadar geldikleri ve onun hakkında halifeye güvenmediklerini, canları pahasına İbn Mes'ûd'u koruyacaklarına dair söz vermelerinden²⁵² anlamaktayız. İşte bu nüfuzunu kaybetmek istememesi de onun mushafını teslim etmemesine neden olmuş olabilir.

İbn Mes'ûd ile Hz. Osman arasında geçen bir münakaşa da h.29 senesinde yapılan hacda vukû bulmuştur. Hz. Osman, Arafat ve müzdelifede namazları kısaltmadan dört rekât olarak kıldırılmış, İbn Mes'ûd ve bazı sahabiler Hz Peygamber, Hz Ebûbekir ve Ömer'in seferi olarak iki rekât kıldırmasını örnek vererek itiraz etmişler ve aralarında, münakaşanın geçtiği kaynaklarımızda²⁵³ yer almaktadır. Ya'kûbî, bu rivayetlere de yer vermemiştir.

²⁴⁶ Belâzurî, *Futûh*, V, 37; İbn Şebbe, III, 1049.

²⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 148.

²⁴⁸ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1049.

²⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 147-148; İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1050.

²⁵⁰ Belâzurî, *Futûh*, V, 36.

²⁵¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 376.

²⁵² İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1049.

²⁵³ Taberî, *Tarih*, 731.

Abdullah b. Mes'ûd, cenazesinin Halife Osman tarafından kaldırılmamasını ve Bâki mezarlığına defnini vasiyet etti. O, Hicri 32. yılda vefat etti. Vasiyetine binâen, cenaze namazı Ammar b. Yâsir tarafından kaldırıldı.²⁵⁴ Bazı kaynaklar, onun cenaze namazının, Hz. Osman tarafından veya Zübeyr b. Avvam tarafından kaldırıldığı²⁵⁵ rivayet edilse de bu rivayetlerin doğruluğu şüphelidir.

Sonuç olarak Ya'kûbî, Abdullah b. Mes'ûd ile Hz. Osman arasında meydana gelen olaylarla ilgili rivayetler, birçok kaynakta yer almaktadır. Ancak o, İbn Mes'ûd ile Hz. Osman arasındaki münaferetin nedenini sadece Kur'an'ın istinsahına bağlamaktadır. Hz. Osman'ın yaptığı en önemli yeniliklerden birisi Kur'an'ın istinsahı ve çoğaltılmasıdır. Ya'kûbî, sanki olayın en önemli tarafını bir yana bırakarak, İbn Mes'ûd'la olan anlaşmazlığı ön plana çıkarmıştır. Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetlerin, diğer kaynaklarda da yer aldığı görülmektedir. Ancak, onun yer vermediği, İbn Mes'ûd'un dövdürülmesi gibi, farklı rivayetlere tarihçiler kitaplarında yer vermiştir.

2.1.6. Ebû Zer el-Gıfârî Meselesi

Hemen hemen bütün İslam tarihi kaynaklarında yer alan Ebû Zer el-Gıfârî ile Hz. Osman arasındaki ihtilaflar, fetihlerden sonra Ya'kûbî'nin en geniş yer verdiği bölümdür. Ya'kûbî, Ebû Zer olayını, Hz. Osman döneminde meydana gelmiş siyasi ve idari olaylardan daha ayrıntılı bir şekilde aktarır. O, Hz. Osman ile Ebû Zer el-Gıfârî arasındaki anlaşmazlıkları şu şekilde aktarmaktadır:

Osman'a, Ebû Zer'in, Mescid-i Nebi'de oturduğu ve etrafında insanların toplandığı, kendisi aleyhine birtakım ithamlarda bulunduğu haberi ulaştı. Ebû Zer, mescidin kapısında durur; "Ey İnsanlar beni tanıyan bilir, beni tanımayan varsa ben Ebû Zer el-Gıfârî'yim. Ben Cündeb b. Cünâde er-Rebezî'yim. Muhakkak ki Allah, Âdem'i, Nuh'u, Âl-i İbrahim'i ve Âl-i İmran'ı âlemlere üstün kıldı. Onların zürriyyetleri birbirindedir. Allah herşeyi işiten ve her şeyi bilendir. Muhammed, Nuh'un özündendir, onun evveli İbrahim, soyu İsmail'dendir. O onların en şerefli sidir. Yükseltilmiş gökyüzü gibi, örtülmüş Kâbe gibi, işaretlenmiş kible gibi, ı ışık saçan güneş gibi, yürüyen ay gibi, yol gösteren yıldız gibi, yağının aydınlattığı zeytin ağacı gibi,

²⁵⁴ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, III, 1045.

²⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 252; İbn Abdî'l-Berr, *el-İstiâb*, II, 994.

Peygamberler arasında güzel ahlaki nitelikleri çoktan haketmiştir. Allah, Âdem'in ilmini Muhammed'e varis kıldı ve onu bütün nebilere üstün kıldı. Ali b. Ebû Talib de Muhammed'in vasisidir ve onun ilminin varisidir. Ey peygamberden sonraki şaşkın ümmet, eğer Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirir, geriye bıraktığını geriye bırakır, peygamberin ehli beytini velayet ve verâsetini kabul ederseniz, yerin altından ve üstünden sonsuz hayırlara ulaşırsınız. Böyle düşünen fakirleşirse, Allah, ona kâfidir. Onun Allah'ın hukukundan hiçbirşeyi kaybolmaz. Allah'ın hükmü konusunda iki kişi ihtilafa düşerse, bunun bilgisini, Allah'ın kitabı, peygamberin sünneti ve onlarla amel eden kişilere bakarsınız. Şayet, bunun dışında bir şey yaparsanız, yaptığınız işin günahını çekersiniz”

Aynı şekilde Ebû Zer'in, Osman hakkında, Resûlullah'ın, Ebû Bekir'in ve Ömer'in sünnetini değiştirdiğine dair haberler ulaşmaya devam etti. Bunun üzerine Osman, onu Muaviye'nin yanına Şam'a sürdü. Şam'da da Mescit'te oturarak önceki söylediklerini söylemeye devam etti. İnsanlar onun etrafında kalabalıklar oluşturdu ve onu dinlemeye başladılar. Ebû Zer, Mescit'in Dimaşk kapısında durur, sabah namazını kıldıktan sonra “ateş taşıyan kervan geldi, Allah iyiliği emredip onu yerine getirmeyene ve kötülüğü menedip onu yapana lanet etsin” derdi.²⁵⁶

Muaviye, Osman'a Ebû Zer'in Şam'da kendisi aleyhine konuştuğunu ve fitne çıkardığını yazdı. Osman da, onun semersiz bir binit üzerinde, Medine'ye göndermesini bidirdi. Ebû Zer, Medine'ye geldi; öyle ki, dizinin etleri gitmişti. Osman'ın yanında birtakım insanlar olduğu halde, onun yanına geldiğinde Osman, Ebû Zer'e bana ulaşan haberlere göre şöyle diyormuşsun; “Resulullah (sav)'den şöyle işittim. Beni Ümeyye otuz kişiye ulaştığında, Allah'ın beldelerini kendilerine devlet, onun kullarını kendilerine köle, O'nun dinini de oyuncak edinirler” Ebû Zer, “evet” dedi. Resûlullah'ın bunları söylerken duydum. Osman orada bulunanlara, “sizler Resûlullah'ın bu şekilde dediğini duydunuz mu?” Ali b. Ebû Talib'i çağırttı. Ona, Ey Ebu'l-Hasan sen Allah Resûlü'nden Ebû Zer'in anlattığı şu haberi duydun mu? Dedi. Ali de; Bu Resûlullah'ın sözlerindedir ki, o şöyle buyurdu, “Yeşiller Ebû Zer'den daha doğru sözlü bir kişiyi gölgelememiştir. Yeryüzü de ondan daha doğru sözlü birisini taşımamıştır.” Ebû Zer, Medine'de fazla ikamet etmedi tâki, Osman onu sürgün

²⁵⁶ Ya'kûbî, Tarih, II, 69.

edinceye kadar. Osman, Ebû Zer'e Medine'den çıkarılacaksınız dediğinde; Ebû Zer, "Allah Resûlünün Hareminden mi çıkarılacağım?" dedi. Osman "evet, burnun sürtülmüş olarak" dedi. Ebû Zer; "Mekke'ye mi?" dedi. Osman; "Hayır" dedi. Ebû Zer; "Basra'ya mi?" dedi. Osman; "Hayır" dedi. Ebû Zer, "Kûfe'ye mi?" dedi. Osman; "Hayır" dedi ve devamla fakat "ölmeye kadar kalacağın Rebeze'ye"

Hız. Osman, Mervan'a "Ey Mervan onu çıkart ve Medine'den çıkıncaya kadar kimse ile konuşurma" dedi. Mervan, Ebû Zer'i eşini ve kızını bir deve ile Medine'den çıkarttı. Ebû Zer, Medine'den çıkarken Ali, çocukları Hasan ve Hüseyin, Ca'fer, Ammar b. Yâsir ona bakıyorlardı. Ebû Zer, Ali'yi görünce ona yöneldi ve elini öptü sonra ağlamaya başladı ve şöyle dedi: "Ben seni ve oğlunu gördüğümde Resûlullah'ı hatırlıyorum sabredemedim ağladım." Ali de, onunla konuşarak yürümeye başladı. Bunun üzerine Mervan, Emirü'l-Mü'minin onunla hiç kimsenin konuşurulmamasını emretti, dedi. Ali elindeki sopa ile Mervan'ın devesinin yüzüne vurdu ve defol git, Allah seni ateşe atsın dedi ve Ebû Zer'i uğurladılar. Aynı şekilde Ebû Zer'in kabilesinden olanlar da onunla konuştular ve onu uğurladılar. Mervan'da bu aralarında geçen kötü hadiseyi mübalağalı bir şekilde Osman'a anlattı. Ebû Zer, vefat edinceye kadar Rebeze'de kaldı.²⁵⁷

Ebû Zer'in vefatı yaklaştığında kızı, Ebû Zer'e; bu yerde yalnız başıma kalacağım. Yırtıcı hayvanların sana saldırmasından korkuyorum" dedi. Bunun üzerine Ebû Zer; hayır O (Allah) ki, muhakkak benim için mü'min bir topluluk hazır bulunduracak. Bak bakalım hiçbir kimseyi görüyor musun? dedi. Kızı, hayır hiç kimseyi görmüyorum dedi. Ölüm anı yaklaştığında Ebû Zer kızına bir kez daha, bak bakalım kimseyi görüyor musun? dedi. Kızı, evet, buraya doğru gelen bir kervan görüyorum dedi. Bunun üzerine Ebû Zer, Allahuekber, Resûlullah doğru söylemiş, dedi. Kızına, yüzünü kableye çevirmesini, o topluluk geldiğinde kendisinin selamını söylemesini, benim işimi (cenaze namazı ve defin) bitirdikten sonra şu koyunu kesip, onlara şöyle dediğimi; "Onlar üzerine yemin ettiğimi ve bu koyunu yemeden ayrılmamalarını söyle" dedi. Ve ölüm vuku buldu. Derken o topluluk geldi. Ebû Zer'in kızı onlara bu kişi, Allah Resûlü'nün arkadaşı Ebû Zer'dir, vefat etti, dedi. Yedi kişiden oluşan bu grup bineklerinden indiler. Huzeyfe b. Yeman, el-Eşter'de bu grubun içinden olanlardandı.

²⁵⁷ Ya'kûbî, Tarih, II, 70.

Hıçkırıklarla ağladılar ve onu yıkayıp kefenlediler, cenaze namazını kıldılar ve defnettiler. Sonra Ebû Zer'in kızı onlara sizin hususunuzda babam yemim etti ki, "şu koyunu kesip yemeden ayrılmasınlar." Koyunu kestiler ve yediler, sonra Ebû Zer'in kızını da yanlarına alarak Medine'ye geldiler. Osman'a Ebû Zer'in ölüm haberi ulaştığında, "Allah Ebû Zer'e rahmet etsin" dedi. Ammar b. Yâsir de "Bizim ona yaptıklarımızdan sonra Allah Ebû Zer'e rahmet etsin" dedi. Osman, bu söze çok kızdı. Bunun dışında Ammar'dan, Osman aleyhine başka sözler de halifeye ulaştı. Halife, Ammar'ı, Ebû Zer gibi sürgün etmek istedi. Fakat kabilesi Ben-i Mahzumular toplanarak Ali'nin yanına gittiler ve kendilerine yardım etmesini istediler. Ali, Osman'ın düşüncesini gerçekleştirmesine müsaade etmeyiz dedi. Osman'a, Ben-i Mahzumular'ın Ammar hususunda toplanıp konuştukları haberi ulaşınca, Ammar'ı sürgüne göndermekten vazgeçti.²⁵⁸

Ya'kûbî'nin yukarıda aktardığı Ebû Zer ile ilgili rivayetler, İslam tarihi kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır:

Ebû Zer el-Gıfârî, Suriye'de bulunduğu sıralarda Muaviye'nin bazı harcamalarını ve müslümanların ihtiyaç fazlası mallarını Allah yolunda sarf etmeyip biriktirdiğini şiddetle eleştirdi. Eleştirilere kulak veren halkın sayısı günden güne arttı. Muaviye, Ebû Zer'in bu eleştirilerine karşılık kendisi ile konuştu, ancak bir sonuç alamayınca, durumu Hz. Osman'a bir mektupla bildirdi. Hz. Osman Muaviye'den, onu Medine'ye göndermesini istedi. Böylece Ebû Zer Medine'ye geldi ve burada da benzer eleştirilerini yapmaya devam etti. Daha sonra da, Medine'ye yakın bir yer olan Rebeze'ye yerleşerek burada vefat etti. Bütün kaynaklarda buna benzer rivayetler nakledilmektedir.²⁵⁹

Rivayetlere göre, Ebû Zer el-Gıfârî, Muaviye ile beraber, Anadolu, Kıbrıs fetihlerine katılmış, Muaviye ve yakınlarının şatafatlı yaşamlarından rahatsız olmaya başladı. Hem Muaviye'yi hem de Şam halkını uyararak "Tevbe sûresi 34." ayeti okuyarak, ihtiyaç fazlası malların Allah yolunda harcanması gerektiğini söyledi.²⁶⁰ Muaviye, Hz. Osman'a Ebû Zer ile ilgili olarak Şam'da fitne çıkardığını bildirmesi üzerine, Hz. Osman, onun Medine'ye gönderilmesini istedi. Ebû Zer Medine'ye

²⁵⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 69-70.

²⁵⁹ Taberî, *Tarih*, 746; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 257.

²⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 212.

geldiğinde Hz. Osman'ın ona serzenişte bulunduğu, Ebû Zer'in halife'den kendisinin Rebeze'de ikamet etmesi için izin istediği ve Halife'nin izin verdiği, kaynaklarda yer almaktadır.²⁶¹

Hatta bazı rivayetlerde, birtakım grupların Ebû Zer'e gelerek Halife Osman'a karşı kendisini lider kabul edeceklerini söyledikleri belirtilmektedir. Ebû Zer ise halifeye bağlı olduğunu ve bey'atini asla bozmayacağını, kendisine düşenin itaat ve sabır olduğunu, gelenlere de bu manada nasihatlerde bulunduğunu görmekteyiz.²⁶²

Rivayetler arasında, Ebû Zer'in Medine'ye geldiğinde insanların; 'bu Ebû Zer'dir' diye seslendikleri, Ebû Zer'in Mescide gelerek iki rekât namaz kıldığı, Hz. Osman'ın da Mescite gelerek Ebû Zer'e çıkıştığı, Ebû Zer'in'de sesini yükselterek insanları sadece hayra çağırdığını tevbe ayetini okuyarak münakaşa ettikleri ve Halife Osman'ın onu Rebeze'ye sürgün ettiği rivayetleri yer almaktadır.²⁶³ Ancak söz konusu kaynakların birçoğunda Hz. Osman'ın Ebû Zer'i sürgün ettiğine dair rivayetlerin yanı sıra, halife tarafından değil, kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğine dair rivayetlerin de olduğunu görmekteyiz.²⁶⁴

İbnü'l-Esîr ise, konu ile ilgili şu rivayetlere yer vermektedir. Ebû Zer, Şam'da Muaviye ve yandaşları ile ihtilafa düştü ve onların lüks harcamaları karşısında gerek ayetlerle gerekse Hz. Peygamberin tavsiyeleri ile nasihat etti. Muaviye'nin Ebû Zer hakkında Şam'da hem kendisi hemde halife adına fitne çıkardığını bildirmesi üzerine Medine'ye gönderilmesini, Hz. Osman talep etti. Ebû Zer Medine'ye geldiğinde Hz. Osman'ın, Ebû Zer'e "Şam halkının senin dilinin uzunluğundan bahsediyorlar" diyerek, insanların kazandıkları mallarla ilgili harcama ve iktisatlarının kendi tercihleri olduğunu, insanları zühd halinde yaşamaya zorlamaması gerektiğini ifade etmişti. Hatta orada hazır bulunan Ka'b b. Ahbar'ın da Hz. Osman lehinde konuya müdahil olduğu, Ebû Zer'in, ona karşı 'ey Yahudi, sana ne oluyor?' diye çıkıştığı yer alır. Netice olarak Ebû Zer, Halife Osman'dan Rebeze'ye gitmek için izin aldığı, Resûlullah'ın kendisine "Medine'deki evlerin Sel dağına ulaştığında buradan ayrılmasını istediğini" söylediği ve Halife Osman'ın da izin verdiği kaynaklarda yer almaktadır.²⁶⁵ Hatta Hz. Osman'ın,

²⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 213.

²⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 212-213; Belâzurî, *Ensâb*, V, 53-54.

²⁶³ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1035.

²⁶⁴ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1037; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 213.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 12.

kendisine a'tasını vermeye devam ettiği ve beraberinde iki hizmetçi verdiği de rivayetler arasında zikredilmektedir.²⁶⁶

Ebû Zer el-Gıfârî'nin kendi isteği ile Rebeze'ye gittiğine dair, İbn Kesir' de yukardaki rivayetlere benzer rivayetler aktarmakta; Hz. Peygamber'in kendisi hakkında "Medine'deki evlerin sel dağına ulaşması halinde şehri terketmesini istediği" buna binaen Rebeze'de kalmak için Halife'den izin istediği ve halife'nin de izin verdiğini aktarmaktadır.²⁶⁷

Ya'kûbî'nin, Ebû Zer el-Gıfârî'nin vefatına ilişkin aktarmış olduğu rivayetler genel manada diğer ilk dönem kaynakların hemen hemen tamamında benzer şekilde yer almakla beraber onun, kitabında yer vermediği, Hz. Osman aleyhine sayılabilecek bazı rivayetlerle de karşılaştık. Ebû Zer'in vefatı esnasında, Abdullah b. Mes'ûd'un, Kûfe'den Medine'ye²⁶⁸ dönerken Rebeze'den geçtiği ve beraberinde bulunan Hacer b. el-Edibber, Mâlik b. Hâris b. el-Eşter ve Ensardan birtakım gençlerle birlikte cenaze ve tekfin işinin yapıldığı zikredilmektedir.²⁶⁹ Ebû Zer'in kefenlenmesi için orada bulunan Ensar'dan birinin, onun elbisesiyle kefenlendiği²⁷⁰, bir başka rivayette eşinin ağladığı, kendisine niçin ağladığı sorulunca onu kefenleyecek bir bezlerinin dahi olmadığı rivayeti yer almaktadır.²⁷¹ Bu rivayetlerin hiçbirisine Ya'kûbî kitabında yer vermemiştir. Onun yer vermediği bir başka rivayette; İbn Mes'ûd'un Ebû Zer'in vefatı nedeniyle ağladığı ve Hz. Peygamber doğru söylemiş; "Yalnız doğdu yalnız diriltilecek" dediği zikredilmektedir.²⁷²

Kaynaklarda yer alan, Ebû Zer ile ilgili rivayetleri özetle aktarmış olduk. Ya'kûbî'nin yer verdiği, Ebû Zer'i semersiz bir binite bindirip öyle Medine'ye gönderdiği ve bundan dolayı onun, Medine'ye geldiğinde dizlerinde yaralar oluştuğuna dair bir rivayetle karşılaşmadık. Hemen hemen bütün kaynaklarda Muaviye'nin yaptığı harcamalarla ilgili Ebû Zer ile münakaşa ettiği ve Muaviye'nin bu durumu Halife Hz. Osma'a bildirdiği, halife tarafından Medine'ye gönderilmesinin istendiği ve Ebû Zer'in'de Medine'ye geldiği sabittir. Bütün bu rivayetlerle beraber Ebû Zer'in sıkıntılı

²⁶⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 737.

²⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 234.

²⁶⁸ İbn Abdilberr, *el-İstia'b*, I, 253.

²⁶⁹ Taberî, *Tarih*, 746.

²⁷⁰ İbn Abdilberr, *el-İstia'b*, I, 253.

²⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 219; el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-Sahabe*, II, 564.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 27.

bir yolculuğun ardından Medine'ye geldiğine dair hiçbir rivayetle karşılaşmadık. Ya'kûbî acaba bu rivayetleri nereden aldı? Hz. Osman aleyhine söyleyebileceğimiz bu konuda birçok rivayete rağmen bu rivayete yer vermesi rivayetin doğruluğunda şüphe uyandırmaktadır.

Ayrıca Ebû Zer'in, Rebeze'de ikamet etmesi hususunda tarihçiler ikiye ayrılmıştır. Bir kısmının Ebû Zer'in kendi isteği ile Rebeze'ye geldiği, bir kısmı ise Halife Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürgün edildiğini ifade etmekte. Bütün rivayetleri genel manada değerlendirdiğimizde her iki tarafında tamamen haklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ebû Zer, İbn Mes'ûd gibi siyasi bir başkaldırı yapmamış, tamamen inandığı dini yaşantının eleştirisini yaparak, insanları iyiliğe ve kötülükten nehyetmeye çalışmıştır. Elbette bu eleştirilerden en başta devletin imkânlarını kullanan Ümeyyeoğulları ve Hz. Osman'ın da rahatsız olduğu bir gerçektir.

Ya'kûbî'nin, Ebû Zer ile ilgili olarak, Halife Hz. Osman tarafından sürgün edildiği ve onun çok sefil bir hayattan sonra, ölmesine sebep olanın Hz. Osman olduğunu işaret ederek, bu konuya kitabında uzunca yer vermesi mânidardır. Hz. Osman'ın bu konuyla ilgisinin olmadığına dair, hiçbir rivayete yer vermemesi, onun bu konuda Hz. Osman'a bakışını göstermektedir. Ya'kûbî, İbn Mes'ûd olayında olduğu gibi bu konuda da tamamen Hz. Osman'ın yanlış karar verdiğini, aktarmış olduğu rivayetlerle ortaya koymaya çalışmıştır.

2.1.7. Ammar b. Yâsir Meselesi

Hz. Osman'ın eleştirildiği hususlardan birisi de, Ammar b. Yâsir ile aralarındaki hâdiselerdir. Ammar'ın, Hz. Osman'ın, İbn Mes'ûd'a ve Ebû Zer'e karşı menfi tutumu ve onlara gösterdiği olumsuz davranışlarından sonra halife ile araları daha da açılmıştır. Ya'kûbî bu hususları şu rivayetlerle aktarmaktadır.

Osman'a, Ebû Zer'in ölüm haberi geldiğinde, Halife "Allah Ebû Zer'e rahmet etsin" dedi. Ammar b. Yâsir de "Bizim ona yaptıklarımızdan sonra Allah Ebû Zer'e rahmet etsin" dedi. Osman bu söze çok kızdı. Bunun dışında Ammar'dan Osman aleyhine bazı sözlerde Osman'a ulaştı. Ammar'ı da Ebû Zer gibi sürgün etmek istedi. Fakat Ben-i Mahzumular toplanarak Ali'nin yanına geldiler ve kendilerine yardım etmesini istediler. Ali'de Osman'ın düşüncesini gerçekleştirmesine müsaade

*temeyeceğini söyledi. Halife Osman'a, Ben-i Mahzumular'ın Ammar hususunda konuştukları haberi ulaşınca, Ammar'ı sürgüne göndermekten vazgeçti ve yanında tuttu.*²⁷³

Ammar b. Yâsir ile Hz. Osman arasında geçen anlaşmazlıklarla ilgili kaynaklarımızda birçok rivayetler yer almaktadır. Ya'kûbî, Hz. Osman ile Ammar arasında geçen tartışmaların ana kaynağı olarak Ebû Zer'e karşı tutumunu belirtmektedir. Ancak o, diğer kaynaklarda yer alan rivayetleri; "Ammar'dan Hz. Osman aleyhine bazı sözler de halifeye ulaştı" cümlesini aktarmakla yetinmiştir. Kaynaklara baktığımızda, Hz. Osman ile Ammâr b. Yâsir arasındaki anlaşmazlıkların tek bir sebebe bağlı olmadığı, birçok nedenin olduğu görülmektedir.

Halife Osman ile Ammâr b. Yâsir arasında Ebû Zer hakkında yaptıkları konuşma ile ilgili rivayetleri Belâzurî şöyle aktarmaktadır; Ebû Zer h.32 yılında vefat edince, Ammâr b. Yâsir'in, "Ebû Zer konusunda Allah hepimizi affetsin" demesine, Halife Osman çok öfkelenmiş. Ammâr'ı da sürgün etmek istedi, ancak Ammâr'ın eski halifeleri olan Mahzumoğulları, Hz. Ali'ye gelerek durumu anlatmışlar ve ondan yardım istemişlerdir. Hz. Ali de, Halife Osman'a gelerek, "Ey Osman Allah'tan kork sen muttakî bir mü'mini sürgüne gönderdin. (Ebû Zer'i kastedmiştir.) Ve o da orada vefat etti. Bu defa da onun benzerine aynısını yapmak istiyorsun" dedi. Hz. Osman da ona sert sözlerle; "Sen sürgüne gönderilmeye ondan daha layıksın" karşılığını verdi. Hz. Ali de "o halde bunu yap" karşılığını vermiştir. Bu sırada orada bulunanlar Hz. Ali'yi destekleyerek, Hz. Osman'a "Senin aleyhine her konuşanı sürgüne göndermen hiç hoş değil" diyerek, Halife Osman'a karşı çıkmışlardır. Bütün bu olanlardan sonra da Halife Osman, Ammâr b. Yâsir'i sürgüne göndermekten vazgeçti.²⁷⁴

Esasen Hz. Osman'ın, Ammâr'a karşı menfi tutumunu, halife seçiminde Ammâr'ın Hz. Ali'yi desteklemesi ile başlatmak mümkündür. Zira şûra heyetinin başkanı olan Abdurrahman b. Avf, muhâcir ve ensârın önde gelenlerinin görüşlerini alırken, Ammâr b. Yâsir, Abdurrahman b. Avf'a; " Müslümanların parçalanmasını istemiyorsan Ali'ye biat et"²⁷⁵ diyerek tarafını net bir şekilde ortaya koymuştur. Hatta bir başka rivayette "Ey Kureyşliler, siz peygamberin ehli beytini bu işten uzak

²⁷³ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 70.

²⁷⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V,53-55.

²⁷⁵ Taberî, *Tarih*, 717.

tutarsanız, Allah'ın bu işi sizden alıp bir başkasına vermesinden korkarım”²⁷⁶ diyerek Hz. Ali'den taraf olduğunu ifade etmişti.

Halife Hz. Osman ile Ammâr b. Yâsir arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan birisi de Ammâr'ın Halife tarafından müfettiş olarak Mısır'a gönderilme meselesidir. Ya'kûbî'nin yer vermediği bu mesele ile ilgili kaynaklarımız şu rivayetlere yer vermektedir: Halife Hz. Osman, vilayetlerden gelen şikâyetlerin incelenmesi için Medine'de nüfûzlu, itibar sahibi kişileri vilayetlere müfettiş olarak göndermişti. Bu bağlamda, Kûfe'ye Muhammed b. Mesleme, Basra'ya Üsâme b. Zeyd, Şam'a Abdullah b. Ömer'i ve Mısır'a da Ammâr b. Yâsir'i göndermişti.²⁷⁷ Vilayetlere görevlendirilen bu kişiler görevlendirildikleri vilayetlere giderek gerekli inceleme ve araştırmaları yapmışlardı. Mısır'a giden Ammâr b. Yâsir'den önce, diğer müfettişler Medine'ye geri dönmüşlerdir. Yaptıkları araştırmalar neticesinde herhangi bir olumsuzluğun bulunmadığına, şikâyetlerin yersiz olduğuna dair halife Hz. Osman'a rapor sunmuşlardı. Ammâr b. Yâsir, Mısır'dayken Vali Abdullah b. Ebû Serh, Halife Hz. Osman'a bir mektup yazmıştı. Mektubunda, Mısır'a gerekli inceleme ve araştırma için göndermiş olduğu Ammâr b. Yâsir'in kendisine muhalif olan, Abdullah b. Sebe',²⁷⁸ Kinane b. Bişr, Halid b. Mülcem, Sevdan b. Humran 'ın da içinde bulunduğu bir grupla hareket ettiğini,²⁷⁹ emri olması halinde Ammâr'ı ve beraberindeki muhalifleri öldürebileceğini bildirmişti.²⁸⁰ Mısır'ın teftişini yapan Ammâr, kendisi hakkında söylenenlerden Halife Hz. Osman'ın sorumlu olduğunu söylemiş, Sa'd b. Ebû Vakkas'la aralarında tartışma çıkmıştır. Sa'd, Ammâr'ı toplumda fitne çıkarmakla suçlayınca Ammâr, başındaki sarığı çıkararak aynı şekilde Hz. Osman'a yaptığı bey'a'ttan vazgeçtiğini söylemiştir.²⁸¹

Ya'kûbî'nin yer vermediği ancak kaynaklarda yer alan bir diğer rivayet ise, Ammâr b. Yâsir'in Halife Osman tarafından dövdürülmesi olayıdır. Rivayete göre, Ammâr ile Utbe b. Ebû Leheb arasında meydana gelen anlaşmazlık, Halife Osman'a intikal ettirilmiş, Halife de her ikisini dövdürmek suretiyle cezalandırmıştı.²⁸² Başka bir rivayette ise, Halife Hz. Osman'ın yakınlarına beytûlmaldan yardımlarda bulununca

²⁷⁶ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, II, 252.

²⁷⁷ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1122; Taberî, *Tarih*, 759; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 47.

²⁷⁸ Abdullah b. Sebe; Kûfe'deyken, Basra'ya oradan da Mısır'a şehrin Valileri tarafından muhalif tavırlarından dolayı sürgün edilmiştir. Bkz; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 36.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 47

²⁸⁰ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1122-1124; Belâzurî, *Ensâb*, V, 51; Taberî, *Tarih*, 759.

²⁸¹ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1124.

²⁸² İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1100.

insanlar bunu yadırgamaya başladılar. Halife, beytülmal görevlisi olan Ammâr b. Yâsir'den, bu manada beytülmalдан ödeme taleplerinde bulununca Ammâr, Halife Osman'ın taleplerini geri çevirmiş ve aralarında münakaşalar geçmişti. Daha sonra Ukbe b. Amir'e, Ammâr'ı bayıltıncaya kadar dövürdü. Hatta baygın bir halde, insanların onu Resûlullah'ın eşi Ümmü Seleme'nin evine taşımışlardı. Bu arada Cuma namazı ve ikinci namazı vakitlerini geçirdiği, tâki Akşam namazında kendisine gelebilmişti. Bu olaydan Hz. Âişe'nin de haberdar olduğu hatta kızarak Resûlullah'ın saçı, elbisesi ve ayakkabısını çıkararak, “ Allah'a yemin olsun ki Allah'ın Resûlü'nün bıraktığı saçı, elbisesi ve ayakkabısı eskimedi. Fakat Osman, onun sünnetini eskitti” diyerek tepkisini ortaya koymuştu.²⁸³ Ammâr'ın dövüldüğü haberini alan Mahzumoğullarının, Halife Osman'a gelerek Ammâr'ın ölmesi halinde mutlaka Ümeyyeoğullarından birisini öldüreceklerini söyleyerek açık açık Hz. Osman'ı tehdit ettikleri²⁸⁴ rivayetler arasında dikkat çekmektedir.

Genel olarak temel İslam tarihi kaynaklarımızda Hz. Osman ile Ammâr b. Yâsir arasında münakaşa ve münaferete sebep olan olayları aktarmaya çalıştık. Aktardığımız rivayetler konu ile ilgili bütün rivayetleri ihtiva etmemektedir. Biz genel bir değerlendirme açısından, Yakû'bi'nin kitabında yer verdiği ve diğer kaynaklarda yer alan farklı bazı rivayetleri aktarmakla iktifa ettik.

Ya'kûbî, Abdullah b. Mes'ûd'un dövülmesi ve Ebû Zer el-Gıfârî'ye yapılan haksızlıkları net bir şekilde ifade etmiştir. Ancak, Ammâr b. Yâsir ile Hz. Osman arasında geçen rivayetlere bir şekilde sınırlı yer verdiği doğrusu bize şaşırtıcı geldi. Ya'kûbî, Ammâr ile ilgili diğer kaynaklarda yer alan birçok rivayetleri güvenilir bulmadığı için mi kitabına almadı? Veya bütün bu rivayetlerin kendisine ulaşmamasından dolayı mı bu konudaki rivayetleri sınırlı kalmıştır? Soruları akla gelmektedir.

2.1.8. Abdurrahman b. Avf Meselesi

Hz. Osman'ın halife seçildiği şûraya başkanlık yapan ve içtihadını Hz. Osman lehine kullanan Abdurrahman b. Avf, Halife Hz. Osman'ın bazı uygulamalarından

²⁸³ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1122-112; Belâzurî, *Ensâb*, V, 49.

²⁸⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 49.

rahatsız olmuştu. Bu yüzden aralarında birtakım anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Ya'kûbî bu ikili arasında geçen anlaşmazlıklarla ilgili rivayetleri şu şekilde ifade etmektedir:

Halife Osman, şiddetli bir hastalığında Humran b. Eban'ı çağırır ve kendisinden sonra gelecek halife ile ilgili bir vasiyet mektubu yazar. İsim yerini ise boş bırakır. Sonra boş olan yere Abdurrahman b. Avf'ı bizzat kendisi yazar. Mektubu yapıştırır ve Ebu Süfyân'ın kızı peygamberimizin hanımlarından Ümmü Habibe'ye verilmek üzere gönderir. Humran, bu mektubu yolda açar ve okur. Akabinde Abdurrahman'ın yanına gelir ve mektubun içeriğinden ona bahseder. Abdurrahman bunu öğrenince çok kızar ve şunları söyler; "Ben onu açık açık hilafete getirdim. O ise bu işi benden gizleyerek yapıyor." Bu haber Medine'de kısa sürede yayılır. Ümeyyeoğulları da Osman'ın bu vasiyetine çok kızarlar. Osman, Humran'ı çağırarak ona yüz sopa vurdurur ve Basra'ya sürgün olarak gönderir.

*Abdurrahman b. Avf, oğlunu Osman'a gönderir ve oğluna; Osman'a deki, ondan şu üç hususta üstün olmama rağmen ona biat ettim. Ben Bedir'de bulundum, fakat o orada yoktu. Ben Rıdvan biatında varken, o orada yoktu. Ben Uhud günü dimdik dururken, O oğün kaçıyordu. Bu mektubu Abdurrahman'ın oğlu Osman'a getirip verdi. Mektubu alıp okuduktan sonra Abdurrahman'ın oğluna, babasına söylemek üzere şunları söyle: Benim Bedir'de olmayışımın sebebi Resûlüllah'ın evinde ikamet etmemdir. Resûlüllah o gün elde edilen ganimetlerden payıma düşen hisseyi vermiştir. Rıdvan biatına gelince, Resûlüllah sağ elinin üzerine benim adıma sol elini koymuştur. Resûlüllah'ın sol eli sizin sağ ellerinizden daha hayırlıdır. Uhud gününe gelince, evet senin dediğin gibidir. Ancak nice davranışlarda bulunuyoruz da Allah'ın bizi affedip affetmediğini bilmiyoruz. Fakat Allah bu hususta bizi affetmiştir.*²⁸⁵

Bu konuda temel İslam tarihi kaynaklarımızda Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetlerle tenâkuz oluşturan birçok rivayetin yer aldığını görmekteyiz. Ya'kûbî'nin anlattığı Humran meselesi diğer kaynaklarda oldukça farklı anlatılmaktadır.

Rivayetlere göre, Kûfe'de vali olan Velid b. Ukbe hakkında şikâyetler artınca Hz. Osman, azadlı mevlası Humran'ı gerekli incelemeyi yapmak üzere Kûfe'ye göndermiştir. Humran Medine'ye dönünce şikâyetlerin yersiz ve asılsız olduğunu

²⁸⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 65.

söylemiştir. Ancak kısa zaman sonra Humran'ın gerçekleri söylemediği Halife'yi aldattığı anlaşılınca, Halife Hz. Osman'ın Humran'ı Basra'ya sürdüğü, Halife'nin yeniden gözüne girebilmek için burada da Halife'nin icraatlarını tenkit eden kişileri ispiyonladığı, hatta bunlar arasında Âmir b. Kays et-Temîmî'nin de bulunduğu rivayet edilmektedir.²⁸⁶

Kaynakların hiçbirisinde, Ya'kûbî'nin Humran meselesi ile örtüşen benzer rivayetle karşılaşmadık. Humran meselesi, kaynaklarda yukarıda aktardığımız şekilde rivayet edilmekte olup, ne Halife Osman'ın yazdığı mektup ne de Abdurrahman b. Avf ile alakası vardır. Bu nedenle Ya'kûbî'nin aktardığı bu rivayetlere ihtiyatla bakmamız gerekir. Ya'kûbî'nin rivayetini dikkate aldığımızı bir an düşünelim. Hz. Osman kendisinden sonra halife ile ilgili vasiyetinde Abdurrahman b. Avf'ın ismine yer vermesi Abdurrahman tarafından sevinilecek bir durumdur. Abdurrahman neden buna kızsın ki? Kaldı ki Hz. Ömer'in şûra heyetine dâhil ettiği Abdurrahman, halife seçimindeki şûra üyelerine, kendisinin halife seçilmesinden feragat ettiğini söylemiştir.

Ya'kûbî'nin aktardığı Abdurrahman b. Avf ile Hz. Osman arasındaki mektuplaşma rivayetleri birçok kaynakta yer almaktadır.²⁸⁷ Farklı bir rivayette, Abdurrahman b. Avf'ın, Velid b. Ukbe ile karşılaştığı Velid'in "Sana ne oluyor da mü'minlerin emirine (halifeye) karşı gelip, ona karşı öfkeleniyorsun?" dediği, Abdurrahman'ında bu söze karşılık, halife'ye haber ver, ben Bedir'deyken o yoktu, Uhud'ta kaçan ben değilim" Velid'in de bu sözleri Hz. Osman'a ulaştırdığı²⁸⁸ yer almaktadır.

Yukarıda aktardığımız rivayetleri tamamen doğru kabul etmemiz mümkün değildir. Zira Abdurrahman b. Avf kendisinin, Hz. Osman'dan daha üstün meziyetlere sahip olduğunu düşünseydi halife seçimi adaylığından çekilmezdi. Sonra Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın Bedir ve Rıdvan biatına mazeretleri nedeniyle katılmadığını elbette biliyordu. Böyle bir suâli Hz. Osman'a yönelttiğine dair rivayetlere, ihtiyatla bakmak gerektiğini düşünmekteyiz. Abdurrahman b. Avf ile Hz. Osman arasındaki anlaşmazlıkların nedeni, Ya'kûbî'nin ifade ettiği meseleden farklı olarak kaynaklarda,

²⁸⁶ Belâzurî, *Futûh*, V, 57-58; Makdisi, *el-Bed'*, V, 202.

²⁸⁷ Belâzurî, *Ensâb*, I, 201; Vâkidî, *Meğazi*, I, 101; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12; İbn Kuteybe, *el-Maarif*, V, 54-55; İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1031.

²⁸⁸ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1033.

Hız. Osman'ın valileri ile ilgili gelen Őikâyetlerine kulak asmaması, akrabalarına bol bol hediye ve ata' vermesi ve Abdurrahman'ın bu hususlarda, Hız Osman'ı uyarması ve eleŐtirmesi gelmektedir.

Abdurrahman b. Avf, Hız. Ali'yi de yanına alarak Hız. Osman'a gelerek, atamış olduğu valilerin akrabası ya da Ümeyyeoğullarından olduğu ve bu valilerle ilgili halkın hoŐnutsuzluđu ve birtakım Őikâyetlerinin olduğunu bildirmiŐdi. Ayrıca gerek valilerine gerekse akrabalarına beytülmal'dan bol atıye ve hediyelerin verildiği, bunlarla ilgili birtakım hoŐnutsuzluklarını da Hız. Osman'a haber vermiŐdi. Bu hususlarda gerekli tedbir ve uygulamaları yapmasını ondan istemişti. Hız. Osman da onlara, bütün yaptığı işlerin Allah rızası için olduğunu söylemişti. Hatta Hız. Osman'ın yanlış uygulamalarını görenlerin Abdurrahman'a gelerek onun Halife olmasına kendisinin sebep olduğu serzeniŐlerinde bulunmuŐlardı.²⁸⁹ Abdurrahman b. Avf'ın, birçok kez Hız. Osman'ı uyarmasına rağmen sonuç alamadığı ve onunla konuşmayacağına dair yemin ettiği ve konuşmadığı da rivayetler arasında yer almaktadır.²⁹⁰ Bütün bu sebeplerden dolayı, vefatı halinde cenaze namazının Halife Osman tarafından kıldırılmamasını da vasiyet etmiştir.²⁹¹ Bazı kaynaklarımızda onun namazını Hız. Osman'ın kıldırıldığı ve cenazesinin Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından kılındığı ve Bakî mezarlığına defnedildiği geçmektedir.²⁹²

Ya'kûbî'nin rivayetleri ile diğer kaynaklardaki rivayetleri karŐılaŐtırdıđımızda bir takım farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Abdurrahman b. Avf'ın vefatından önce, Hız. Osman'ın icraatlarından hoşnut olmadığını ve bu hususta Hız. Osman ile aralarının açıldığı gerçeğini ifade etmeliyiz. Ya'kûbî'nin, Abdurrahman b. Avf ile ilgili rivayetlerini dikkate aldığımızca, Hız. Osman'ın en önemli destekçisinden bile yoksun bir hale geldiğine işaret etmektedir. Gerek Ya'kûbî'nin gerekse diğer kaynaklardaki bu konu ile ilgili rivayetleri ihtiyatla karŐılamak gerektiğini çağdaş tarihçilerimiz de ifade etmektedirler.²⁹³

²⁸⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 54-55.

²⁹⁰ İbn Â'sem, *Kitabu'l- Futûh*, I, 370.

²⁹¹ Belâzurî, *Ensab*, V, 57; İbn Kuteybe, *Maârif*, 239.

²⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 256.

²⁹³ Çağdaş tarihçilerden Muhammed b. Abdullah Gabban, İbn Asâkir'in aktarmış olduğu bu rivayetle Rafizilerin sahabeyi sanki aralarında çekiŐme varmıŐ gibi göstermeye çalıŐtıklarını söyleyerek bu rivayetlere ihtiyatla bakmak gerekir demiştir. *Fitnetu Makteli Osman b. Affân*, I-II, Riyad 1999, II, 544.

2.2. HZ OSMAN'IN MUHASARA EDİLMESİ

İslam tarihi kaynaklarımızda Hz. Osman'ın muhasara edilmesi ile ilgili birçok rivayetler yer almaktadır. Öyleki bu dönemle ilgili İslam tarihçilerinin birçoğu rivayetler arasında bağ kurmak için kendi düşüncelerini de ortaya koyduğunu görmekteyiz. Ya'kûbî de Hz. Osman'ın evinin muhasara edilmesini, vilayetlerden gelen isyancılarla başlatarak şu şekilde aktarmaktadır.

Vilayetlerden isyancı gruplar gelerek Osman ile konuşurlar. Mısır'dan da silahlı bir grubun geldiği Osman'a haber verildiğinde, onlarla konuşmak üzere Amr b. Âs'ı gönderir. Amr onlara 'Halife sizin isteklerinizi kabul etti' der ve onların isteklerinin yazılı olduğu ve Osman'ın bu hususları kabul ettiğine dair yazılı bir vesika verir. Vilayetlerden gelen âsiler bunun üzerine Medine'den ayrılırlar. Halife Osman, kendisinin onaylamadığı bu anlaşmanın geçersiz olduğunu ifade etmesi için Amr'a "Çık insanların yanında benden özür dile" der. Amr minbere çıkarak insanların toplanması için seslenir. İnsanlar toplandığında Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e senâdan sonra şöyle devam eder; Allah Azze ve Celle, Resûlullah'ı rahmet ve ülfet için gönderdi de, o da risaleti tebliğ etti. Güzellikle, öğütle ve hikmetle Allah yolunda mücahade de bulundu. Bu böyle değil midir? dedi. Orada bulunanlar "evet" dediler. Amr, Allah bu ümmetten dolayı Nebîsi olarak mükâfatların en hayırlısıyla karşılığını versin, diyerek şöyle devam etti; sonra halka olabildiğince adaletli olan hak ile hükmeden adil bir adam ondan sonra hilafeti üstlendi. Böyle olmadı mı? Orada bulunanlar, "Evet, Allah onu hayırla mükâfatlandırırsın" dediler. Amr devamla; Toprağın onun için bitkileri ve gizli olan hazineleri açığa çıkardığı kimse (Ömer b. Hattab) halifeliği üstlendi. O dünyadan göçtü fakat kılıcı hala dosdoğru, bu böyle değil mi? dedi. Oradakiler, "Evet, Allah onu da hayırla mükâfatlandırırsın" dediler. Amr devamla, sonra Osman halifeliği üstlendi, sizler onunla konuştukça (yanlış işleri ile ilgili olarak) o da konuştu (uygulamalarını savundu) onun hakkında artık sabredin. Zira nice küçük şeyler vardır ki, büyümüştür. Ve nice zayıflar da vardır ki semizlenmiştir. Umulur ki bir işin geciktirilmesi öne alınmasından daha hayırlıdır. dedi ve minberden indi. Bunun üzerine bir grup Ümeyyeoğulları Osman'ın huzuruna çıktılar ve " Amr'ın seni ayıplamasından daha çok seni ayıplayan kim vardır?" dediler. Amr, Osman'ın huzuruna çıktığında Osman ona, " Ey Nabiğanın oğlu, Allah'a yemin olsun ki insanların bana karşı olan

nefretini daha da artırdın” dedi. Amr’da, “ Vallahi senin hakkında bildiğim güzel şeyleri söyledim. İnsanların sırtına yük oldun, insanlar da senin yükünü taşıdılar. Şayet adaletli olmayacaksan halifeliği bırak” dedi. Bunun üzerine Halife Osman, “ Ey Nabiğanın oğlu, seni Mısır valiliğinden aldığım günden beri zırhın bitlenmiş” diyerek karşılık verdi.²⁹⁴

Mısır’dan gelen muhalif gruplar geri döndüler. Bir müddet gittikten sonra deve ile yolculuk yapan tuhaf birisini gördüler, şüphelenip onu aradılar. Halife Osman’dan Abdullah b. Sa’d’a, “Bu grup senin huzuruna çıktığında onların ellerini ve ayaklarını kes” yazılı bir mektup buldular. Bunun üzerine Mısır’a giden bu muhalif grup, Medine’ye geri dönerek, Osman’ı hilafetten uzaklaştıracaklarına dair yemin ettiler. Bu muhalif grubun başını, Muhammed b. Ebû Bekr, Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Kinane b. Bişr, İbn Udeys el-Belvî çekmekteydi.

Ya’kûbî, Hz. Osman ile görüşmek üzere büyük vilayetlerden gelen gruplar hakkında, onun evinin kuşatılması ve öldürülmesi ile ilgili rivayetleri oldukça kısıtlıdır. Hâlbuki vilayetlerden gelen muhalif gruplar ve halife’nin bu gruplarca evinin muhasara edilmesi nihayetinde onun katledilmesi ile ilgili; Vâkidî, Ebû Mihnef ve Seyf b. Ömer gibi ravilerin pekçok rivayeti yer almaktadır. Bunlarla beraber daha sonraki müelliflerden Belâzurî, İbn Sa’d, Taberî, Zehebî, İbn Ebû Bekr, İbn Kesir, İbnü’l-Esir gibi tarihçilerin de konu ile ilgili, pek çok rivayete yer verdiğini görmekteyiz.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Osman’ın, kargaşa ile geçmeye başlayan ve öldürülmesine kadar geçen zaman dilimi ile ilgili Seyf b. Ömer, Ebu Mihnef, Vâkidî gibi rivayetçilerin aktardığı rivayetler, hadis âlimleri tarafından eleştirilmiş hatta zayıf, zındık demelerine kadar cerh ettikleri de bir vakıadır.²⁹⁵ Dolayısıyla, Ya’kûbî’nin rivayetlerini diğer rivayetlerle mukayese etmeden önce şunu ifade etmeliyiz ki Hz. Osman’ın son dönemleri ile ilgili birçok muhtelif rivayetlerin olduğu ve hangi rivayetin sahîh ya da sahîh olmadığına dair birçok tereddüt olduğu bilinmelidir.

Vilayetlerden gelen muhalifler ve Hz. Osman’ın bu durum ile ilgili icraatları kaynaklarımızda şu şekilde yer almaktadır.

²⁹⁴ Ya’kûbî, *Tarih*, II, 72.

²⁹⁵ İbn Hacer el- Askalânî, *Tehzibu’t-Tehzib*, Haydarabat, I-XII, IV, 295-296.

Hemen hemen bütün kaynaklarımızda, birtakım grupların Mısır'dan, Basra'dan ve Kûfe'den, Hz. Osman'ın icraatları ile ilgili şikâyetler için Medine'ye gelmeleri yer almaktadır. Bu grupların sayıları ile ilgili farklı rakamların olduğu yer olsa da, Medine'de bulunan ashâbın ve onların tebasının Hz. Osman'ı şehadete götürecektir muhasarayı engelleyebilecek gücünü ortadan kaldırmamaktadır.

Mısır'dan gelen muhaliflerin elebaşlıklarının Ebû Amr İbn Büdeyl, İbn Udeys el-Belviyyi, Sevdan b. Humran, Muhammed b. Ebubekr'den oluştuğu, Mısır valisi İbn Ebû Serh'in bir mektupla bu grubun umre niyetiyle yola çıktıklarını ancak asıl gayenin umre değil halife'ye isyan olduğunu, altıyüz binitliden oluştuğunu haber verir. Hz. Osman'ın da Medine'ye girmeden Hz. Ali'ye yanına Ammâr'ı da alarak, bu muhalif grupla görüşüp şehre girmemelerini talep etmiş, ancak Ammâr daha önce aralarında geçen münafereden dolayı bunu kabul etmemiştir. Hz. Ali'nin yalnız başına Cuhfe'de bulunan muhaliflerle görüştüğü onların isyan sebeplerini sorduğu, muhaliflerin Hz. Osman'ın akrabalarına rağbet etmesi, hacda namazları cem etmemesi, mushafı yaktırması vilayetlere atadığı valiler hakkındaki şikâyetler olmak üzere birçok sebep ortaya koymuşlar, Hz. Ali'de bütün bu şikâyetlere cevap vererek onların memleketlerine geri dönmelerini talep etmiştir.²⁹⁶ Bunun üzerine, Hz. Ali'nin, sürgüne gönderilenlerin geri gelmeleri, haksızlığa uğrayanların haklarının verilmesi, fetihlerde elde edilen ganimetlerin adaletli dağıtılması gibi konularda muhaliflerin isteklerini kabul şartıyla onları ikna ettiği de rivayetler arasında yer almaktadır.²⁹⁷ Muhaliflerin böylece Medine'den memleketlerine geri döndükleri aktarılmaktadır.²⁹⁸ Bir başka rivayette Hz. Osman'ın Medine yakınlarına kadar gelen muhaliflerin şehre girmeden dönmeleri için Ammâr b. Yâsir, Sa'd b. Ebî Vakkas' tan da talep de bulunduğu Ammâr'ın bu teklifi aralarındaki münaferetten dolayı reddettiği yer almaktadır.²⁹⁹

Ya'kûbî'nin, Hz. Osman tarafından muhaliflere Amr b. Âs'ı gönderdiği ve Amr'ında muhaliflere Hz. Osman adına isteklerinin kabul edildiğine dair vesika verdiği rivayetini, araştırdığımız kaynaklarda bulamadık. Ancak Amr b. Âs ile Hz. Osman arasında anlaşmazlıkların olduğu birçok kaynakta yer almaktadır. Ya'kûbî'nin aktardığı rivayete birebir uyuşmasa da Amr b. Âs'ın Hz. Osman'a “ İnsanların sırtına ağır bir

²⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 271-272.

²⁹⁷ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 182-183; Zehebî, *Tarih*, II, 129.

²⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 61; İbnü'l- Arabî, *el-Avâsim*, 132-133.

²⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 271.

yük oldun. İnsanlar da bu ağır yükü taşıdılar. Artık Allah'a tövbe et" dediği, Hz. Osman'ın ve yanında bulunanların ellerini açarak "Allahım sana tövbe istiğfarda bulunuyorum" dediği rivayet edilmektedir.³⁰⁰ Böylece başta Mısır'dan gelen isyancılar olmak üzere Medine'ye gelen bu grupların geliş sebepleri ve neticelerini farklı kaynaklardan aktarmış olduk. İsyancıların Medine'ye geri dönmelerine neden olan bir ikinci farklı rivayet ise Mısır'a geri dönen bu grubun Halife tarafından Mısır valisine götürülen bir mektubun bulunma hadisesidir.

Ya'kûbî'ninde aktardığı mektup meselesi ile ilgili hemen hemen tüm İslam tarihi kaynaklarında rivayetler yer almakla beraber rivayetler arasında bir takım farklılıkların olduğu görülmektedir. Kaynaklarımızda mektupla ilgili rivayetler şu şekilde yer almaktadır. Muhaliflerin isteklerini kabul eden Hz. Osman, Mısır valisi olarak da muhaliflerin içinde yer alan Muhammed b. Ebûbekir'i görevlendirmiştir. Bu muhalifler Mısır'a dönerken Medine'ye üçgünlük bir mesafede yer alan bir bölgede oldukça hızlı koşan bir devenin üstünde, siyah bir köleye rastlarlar. Tuhaf davranışlarda bulunan bu adam Mısır'luların yanından geçer ve geri dönerek tekrar bu gurubu geçer. Hatta bu guruba kötü sözle dalaşır. Mısır'lular da bu köleyi yakalayıp ona "sen kimsin?" diye sorarlar köle, "Ben halifenin kölesiyim o beni Mısır'a gönderdi" deyince, Mısırlılar, Muhammed b. Ebû Bekr'i göstererek işte Mısır valisi budur dediler. Adam "Bu benim aradığım adam değildir." der. Bu köle Muhammed b. Ebû Bekr tarafından sorguya çekilir önce Halife'nin sonra da Mervan'ın kölesiyim diyerek cevap verir. Sonra da Mısır valisine bir mektup götürdüğünü ancak mektubun yanında olmadığını söyler. Mısırlılar adamı ve deveyi araştırmaları sonunda su matarasına saklanmış, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e gönderilen bir mektup bulurlar. Mektupta "Muhammed b. Ebû Bekr ve falan falan kişiler sana geldikleri zaman onları öldür. Seni şikâyet için bana gelenleri hapsed" ifadelerinin yer aldığını görürler.³⁰¹ Başka bir rivayette bu grubun asılması öldürülmesi, el ve ayaklarının kesilmesi cezalarının istendiği yer almaktadır.³⁰² Sözkonusu mektubu okuyan Mısır'lı grup tekrar Medine'ye dönerek Hz. Ali'nin yanına gelirler ve ona "Bizim hakkımızda şunları şunları yazan Allah'ın düşmanını görüyor musun? Allah onun kanını helal kılmıştır. Haydi, kalk bizimle beraber gel demelerine

³⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 66-67.

³⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 66-69.

³⁰² Taberî, *Tarih*, 764: İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevaidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, thk. Habiburrahman el-A'zami, Kuveyt 1973, IV, 284.

karşılık Hz. Ali, “Vallahi sizinle gelmem” demesi üzerine Mısır’lılar, “O halde bize neden mektup yazdın” diye sorduklarında Hz. Ali “vallahi ben size mektup yazmadım. Mısır’lı muhalifler, “bu adam için mi savaşıyor, yoksa öbürüne mi kızılıyorsunuz?” diyerek Hz. Ali’nin yanından ayrılarak Hz. Osman’ın evini kuşatmışlardır.³⁰³

Bu rivayette görüldüğü üzere Mısır’lı grubun kendilerine, Hz. Ali tarafından mektup yazıldığı yer almaktadır. Tarihçiler bu mektupların uydurma mektuplar olduğunu, Ya’kûbî’nin’de bu rivayetlere yer vermediğini görmekteyiz. Ayrıca Ya’kûbî’nin vilayetlerden gelen muhaliflerin sayısı ve bunların bazı sahabilere giderek onlara biat etmek istedikleri ve bu sahabilerin bu teklifi reddettiklerine dair şu rivayetlere de yer vermediğini görmekteyiz.

İbn Sa’d, gelen muhalif grupların sayısından bahsetmese de, Mısır’dan gelen gruba Hz. Osman’ın Muhammed b. Mesleme’yi kırk süvari ile beraber göndererek ona, “neyi talep ediyorlarsa onu ver ve kimden razılırsa onları işlerin başına geçireceğini söyle” diyerek Zû-Huşub’a gönderdiği, Muhammed b. Mesleme’nin Mısır’dan gelen bu muhalif grupla görüşüp onları geri göndermeye ikna ettiği, bu muhaliflerin baş aktörlerinin Abdurrahman b. Udeys el-Belviyyi, Sevdan b. Humran el-Muradi, İbnü’l-Beyya’, Amr İbnü’l-Hamık el-Huzâi’nin olduğunu aktarmaktadır. Mısır valisi Abdullah b. Sa’d’a gönderilen malum mektup olayından sonra bu grubun dönerek Hz. Osman’ın evini kuşattığına yer vermektedir.³⁰⁴ İbn Sa’d, Medine’ye geri dönen bu grupla yeniden görüşmek üzere Muhammed b. Mesleme’yi göndermek istediği, ancak Muhammed b. Mesleme’nin bunu reddettiğini aktarır. Vilayetlerden gelen muhaliflerin sayısı ile ilgili olarak da Mısır’dan yüz altmış, Kûfe’den başlarında Eşter olmak üzere iki yüz, Basra’dan Hukeym b. Cebele el-Abdi başlarında olmak üzere yüz kişiden oluştuğunu bildirmektedir.³⁰⁵ Hz. Osman’ın Kûfe’den gelen grubun başkanlığını yapan Eşter’le de görüştüğü ona insanların kendisinden ne istediğini sorduğu Eşter’in de “hiçbirisinin reddedilmeyeceği üç şeyi talep ediyorlar birincisi senin halifelikten çekilmeni...” diyerek bir takım talepleri ifade ettiği Hz. Osman’ın başta halifelikten çekilmek olmak üzere bütün teklifleri reddettiğini görmekteyiz.³⁰⁶

³⁰³ Taberî, *Tarih*, 764; Muhibbiddin et-Taberî, *er-Riyadu’n-Nadira*, III, 59.

³⁰⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 61.

³⁰⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 67-68.

³⁰⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 69.

İbn Kesîr ise, konu ile ilgili şu rivayetlere yer vermektedir. İbn Sa'd'ın yer verdiği Mısır'dan gelen grubun liderliğini üstlenenler arasına Muhammed b. Ebû Bekr'i de dâhil ederek aynı isimlere yer verirken, altı yüz kişilik bir grubun Umre niyetiyle Medine'ye hareket ettiklerini, Mısır valisi Abdullah'ın bir mektupla Hz. Osman'a gelen grubun umre niyetiyle değil isyan gayesiyle yola çıktıklarını haber verir.³⁰⁷ İbn Kesir devamla, İbn Sa'd'ın rivayetinin aksine bu grup ile konuşmak üzere Hz. Ali'ye, Ammâr b. Yâsir'e ve Sa'd b. Ebû Vakkas'a gelerek muhaliflerle konuşmalarını talep etmiş, Ammâr b. Yâsir bu teklifi reddetmiştir. Muhaliflerin Osman'a karşı gelme sebeplerini, akrabalarını himaye edip bol atıye vermesi, Mushafları yaktırması, Arafat'da namazı tam kıldırması, vilayetlere vali atamalarındaki rahatsızlıklar, sahâbenin ileri gelenlerine karşı tutumu, Hz. Peygamberin Taif'e sürgün ettiği Hakem b. Ebû'l-Âs'ın Medineye getirilmesi olarak aktarmaktadır.³⁰⁸

Mes'ûd'i ise, Murucuz-Zehab'inde, Kûfe'den iki yüz, Basra'dan yüz, Mısır'dan yüz kişilik grubun Medine'ye geldiğini bu grubla Hz. Ali'nin görüşüp onları ikna ederek geri dönmelerini sağladığını kaydetmektedir. Fakat Mısır valisine gönderilen mektup nedeniyle geri döndüklerini ve Hz. Osman'ı evinde muhasara ettikleri hatta onu sudan bile mahrum ettiklerine dair rivayetlere yer vermektedir.³⁰⁹

Konu ile ilgili sahihliğine bakmaksızın birçok rivayeti aktaran Taberî'de, Seyf'den rivayetle, Mısır'dan gelenlerin sayısının altı yüz veya bin kişi olduğunu, bu grubun içinde İbn Sevda'nında (Abdullah ibn Sebe) yer aldığını Kûfe'den ve Basra'dan da Mısır'dan gelen grupların sayısı kadar muhaliflerin Medine'ye geldiklerini, geliş istikametine göre farklı yerlerde konakladıklarını bu muhalif gruplardan Mısır'lıların Hz. Ali'ye, Kûfe'den gelenlerin Zübeyr b. Avvam'a, Basra'dan gelenlerin de Talha b. Ubeydullah'a biat etmek istedikleri ancak bu tekliflerin teklif edilenler tarafından kabul edilmediğini ifade eden rivayetleri aktarmaktadır.³¹⁰

Ya'kûbî'nin aktardığı Hz. Osman'ın muhalif gruplarla görüşmek üzere Amr b. Âs'ı gönderip Amr'ında muhaliflerle görüşüp Hz. Osman'ın onların bütün şartlarını kabul ettiğine dair onlara yazılı bir vesika verip muhaliflerin de geri dönmesine dair

³⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 271.

³⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 271.

³⁰⁹ Mes'ûdî, *Murûc*, 472.

³¹⁰ Taberî, *Tarih*, 762-763.

rivayeti, araştırdığımız kaynaklarda bulamadık. Ya'kûbî, bu rivayetle, Hz. Osman'ın Mısır valiliğinden azlettiği Amr b. Âs'a muhtaç olduğunu, onun ne kadar acziyet içerisinde olduğunu mu göstermek istemiştir. Bu soru akla gelmekle beraber başka bir açıdan, bu rivayeti şu şekilde de değerlendirmek gerekir. Amr b. Âs uzun süre Mısır valiliği yapmıştı. Muhalif grupların liderliğini de Mısır'dan gelenler yapmaktaydı. Dolayısıyla onlarla uzlaşabilecek onları en iyi tanıyan ve Mısır'da etkili bir nüfuzu olan Amr b. Âs olabilirdi ki, Hz. Osman da bu düşünceyle Amr'ı onlarla görüşmek üzere göndermiş olabilir. Ancak Ya'kûbî'nin, Amr ile Hz. Osman arasında geçen münakaşaların bazı kaynaklarda da yer aldığını görmekteyiz.³¹¹

Medine'ye gelen bu muhalif gruplar ve Hz. Osman'ın evini kuşatmaları ile ilgili birçok rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerin birçoğunu Ya'kûbî kitabında yer vermemiştir. Muhalif grupların birçok kişi ile görüştükleri, Hz. Osman'ın bunlarla görüşmek üzere birtakım kimseleri gönderdiği hatta kendisinin bu muhalif gruplarla görüştüğüne dair rivayetlerin yer aldığını göz önüne alırsak hangi rivayetlerin doğru hangilerinin yanlış olduğunun tespiti oldukça zordur. Zira bütün bu rivayetlerin hangilerinin doğru olduğunun tesbiti rivayetleri aktaranların bağı olduğu düşünce ve inanca göre değişmekte olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla Ya'kûbî de herkes gibi kendi siyasi ve içtimai temayüllerine uygun rivayetleri kitabına almış olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Ya'kûbî'nin Hz. Osman'ın vilayetlerden gelen şikâyetlerin araştırılması için göndermiş olduğu müfettişlerle de ilgili herhangi bir rivayete yer vermediğini görmekteyiz. Kaynaklarımızda Hz. Osman'ın vilayetlerdeki şikâyetleri incelemek üzere, Abdullah b. Amr'ı Şam'a, Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Usâme b. Zeyd'i Basra'ya ve Ammâr b. Yâsir'i de Mısır'a gönderdiği yer almaktadır.³¹²

Muhaliflerin Hz. Osman'ın evini kuşatmaları ile ilgili Ya'kûbî şu bilgileri vermektedir; *“İbn Udeys el-Belvi, Osman'ı evinde muhasara etti. Sonra hazinelerin (Beytülmal'in) anahtarlarını Talha b. Ubeydullah'a verdiler. Osman'a karşı nefrette en ileri gidenler, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ile Âişe'ydi. Muhasara altında olan Osman, Muaviye'ye acele olarak yardım getirmesini bildirdi. Muaviye de oniki bin askerle Medine'ye hareket etti. Daha sonra askerlerine Halifenin emrinin doğruluğu*

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 54.

³¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 47.

hakkında kesin bir bilgisinin olmadığını bu yüzden orduya Şam sınırında kalmalarını emretti. Kendisi de Osman'ın yanına geldi ve muhasaranın ne kadardır devam ettiğini sorarak şunları söyledi. Senin bizim Medine'ye gelip gelmeme hususundaki görüşünü bilmediğimizden yalnız geldim. Fakat dönüp birliklerimi getireceğim. Bunun üzerine Osman, "Hayır, hayır, ben senin intikamının velisiyim diyerek benim öldürülmemi istedin. Şimdi dön ve askerlerinle gel" dedi. Muaviye birliğinin yanına gitti. Fakat Osman öldürülünceye kadar Medine'ye gelmedi.

Mervan, Âişe'nin yanına gelerek "Eğer sen olaylara müdahale edersen Osman ile bu insanların arasını bulursun" dedi. Âişe'de "Ben hacca niyet ettim, hazırlığımı da yaptım Medine'den ayrılıyorum" dedi. Bunun üzerine Mervan, Aişe'ye "Osman sana bir dirheme karşılık iki dirhem ödüyor" diyerek serzenişte bulununca Âişe de "Görmüyor musun? Senin arkadaşın hakkında şüphe içerisindeyim" diyerek karşılık verdi.³¹³

Osman ile Âişe arasında nefretleşme vardı. Bunun sebebi Ömer b. Hattab'ın verdiği ata'nın Osman tarafından azaltılarak peygamberin diğer eşlerine verilen ata'ya eşitlemesidir. Osman birgün insanlara hitap ederken Âişe, Resûlüllah'ın gömleğiyle gelmiş, gömleği işaret ederek, "Ey Müslümanlar, bu Allah Resûlü'nün gömleğidir henüz eskimedi. Fakat Osman onun sünnetini eskitti." dedi. Bunun üzerine Osman, "Ey Rabbim, kadınların tuzaklarından beni koru! Çünkü onların tuzakları çok büyüktür." diye karşılık verdi.³¹⁴

Mısır, Kûfe ve Basra'dan Medine'ye gelen muhaliflerin Hz. Osman'ın en nihayetinde Halifelikten çekilme talepleri Hz. Osman tarafından reddedilince isyancılar Hz. Osman'ın evini kuşatmışlardır. Hz. Osman'ın evinin kimler tarafından kaç gün kuşatıldığına dair kaynaklarımız farklı rivayetleri barındırmaktadır. Bahisle ilgili Ya'kûbî'nin kitabında yer verdiği rivayetlerin tamamı birçok kaynakta yer almaktadır. Bununla beraber konu ile ilgili Ya'kûbî'nin birçok rivayete de yer vermediğini görmekteyiz.

³¹³ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 73.

³¹⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 72.

Hız. Osman'ın evini kuşatıp onu susuz bırakanların elebaşısının Malik b. Eşter olduğu ifade edilmektedir.³¹⁵ Beytülmalın anahtarlarının Talha b. Ubeydullah'a verilmesi ile ilgili kaynaklarımızda farklı bilgiler mevcuttur. Talha'nın kapıyı kırarak beytulmalda ne varsa insanlara dağıttığını bu haberi Hz. Osman duyunca onu Allah'a havale ettiğini ifade eden rivayetin³¹⁶ yanında, Hz. Osman öldürüldükten sonra asiler tarafından yağmalandığı³¹⁷ şeklinde rivayet de vardır. Ya'kûbî, Hz. Osman'a karşı nefrette en ileri gidenlerin arasında Talha b. Ubeydullah'ı da işaret etmiştir. Talha b. Ubeydullah'ın muhaliflerle işbirliği yaptığını dair kaynaklarımızda birçok rivayet yer almaktadır. Ya'kûbî'nin Talha ile İbn Udeys' bağlantısını kuvvetlendiren şu rivayet dikkat çekicidir. Rivayete göre, Abdullah b. İ'yaş b. Ebû Rebîa şöyle anlatmaktadır; muhasara günlerinden birinde Hz. Osman beni çağırdı ve elimden tutup kapının arkasından bazı şeyleri dinlettirdi. Onlardan bazıları ne bekleyip duruyorsunuz? Bazıları da, "bekleyin o şimdi gelmek üzeredir." diyorlardı. Biz bu hal üzere kapının arkasında dururken Talha geldi ve şöyle dedi: "İbn Udeys nerede?" Bunun üzerine İbn Udeys, Talha'nın yanına gitti ve o ikisi birşeyler konuştu. İbn Udeys geri döndüğünde arkadaşlarına, "Osman'ın yanına hiçbir kimseyi sokmayın ve evden çıkmak isteyenlere de izin vermeyin" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman bana, " İşte Talha'nın yaptıkları bunlardır. Allah'ım Talha'nın yaptıklarından sana sığınırım. O bu adamları getirip evimin önüne yığı ve onları bana karşı kışkırttı. Allah'tan kendisinde böyle bir şey ile karşılaşmasını ve kanının akıtılmasını temenni ederim." dedi.³¹⁸ Bu rivayette görüldüğü üzere Ya'kûbî'nin aktardığı Talha'nın Hz. Osman aleyhine fiili olarak çalıştığı rivayetleri örtüşmektedir. Onun, Hz. Osman aleyhine faaliyette bulunduğu dair birçok rivayetler bulunmaktadır.³¹⁹

Ya'kûbî'nin, muhasara altında bulunan Hz. Osman'ın Şam valisi Muaviye'den yardım istediği rivayetine gelince, kaynaklarımızda bu hususla ilgili Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetlere benzer rivayetlerin var olduğunu görmekteyiz. Bu rivayetlere göre

³¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, V, 70-76; Taberî, *Tarih*, 773; Zehebî, *Tarih*, II, 135.

³¹⁶ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, III, 1199.

³¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 71.

³¹⁸ Taberî, *Tarih*, 773; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 64.(İbnü'l-Esîr; anlatan kişinin Abdullah b. Abbas b. Ebî Rebîa olarak aktarır).

³¹⁹ Ebu Talha, Hz. Âişe, Zübeyr b. Avvam'ın Hz. Osman'ın kuşatılması esnasındaki tutumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Celal, Fidan, *Hz. Osman'ın Öldürülmesinde Sahabe'nin Tutumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), CÜSBE, Sivas 2006.

Muaviye'nin önce birlik göndermeyi geciktirdiği³²⁰ daha sonra da gönderdiği birliğin Medine dışında beklemesini emrettiği yer almaktadır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Şair Ebû't-Tufeyl, Muaviye'ye Halife'ye neden yardım etmediğini sorduğunda Muaviye'nin “ Ona yardımı kanını talep etmekle yaptım”³²¹ demesi mânidardır. Muaviye'nin, Hz. Osman'ın muhasara esnasında birtakım ince hesaplar içerisinde olduğu kuşkusunu vermektedir. Muaviye'nin birlikleri ile değil yalnız olarak Hz. Osman'ın yanına geldiğini ve onunla birtakım konuşmalar yaptığını dair rivayetler daha mâkuldür. Zira durumun vehâmetini gören Muaviye'nin, Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin dedesi olan Yezid b. Esed el-Kasrî'yi bin kişilik bir birlikle gönderdiği, bu birliğin Vadi'l-Kur'a denilen yere geldiklerinde Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi ulaşınca geri döndükleri yer alır.³²²

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın Muaviye'den yardım talep etmesi ve Muaviye'nin Hz. Osman'a gerekli desteği vermemesi, onun en önemli valisinden bile gerekli desteği alamadığına işaret ederek, Hz. Osman'ın düştüğü durumu gözler önüne sermekten geri kalmamıştır. Ancak Ya'kûbî, birçok kaynakta yer alan Hz. Osman'ın diğer vilayetlerdeki valilerden de yardım talep ettiğine dair rivayetlere ise, yer vermemiştir. Kaynaklara göre Hz. Osman, Şam gibi, Mısır, Kûfe ve Basra vilayetlerinden de yardım istemiş bunun üzerine, Basra valisi İbn Âmir, Mücaşi' b. Mes'ûd es-Sülemî komutasında birlik göndermiş, Rebeze'ye ulaştıklarında Hz. Osman'ın öldürülmesi haberi üzerine geri dönmüştür.³²³ Yine Mısır valisi Abdullah b. Sa'd, Muaviye b. Hudeyc komutasında bir birlik göndermiş, Kûfe'den de Ka'ka b. Amr bir birlik göndermiştir.³²⁴ Ancak bütün bu birlikler Medine'ye ulaşmadan Hz. Osman şehid edilmiştir.

Ya'kûbî'nin, Mervan b. Hakem'in, Hz. Âişe'den Hz. Osman'a yardım etmesini istediğine dair rivayete gelince, bazı kaynaklarda Mervan'ın Zeyd b. Sabit ve Abdurrahman b. Attab'la birlikte Hz. Âişe'ye geldikleri ve halife hususunda ondan

³²⁰ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, IV, 1288-1289; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 61.

³²¹ İbn Abdirabbih, *el- 'İkdü'l-Ferîd*, IV,30; Mesu'dî, *Murûc*, III, 25.

³²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 61. Aynı kaynakta Muaviye'nin Habib b. Mesleme komutasında dört bin kişiden oluşan bir birlik gönderdiği de yer almaktadır.

³²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 61; Belâzurî, *Ensâb*, V, 72.

³²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 61.

yardım istedikleri yer almaktadır.³²⁵ Ancak Ya'kûbî'nin aktardığı rivayette, Mervan'ın Hz. Âişe'den halifeye yardım talebindeki “Osman sana bir dirhem yerine iki dirhem ödüyor” ifadesi “Hz. Osman'ın Hz. Âişe'ye verilen ata'nın diğer eşlere eşitlenmesi” ile tenakuz oluşturmaktadır.

Birçok İslam tarihi kaynaklarımızda Hz. Âişe'nin, Hz. Osman'ın halife seçilmesini onayladığı yer almaktadır. Hz. Osman'ın özellikle halifeliğinin ilk altı yılından sonra yaptığı birtakım icraatlardan dolayı sahâbenin ileri gelenleri bu icraatlardan dolayı Hz. Osman'ı uyardıkları hatta Halife'den desteklerini çektiklerini gördüğümüz gibi muhtemelen Hz. Âişe'nin de aynı gerekçelerle Hz. Osman'dan desteğini çektiğini düşünebiliriz.³²⁶

Konu ile ilgili Ya'kûbî'nin aktarmış olduğu rivayetleri ve diğer kaynaklardaki rivayetleri birlikte düşündüğümüzde Ya'kûbî'nin Halifelik seçiminde kendisine destek verenlerden birer birer mahrum kaldığını öne çıkararak Hz. Osman'ın halifeliğe devam etmesi hususundaki meşruiyetini adeta sorgulamıştır. Ammâr olayında açıkladığımız üzere Hz. Âişe, Hz. Osman'ın Ammâr'a karşı yaptıklarını şiddetle eleştirmişti. Yine İbn Mes'ûd, Sa'd b. Ebû Vakkas ve Ebû Zer gibi sahâbenin ileri gelenlerine karşı Hz. Osman'ın tutum ve davranışlarına sert tepki gösterdiğini aktarmıştık.³²⁷ Hz. Âişe'nin Halife Osman'a karşı menfi tutumuna sebep olacak bir diğer durumun da Ya'kûbî'nin rivayet ettiği üzere ata'sının Hz. Peygamber'in diğer eşlerine eşitlemesidir.³²⁸ Bütün bu rivayetleri dikkate aldığımızda Ya'kûbî'nin, Hz. Âişe'nin Hz. Osman'a karşı menfi tutumuna dair aktarmış olduğu rivayetleri birbiriyle çelişmektedir.

Ya'kûbî'nin, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da Hz. Âişe gibi Hz. Osman'a şiddetle muhalefet edenler arasında zikrettiğini görmekteyiz. Birçok kaynakta Talha ve Zübeyr'in Halife Hz. Osman'ın bazı icraatlarından hoşnut olmadıklarını ve Halife'yi bu icraatları hususunda uyardıklarını görmekteyiz. Halifelik seçiminde bu iki ismin Hz. Ali tarafına meyilli olduklarını düşünürsek Hz. Osman'ın icraatlarından memnun olmayanların ya da bir şekilde Hz. Osman'a muhalif olanların doğrudan

³²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 36-37. Muhtemelen Abbott 'da *Tabakât*'dan aldığı bu rivayeti kitabında yer vermiştir. Nabia Abbott, *Hz Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, Çev. Tuba Arşak Hasdemir, Ankara 1999, 124-125.

³²⁶ Taberî, *Tarih*, 776.

³²⁷ İbn Kuteybe, *el- İmame*, I, 47; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyası Enbiya*, I, 503; Welhausen, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, 112.

³²⁸ Abbot, *Hz Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, s.105.

müracaat edecekleri ilk kişilerin de bunlar olması doğaldır. Ya'kûbî'de buna işaret etmiştir. Ancak Ya'kûbî'nin burada objektifliğini kaybetmesi Hz. Osman'a muhalif olanların en çok müracaat ettiği isim olan, vilayetlerden gelen muhaliflerle belki de en çok görüşen, muhasara esnasında Hz. Osman'ın korunması için çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i görevlendirmiş olan Hz. Ali'den hiç bahsetmemesi manidardır. Kaldı ki bu hususlarda Ya'kûbî hariç hemen hemen tüm kaynaklar bu konuda birçok rivayeti ihtiva etmektedir. Ya'kûbî bütün bu olaylardan Hz. Ali'yi uzak tutarak olayların hiçbirisinden Hz. Ali'nin sorumlu olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Böylesi bir tutumuyla mensubu bulunduğu Şiâ'nın düşüncelerini kitabında hissettirdiğini açıkça göremekteyiz. Bizler, rivayetlerde yer aldığı şekliyle Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'a muhalif olduklarını düşünsek bile asla bu kişilerin Hz. Osman'ın öldürülmesini ne istemişler, ne de öldürülmesini temenni etmişlerdir. Onların bu düşüncesini, Taberî şu şekilde aktarmaktadır. “Biz sadece Halifenin daha iyi bir siyaset takip etmesini istiyorduk. Asla onu öldürmeyi aklımızdan bile geçirmedi. Ancak sefih ve ahmak adamlar sabırlı insanlardan daha baskın çıktı ve onu öldürdü”³²⁹ Hz. Osman'ın evinin günlerce kuşatılması buna karşın Medine'li Müslümanların bu kuşatmaya adeta sessiz kalması gerçekte Hz. Osman'ın gerektiği ölçüde korunamadığını ortaya koymaktadır. Hatta Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda yer vereceğimiz üzere cenazesinin dahi üç gün kaldırılamaması ve nihayetinde gece yarısı defnedilmesi gerçekten Hz. Osman adına ve Müslümanlar adına trajedi olarak tarihte yerini almıştır.³³⁰

2.3. HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ

Bu bölümden önce Hz. Osman'ın çeşitli vilayetlerden gelen muhaliflerce evinin kuşatılmasına dair rivayetleri ele aldık. Günlerce süren olan muhasara neticesinde, asiler tarafından Hz. Osman'ın evine girilerek şehid edilmesi ve onun na'sının kaldırılması, cenaze namazının kılınıp kılınmadığına dair rivayetleri bu bölümde ele alacağız.

³²⁹ Taberî, *Tarih*, 777.

³³⁰ Hz Osman'ın evinin kuşatılması ve katledilmesi hususu için ayrıntılı bilgi; Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz Osman'ın Öldürülmesi”, *AÜİFD*, XXVII, 149-176; Adem Apak, *Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydan Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı 4, 157-170.

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın öldürülmesi ve sonraki süreçle ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Osman kırk gün muhasara edildikten sonra seksen üç (bir rivayete göre seksen altı) yaşında Zilhicce ayının bitimine on iki gece kala, 35/656 yılında öldürüldü. Onun öldürülmesini üstlenenler, Muhammed b. Ebû Bekr, Muhammed b. Ebû Huzeyfe, İbn Hazm bir rivayete göre, Kinâne b. Et-Tecîbî, Sevdan b. Humran'dı. Üç gün cenaze defnedilmedi. Onu defnedenler, Hâkim b. Huzaym, Cerir b. Mut'ım, Huveytub b. Abdülûzzâ ve Osman'ın oğlu Amr'dır. Bunlar tarafından geceleyin Medine Baki mezarlığına defnedildi. Onun cenaze namazını da bu dört kişi kıldı. Bir rivayete göre ise cenaze namazı kılınmamıştır. Osman'ın halifeliği on iki sene sürdü. Osman hilafete geçtiği ilk yıl hacca gidemedi. Yerine Abdurrahman b. Avf'ı hac emîri olarak tayin etti. Ve bir de öldürüldüğü sene gidemedi yerine Abdullah b. Abbas'ı tayin etti.”³³¹

Ya'kûbî'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili aktardığı rivayetler birçok kaynakta da benzer şekilde yer almaktadır. Diğer kaynaklarda da Hz. Osman'ın Zilhicce ayının 17 veya 18.gecesi 35/656 yılında seksen üç yaşında katledilmiştir.³³² Ya'kûbî, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili rivayetleri de kısıtlı tutmuştur. Hz. Osman'ın evinin kuşatılması ile başlayıp öldürülmesine kadar geçen süreçle ilgili kaynaklarımızda birçok rivayetler yer almaktadır. Hatta bu son döneme dair rivayet kargaşası o kadar çoktur ki tarihçiler bile hangi rivayetin daha sahih olduğunda uzlaşmamışlardır.

Ya'kûbî'nin, yer vermediği ancak kaynaklarda yer alan rivayetlerde, Hz. Osman'ın öldürülme haberi Medine'de kısa sürede yayılmış, Hz. Ali, Hz. Osman'ın evine gelerek evlatları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e “ Siz buradayken Mü'minlerin emiri nasıl öldürüldü?” diyerek azarladığı hatta Hasan'ı tokatladığı, Hüseyin'i de sarstığı ve orada bulunanları azarladığı yer almaktadır.³³³ Bir başka kaynakta kendisinden Hz. Osman hususunda yardım talep edilen Hac vazifesi ifa eden Hz. Âişe'ye Hz. Osman'ın öldürülme haberi ulaştığında : "Onu öldürdüler ha! Vallahi o, akrabayı en çok gözeten ve Allah'tan en çok korkan kimseydi. Hz.. Peygamber'in, kendilerinden hoşnut olarak

³³¹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 71-74.

³³² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 69-70; İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe*, VII, 106-107.

³³³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 70; Mesu'dî, *Muruc*, II, 354; İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 45.

öldüğü altı kişiden ve yine cennetle müjdelenen on kişi (aşere-i mübeşşere)'den biriydi"³³⁴ demesi manidardır.

Hz. Osman'ın cenaze namazı, defin, tekfin işleri ile ilgili Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetler diğer kaynaklardaki rivayetlerle kısmen örtüşmektedir. Halife Hz. Osman'ın öldürülme haberi bütün Medine'de duyulmasına rağmen Halifeyi kimse defnetmeye cesaret edememiştir. Üzerinden üçgün geçtikten³³⁵ sonra bu durumdan rahatsız olan Resûlullah'ın eşlerinden Ümmü Habibe, Mescid-i Nebî'ye gelip "Ya bu adamı defnedersiniz ya da gidip, Resûlullah'ın örtüsünü kaldırıp açacağım" demesiyle İbn Ebû Âmr, Cübeyr b. Mut'ım, Niyar b. Mukrime, Hukeyim b. Huzaa, Ebu Cehm b. Huzeyfe³³⁶, Abdurrahman b. Ebû Bekr, Misver b. Mahreme³³⁷, Abdullah b. Hısl, Abdullah b. Zübeyr, Ma'bet b. Ma'mer, Hz. Hasan ve Mervan'ında aralarında bulunduğu bir grubun defin için Hz. Osman'ın evine geldikleri³³⁸ ve cenazeyi zorlukla dışarı çıkardıkları, Bakî mezarlığının doğusunda "Haşkevkeb" diye isimlendirilen yere defnettikleri rivayet edilmektedir.³³⁹ Hatta rivayetler arasında muhaliflerin Hz. Osman'ı defnetmek için gelenleri taşlamak üzere yol kenarlarını dizildikleri³⁴⁰ bununla kalmayıp gerçekten cenazeyi çıkaranları taşladıkları da rivayetler arasında yer almaktadır.³⁴¹ Hatta Hz. Ali'nin âsilerin bu yaptıklarını engellemeye çalıştığı yer almaktadır. Hz. Osman'ın cenaze namazının kılınması ve defnedilmesi ile ilgili farklı rivayetler vardır. İçlerinde Misver b. Mahreme, Hukeym, Ebu Cehm, Niyâr b. Mukrim'in, bir rivayete göre, Huveytüb b. Abduluzza, Hz. Osman'ın hanımları Naile ve Ümmü binti U'yeyne'nin de bulunduğu bir gruba Cübeyr b. Mut'ım'in imamlık yaptığı³⁴², Taberî de geçen bir başka rivayette ise, cenaze namazını Mervan b. Hakem'in kıldırıldığı yer almaktadır.³⁴³ İbnü'l-Esîr'de geçen rivayete göre, Hz. Osman'ın ailesinden bazılarıyla birlikte Hasan, Zübeyr, Ebû Cehm b. Huzeyfe ve Mervan olduğu halde Cübeyr'in veya Hukeym b. Hızam tarafından ya da Mervan'ın cenaze namazını kıldırıldığı zikredilmektedir.³⁴⁴ Yine

³³⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 223.

³³⁵ Taberî, *Tarih*, 785.

³³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 77-78; Taberî, 785.

³³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 84.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 69-70.

³³⁹ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, I, 113.

³⁴⁰ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, I, 113.

³⁴¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 84.

³⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 75.

³⁴³ Taberî, *Tarih*, 786.

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 70.

aynı müellifin bir başka rivayetine göre, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, Ka'b b. Malik'ten oluşan bir grubun cenazeye katılarak, Hz Osman'ın yıkanmadan elbiseleriyle defnedildiği aktarılmaktadır.³⁴⁵

Bütün bu rivayetler bağlamında Ya'kûbî'nin, Hz. Osman'ın defin ve cenaze işleri ile ilgili aktardığı rivayetlerin diğer kaynaklarda kısmen yer aldığını ancak onun üslûbu gereği belki de kendince en sağlam gördüğü tek bir rivayetle yetindiğini söyleyebiliriz.

2.4. HZ OSMAN'IN NESEBİ

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın halifelikten önceki hayatı ile ilgili fazla bir bilgi aktarmamıştır. Hz. Osman'ın nesebi, çocuklarını ve kısaca hilyesini vermekle yetinmiştir. Ya'kûbî, Hz. Osman'ın nesebi ve çocukları ile ilgili şu rivayetleri aktarmaktadır.

*Osman b. Affan b. Ebû'l As b. Ümeyye b. Abdüşems, annesi Ervâ bint Kureyz b. REbûa b. Habib b. Abdüşems' dir.*³⁴⁶

*Osman'ın Amr, Ömer, Halid, Eban, Velid, Saî'd ve Abdümelik adında yedi erkek çocuğu vardır.*³⁴⁷

Ya'kûbî, Hz Osman'ın halifelik öncesi hayatından bahsetmemiştir. Yalnızca nesebini ve çocuklarını zikretmekle yetinmiştir. Kaynaklarımızda, Hz. Osman'ın Fil Vak'asın'dan yaklaşık altı yıl sonra M.577 yılında Taif'de doğmuştur.³⁴⁸ Arap yarımadasının büyük kabilelerinden sayılan Kureyş kabilesinin iktisâdi ve nüfûz açısından, etkili kolu olan Ben-i Ümeyye'ye mensuptur. Babası Ümeyye'nin torunu Affan b. Ebû'l Âs'dır. Nesebi şu şekildedir: Osman b. Affan b. Ebû'l Âs b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenaf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâb b. Lüey b. Galib b. Fîhr b. Malik b. Nadr b. Kinâne'dir. Görüldüğü üzere beşinci cedit Abdümenaf ile Hz. Peygamberin soyu ile birleşmektedir.

Anne tarafından nesebi ise; Ervâ bint Kureyz b. Rebîa b. Habib b. Abdüşems b. Kusay'dır. Anne tarafından da Hz. Osman Hz. Peygamberle akrabadır. Hz. Osman'ın

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 70.

³⁴⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 55.

³⁴⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 74.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 51; İbn Hişam, *Sîre*, I, 267; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 11; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 102.

annesi Ervâ bint Kureyz, Hz. Peygamber'in halası Ümmü Hâkim Beyza bint Abdülmuttalib'in kızıdır.³⁴⁹

Hız. Osman'ın çocukları ile ilgili kaynaklar farklı rivayetler aktarmaktadır. On erkek ve sekiz kızının³⁵⁰, on erkek altı kızının³⁵¹, dokuz erkek ve altı kızının³⁵² olduğuna dair rivayetler vardır.

Ya'kûbî, Hz. Osman'ın kız çocuklarından hiç bahsetmemiştir. Diğer kaynaklarda yer alan çocukların sayısı hakkındaki farklılık, muhtemelen bazılarının küçük yaşlarda vefat etmiş olmasıyla izah edilebilir.

³⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 51; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 11; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 102; İsmail Yiğit, "Osman" *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 438.

³⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 85.

³⁵¹ Taberî, *Tarih*, 788.

³⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 52.

SONUÇ

İslam tarihinin en karmaşık dönemlerinden birisi şüphesiz Hz. Osman'ın hilafet dönemidir. Biz bu döneme ait Ya'kûbî'nin "Tarih" adlı eserinde yer verdiği rivayetleri aldık. Diğer kaynaklardaki rivayetlerle karşılaştırdık. Onun yer verdiği rivayetlerin birçoğunun diğer kaynaklarda yer aldığını görmekte beraber, aktardığı birtakım bilgilerin diğer temel İslam tarihi kaynaklarında bulunmadığına tanık olduk. İşte tezimizin konusu ile ilgili gerek Ya'kûbî'de gerekse diğer kaynaklarda yer alan rivayetleri, değerlendirerek çalışmamızın sonuna geldik.

Çalışmamızın ilk bölümünde Ya'kûbî'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliğini kısaca ele aldık. Onun ilk dönem tarihçiler arasında önemli bir yere sahip olduğunu gördük. Yine onun iyi bir gözlemci ve bu gözlemlerini akıcı bir üslupla eserlerine yansıttığını ifade etmemiz gerekir. Onun sadece bir tarihçi olmadığı, tarihçiliği kadar, coğrafya'ya da meraklı olduğunu yazdığı "*Kitabı Buldan*" adlı eserinden anlamaktayız. Bizim bu çalışmayı yapmaya sevk eden temel etken; içerisinde çağdaş tarihçilerinde bulunduğu birçok İslam tarihçisi ve şarkiyatçının Ya'kûbî'yi Şiâ mensubu bir tarihçi olarak ifade etmeleri olmuştur. Onun bu dönemi nasıl ele aldığı, eserini telif ederken, mensubu bulunduğu şiî'liğin etkisinde kalıp kalmadığı, tarihçiliğin en önemli unsuru olan objektifliği mi esas aldığı gibi sorulara cevap bulmaya çalıştık. Çalışmamız sonucunda, Ya'kûbî'nin Hz. Osman dönemine dair bakışının, aktarmış olduğu birçok rivayetle, menfi tutum sergilediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu döneme ait rivayetlerinin tamamının objektiflik kriterlerine haiz olmadığı kanaati bizde oluşmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde Ya'kûbî'nin rivayetlerini esas alarak Hz. Osman dönemini ele aldık. Bu bölümde Ya'kûbî'nin Hz Osman ile ilgili siyasi, idari, sosyal ve askeri olaylar eksenindeki rivayetleri ele aldık. Ya'kûbî'nin bu çerçevede, Hz. Osman'ın halifeliğe seçilmesi ile ilgili rivayetleri, diğer kaynaklarda yer alan ilgili rivayetlerle çoğunlukla örtüştüğünü görsek de o, konu ile ilgili olarak, halifelik seçimi sürecinde yapılan görüşmeleri zikretmemiştir. Hz Osman'ın Abdurrahman b. Avf tarafından halife seçilmiş intibasını yansıtmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in cem edilmesi ve çoğaltılıp önemli merkezlere gönderilmesi, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebî'nin genişletilerek güzelleştirilmesi rivayetlerine gelince, onun Kur'an'ı Kerim'in bütün nüshalarını toplatması ile ilgili farklı rivayetleri

olsa da genellikle İslam tarihi kaynaklarıyla örtüştüğünü müşahede ettik. Hz. Osman aleyhinde propagandaya sebep olan, mushafın toplatılıp yakılması konusunda, Hz. Ali'nin Hz. Osman'a destek vermesi bu konuya müsbet bakmasında etkili olmuştur denilebilir. Haremeyn'in genişletilmesi rivayetleri de diğer kaynaklarla benzerlik arz etmektedir.

Hz. Osman dönemine ait idari faaliyetlerle ilgili, vilayetlere vali atamaları ve azillerine dair kullandığı rivayetleri diğer kaynaklardaki rivayetlerle örtüşmekle birlikte, o bazı rivayetleri farklı şekilde aktarmıştır. O, bazı valilerin görevden alınma sebeplerini zikretmemiştir. Dolayısıyla bu hususlar kapalı kalmış, sanki Hz Osman keyfi olarak valileri görevden alıp akrabalarını vali olarak atadığı izlenimini vermeye çalışmıştır.

Ya'kûbî'nin Hz. Osman dönemindeki fetihlerle ilgili rivayetleri oldukça geniş yer tutmaktadır. Ya'kûbî de diğer İslam tarihi müellifleri gibi bu dönemde gerçekleştirilen fetihleri ve komutanlarını, elde edilen ganimetlerin miktarlarına varıncaya kadar detaylı rivayetlere yer vermiştir. Ancak yer verdiği, fetihlerde görev alan bazı komutanlar diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Bunun sebebi bizim kanaatimize göre, o bölgelerde sık sık isyanların çıkması ve farklı komutanların farklı zamanlarda görevlendirilmesidir. Ya'kûbî, elde edilen ganimetlerle ilgili devletin kasasına konulacak olan humusun Hz. Osman tarafından Mervan b. Hakem'e satıldığı ya da bağışlandığına dair rivayetlere yer vermemiş olsa da o kitabına aldığı rivayetlerle fetihlerden elde edilen ganimetlerin damatlarına ata' olarak verdiği izlenimini hissettirmiştir. Yine Muaviye ve onun ordu komutanlarınca yapılan Anadolu fetihlerine, Kıbrıs'ın fethine yer vermemesi de onun bu döneme menfi bakışlarına örneklik teşkil etmektedir..

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Ya'kûbî'nin Hz. Osman dönemindeki iç karışıklıklar, evinde muhasara edilmesi ve öldürülmesi ile ilgili rivayetleri ele aldık. Bu bölüme Hz. Osman'ın eleştirildiği rivayetler arasında sayılan Hürmüzan ile ilgili rivayetlerle başladık. Ya'kûbî, Hürmüzan konusunda, "Hürmüzan'ın kanı heder edildi" rivayetiyle Hz. Osman'ın yanlış hüküm verdiğini açıkça ifade etmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber tarafından Medine'den kovulduğu söylenen Hakem b. Ebû'l Âs'ın Hz. Osman tarafından Medine'ye getirilmesini de eleştirerek Hz. Osman'a muhalefet sebepleri arasında zikretmiştir.

Hz. Osman'ın kızını Mervan b. Hakem ile evlendirmesi ve ona çeyiz olarak yüklü miktarda beytûlmaldan mal vermesi ile ilgili rivayetleri diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerle farklılık arz etmektedir. Ya'kûbî, beytûlmal görevlisi ile Hz Osman arasında geçen münakaşa ile ilgili rivayeti aktararak Hz. Osman'ın beytûlmal kendi malı gibi harcadığını imâ etmesi, bizde Ya'kûbî hakkında soru işaretleri bırakan hususlar arasında yerini almıştır. Esasen birçok kaynak Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetlere benzer rivayetler aktarmakla beraber Hz. Osman'ın kendi malından verdiği birçok hediyeyi de beytûlmaldan verilmiş gibi sunması, bu rivayetlerin daha hassas ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Ya'kûbî'nin en fazla yer verdiği rivayetlerden birisi de Hz. Osman ile Abdullah b. Mes'ûd arasındaki anlaşmazlık ve münakaşalardır. O, Hz. Osman ile İbn Mes'ûd arasındaki anlaşmazlıkların sebebini mushafların toplatılmasına bağlamaktadır. Ancak diğer kaynaklarda aralarındaki anlaşmazlıkların bir sebebini de İbn Me'sûd'un valilerle anlaşamadığına dair rivayetleri görmekteyiz. Ya'kûbî'nin İbn Mes'ûd'un Hz. Osman'a karşı münafere içinde bulunmasını Kur'an'ın Cem'i ile açıklaması bu meseleye tam olarak objektif bakmadığı izlenimini oluşturmuştur.

Ya'kûbî'nin en fazla ve daha mufassal rivayetleri arasında hiç şüphe yok ki Ebû Zer meselesi gelmektedir. Ya'kûbî'nin bu konu hakkında geniş malumat vermesi onun, Ebû Zer hakkında Hz. Osman'ın hüküm vermesindeki yanlışlığa dikkat çekmesiyle izah edebiliriz. Fakat şunu da ifade edelim ki Ebû Zer meselesi birçok kaynakta oldukça geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kaynakların önemli bir kısmı Ebû Zer'in Hz Osman tarafından sürgün edilmediği rivayetlerini kapsamaktadır. Ya'kûbî bu rivayetlerin hiçbirisini kitabına almamış, açıkça Hz Osman'ın Ebû Zer'i haksızca sürgün ettiğini ortaya koyarak, Hz Osman'a bu konu da da menfi tutum sergilediği görülmektedir.

Ya'kûbî'ye göre, Hz. Osman'ın, menfi tutum ve davranışlarda bulunduğu bir diğer sahabe de Ammâr b. Yâsir'dir. Ya'kûbî, Hz. Osman'ın Ammâr'a karşı tutumunun nedeni olarak, Ebû Zer'in ölümü üzerine söylediği "Bizim yaptıklarımızdan sonra Allah Ebû Zer'e rahmet etsin" sözü ve İbn Mes'ûd'un cenazesini kıldırması olarak göstermiştir. Hâlbuki birçok kaynakta Ammâr'ın bunların haricinde Hz. Osman'a karşı menfi tutum almasına sebep olan ve böylece Hz. Osman ile aralarının açıldığına dair

rivayetleri ifade ettik. Ya'kûbî'nin diğerkaynaklarda yer alan Ammâr'ı dövdürdüğüne dair rivayetlere yer vermediğini görmekteyiz. Belki de Ya'kûbî kendince bu rivayetlerin doğru olmadığı kanaatinden dolayı almamış ya da bu rivayetler kendisine ulaşmamıştır. Şayet doğru olmadığı kanaatiyle bu rivayetlere yer vermediğini düşünürsek Hz. Osman dönemine tamamen olumsuz yaklaştığı izlenimini az da olsa geri plana itirmiştir.

Hz. Osman ile münafere içerisinde bulunan bir diğersahâbi de onun halife seçildiği şûraya başkanlık yapan Abdurrahman b. Avf'tır. Hz. Osman'ın halifeliğinin altıncı yılından sonra onun yanlış icraatlarından dolayı aralarında bir takım anlaşmazlıkların çıktığını, diğerkaynaklar gibi Ya'kûbî'de zikretmiştir. Hilafet seçiminde Hz. Osman'ı destekleyen Abdurrahman'ın desteğini çekmesi, hatta Hz. Osman'ın halifeliğinin meşruiyetini sorgulaması, bu işe kendisinin daha layık olduğu halde kendisini ona tercih ettiğini söylemesinden anlamaktayız. Ya'kûbî de bunları gözler önüne seren rivayetleri ele alarak Hz. Osman'ın en önemli destekçisinden bile yoksun olduğunu ortaya koymuştur. Birçok tarihçinin de benzer rivayetleri aktarması bu hususta Ya'kûbî'nin yanlı davrandığı düşüncesini berteraf etmektedir.

Ya'kûbî'nin, Hz. Osman'ın vilayetlerden gelen muhalif gruplar tarafından kuşatılması ile ilgili rivayetleri oldukça sınırlıdır. Diğerkaynaklarda bu muhalif gruplarla ilgili birçok ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Hz. Osman'ın evinin muhasarası esnasında meydana gelen olaylar hakkında da fazla bilgiye yer vermemiştir. Burada Hz. Âişe, Zübeyr ve Talha'nın büyük rol oynadığını söylemesine rağmen Hz. Ali'yi hiçbir şekilde zikretmemekle bu olaylardan tamamen onu soyutlamış ve herhangi bir sorumluluk yüklemekten kaçınmıştır. Ya'kûbî'nin, Hz. Osman'ın kuşatılması esnasında Hz. Ali ile olan diyaloglara yer vermemesi de onun bu döneme menfi baktığı iddialarına en önemli mesnet teşkil etmiştir.

Hz. Osman'ın öldürülmesi rivayetlerine gelince, bazı isim farklılıkları haricinde diğerkaynaklardaki rivayetlerle benzerlik görmekle beraber Hz. Ali'nin çocuklarıyla birlikte Hz. Osman'ı korumak için gösterdiği çabalara yer vermemesi onun eserine gölge düşüren hususlar arasında yerini almıştır. Ya'kûbî son olarak Hz. Osman'ın nesebi ve çocukları ile ilgili rivayetleri aktararak bu dönemi sonlandırmaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Osman'ın kız çocuklarından hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Ayrıca,

onun erkek çocuklarının sayıları ile ilgili rivayetleri diğer kaynaklarda farklı sayılarda ifade edilmiştir.

Ya'kûbî, birçok kaynakta yer alan ve Hz Osman'ın eleştirilmesine neden olan, onun Arafat ve Müzdelife'de namazları seferi değil tam olarak kıldırması, Hz peygamber'e ait ve vefatından sonra halifelere intikal eden mühür yerine kullanılan yüzüğü Eris kuyusuna düşürmesi bazı arazilerin kamulaştırılması gibi rivayetlere de yer vermemiştir.

Ya'kûbî'nin, Hz.Osman dönemiyle ilgili rivayetlerinin genel değerlendirilmesinden sonra onun, Tarihi'ni yazarken mensubu bulunduğu Şîî düşüncesine yakın rivayetleri aldığını açıkçası birçok rivayette gördük. O rivayetleri alırken kendi çağdaşı veya kendisinden sonraki tarihçiler gibi konularla ilgili bütün rivayetleri aktarmak yerine belki de kendince en sahih olan rivayetleri almıştır denilse de kitabında yer alan birçok rivayetin hadisçiler tarafından zayıf ya da merdud sayıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Onun halifelerin dönemini anlatırken ana başlıklarda Ebubekir dönemi, Ömer dönemi derken Hz Ali ve Hz Hasan'ın halifelik döneminin ana başlığını halifelik ibaresiyle aktarması dahi onun Şiaya mensubiyetini ortaya koymuştur. Ya'kûbî'nin yaşadığı dönemin Abbasiler dönemi olduğu da dikkate alınırsa eserini yazarken açık bir şekilde şii düşünceleri ifade edemediğini görmekteyiz. Bunun ötesini düşünmek niyet okuyuculuğundan öteye geçmeyecektir. Ancak onun sonraki şii tarihçilere göre oldukça mutedil olduğunu ifade etmeliyiz. Ne var ki, bizim onu mezkûr konularda eleştirmemiz ne onun eserinin kıymetini ortadan kaldırmakta ne de İlk dönem İslam tarihçileri arasındaki kıymetini azaltmaktadır.

KAYNAKÇA

- Muhammed Abdüllatif, A. *el-Alemü'l-İslami fi'l-Asri'I-Ümevi*, Kahire 1984.
- Abbot, Nabia, Hz. *Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, çev. Tuba Arsak Hasdemir, Ankara 1999.
- Hilmi, Ahmed, *İslam Tarihi*, İstanbul, 2011.
- Akarsu, Murat, Hz. *Osman ve Hilafeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- Akbulut, Ahmet, *Sahâbe Devri Siyasi Hadiselerin Kelâmi Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992.
- Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul 1986.
- Altun, İsmail, *Ebû Musa El-Eş'ari'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Apak, Adem, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. Âs*, Ankara 2001.
- , Hz. *Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003.
- , Hz. *Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydan Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, Usûl İslam Araştırmaları, sayı 4, s. 157-170.
- Arı, Mehmet Salih, *Tarihçi ve Coğrafyacı olarak Ya'kûbî*, İslami İlimler Dergisi, Sayı: II, 2008, 161-173.
- , *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul 2011.
- Atçeken, İsmail Hakkı, Hz. *Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü*, SÜİFD, Konya 1999.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Süfyân*, Ankara 2001.
- , *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara 1998.
- Belâzuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892) *Ensabu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar, I-XIII, Beyrut 1996.
- , *Futuhu'l-Buldan*, Beyrut 1988.

- , *Futuhu'l-Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002.
- Buhari, Muhammed b. İsmail.(256/870) *Kitabu Târihü'l-Kebîr*, Daru'l-Fikr, tsz.
- , *Sahihu'l-Buhari*, İstanbul 1992.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Beyân ve't-Tebyin*, thk. Abdüsselâm Hârûn, (I-IV), Beyrut 1992.
- Carl, Brockelmann, *Tarihu'l-EdEbû'l- Arâbi*, Arapçaya çev. Halim en-Neccar, I-VI, Kahire 1977.
- Cevdet Paşa, Ahmet, *Kısas-ı Enbiya*, I-II, İstanbul tsz.
- Zeydan, Corci, *Tarihu'l-EdEbû'l-Luğati'l-Arâb*, I-IV, Mısır tsz.
- Çamyar, Selahattin, *Ya'kûbî ve Tarihçiliği* (Y.Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.
- Çınar, Mahmut, *Ammâr b. Yâsir*, İstanbul 1998.
- Demir, Halis, *Devlet Gücünün Sınırlanması(Raşit Halifeler Dönemi)*, İstanbul 2004.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul 2000.
- , *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap- Mevla İlişkisi*, İstanbul 1996.
- , *İktidar Mücadelesi/İslam Tarihine İlk Defa*, İstanbul, 2014.
- , *Raşid Halifeler*, İstanbul, 2015.
- , *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilafları*, İstanbul, 2015.
- Dûrî, Abdulaziz, *Bahsün fi Neş'eti I'lmi't-Tarih I'ndel-Arab*, Beyrut 1960
- Ebu Nuaym el- İsfehani, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, I-II, Riyad 1988.
- Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitabu'n-Neseb*, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikr, 1989.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, Ankara 2004.
- Ekinci, Muhammed Salih, *Ashâb-ı Kirâmın Etrafındaki Şüpheler*, çev. Ali Arslan, İstanbul 1986.
- Ezraki, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, trc. Vehbi Yavuz, İstanbul 1980.

- Fayda, Mustafa, “*Ammâr b. Yâsir*”, DİA, İstanbul 1992,V, 325-326.
- , ”*Hulafâfâ 'yi-Râşidîn*”, DİA, İstanbul, 1998, XVIII, 324-328.
- Fidan, Celal, Hz. *Osman 'ın Öldürülmesi Olayında Sahâbenin Tavrı*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2005.
- Sezgin, Fuad, *Tarihu't-Turâsi 'l-Arabî*, Riyad 1991.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara 1993.
- Yıldız, Hakkı Dursun (Editör), *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul 1992.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr (240/854), *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut 1993.
- , *Tarih*, thk. Ekren Ziyael-Umrî, Riyad 1985.
- Hamavî, Yâkut, *Mu'cemu 'l-Buldan*, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, Beyrut 1990.
- , *Mu'cemu 'l-Udebâ*, Beyrut I-IIIIV, 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Tarihine Giriş*, İstanbul, 2007.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Tarihu 'l İslam*, Beyrut 1992.
- Hasan el-Askerî, *Ehadisi Ümmü 'l-Mü'mine Âişe*, Kahire 1994.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *İslamda ilk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1978, Sayı: XXIII, 121-213.
- Hitti, Phlip, K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi, I-IV, İstanbul 1980.
- Hilmi, Ahmet, *İslam Tarihi*, İstanbul 1979.
- Hizmetli, Sabri, *Başlangıçtan İlk Dört Halife Sonuna Kadar İslam tarihi*, Ankara 1999.
- Houtsma, “Abdullah b. Sebe””, *İA*, İstanbul 1965, I, 40.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilllah b. Muhammed(463/1071), *el-İstiâb fi Ma'rifeti 'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed Mauz, Beyrut 1995.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan, *Târihu Medîneti Dimaşk*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1996.

- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sam el- Kûfî (314/926), *Kitabü'l-Fütûh*, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Arâbî, el-Kadı Ebubekr(638/1240), *el-Avâsım Mine'l-Kavasım Fi Tahkîki Mevkıfi's-Sahâbeti Ba'de Vefâti-Nebî*, thk. Muhibiddin el-Hatib, Kahire 1970.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali(852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1994.
- , *el-İsabe fi Temyizi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Bicavî, Beyrut 1992.
- , *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevaidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Kuveyt 1973.
- İbn Haldun, Abdurrahman, *Tarihu İbn Haldun*, Darul Fikr, I-VIII, Beyrut 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed Said b. Hazm el-Endülüsî, Cemheretü Ensâbu'l-Arab, Beyrut 1983.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik(218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahire 1996.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar(151/768), *Sîretü İbn İshak (Kitabü's-Siyer ve'l-Meğazi)* thk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981.
- İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünnetü'n-Nebeviyye*, I-VIII, Mısır 1322.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida el-Hâfiz (774/1372) *el-Bidâye ven-Nihâye*, thk. Ahmed Ebû Müslim, Beyrut 1966, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim(276/889), *Kitabü'l-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Mısır 1992.
- , *Uyûnu'l-Ahbâr*, thk. Taha Muhammed ez-Zübna, Beyrut tsz.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1955.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübra*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1985.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer,(262/876), *Târihu'l-Medinetü'l-Münevvere*, Cidde 1973.

- Kandemir, M. Yaşar, “*Abdullah b. Amr b. El-Âs*” DİA, , İstanbul 1998, I, 85.
- Kılıç, Ünal, *Hz. Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004.
- , “Kûfelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: II, Sivas 2002, 240-260.
- Krachkovski, Ignaty, *Tarihu'l-Edebi'l-Coğrafi*, çev. Selahaddin Osman Haşim, Kahire 1963.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *A'lâmu'n-Nisa fi A'lemi'l-Arabî ve'l-İslam*, I-XV, Beyrut 1991.
- Mahmud, Şakir, *Dört Halife(Hulâfâi-Râşidin)*, çev. Ferit Aydın, İstanbul 1994.
- Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *Kitabü'l-Bed' ve't-Târih*, I-VI, Beyrut tsz.
- Makrizî, Takıyüddin, *Emevi-Haşimi Çekişmesi*, İstanbul 1993.
- Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *A'lâmün'n-Nübüvve*, thk. Muhammed el-Mu'tasım bil'llah el-Bağdâdî, Beyrut 1987.
- Mes'ûdî, Hüseyin b. Ali(346/957), *Murûcu'z-Zeheb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, I-VI, Beyrut 1998.
- , *İşbâtü'l-Vasiyye*, Beyrut 1988.
- Özaydın, Abdülkerim, “Eşter”, *DİA*, İstanbul 1995, XI,486-487.
- Razi, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Ankara I-XVI, 1995.
- Rosenthal, F. *İlmü't-Tarih I'ndel-Müslimin*, Arapçaya çev. Salih Ahmet, Bağdat 1963.
- Sadreddin, Şerefüddin, *Ammâr b. Yâsir*, çev. Ayşe Nihal Özsoy, İstanbul 1996.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriliğe Kûfe*, Ankara 2001.
- , *Güç ve İktidar Kufe'de İktidar Mücadelesi*, Ankara 2011.
- , *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara 2015
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tarihu'l-Hulefa*, Da'rul-Minhac, 2002.
- Şakir, Mustafa, *Tarihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, I-IV, Beyrut 1983.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (310/922), *Târihu't-Taberî*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, tsz.

Tâhâ Hüseyin, *Fitnetü'l-Kübra "Osman"*, Beyrut 1991.

Topaloğlu, Fatih, *Hız. Ali'nin Hız. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*, (Y.Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.

Vâkidî, Muhammed b. Ömer(207/823), *Kitâbü'l-Meğâzi*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1984.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (294/1229), *Târihu'l-Ya'kûbi*, thk. Abdü'l-Emir Mühenna, Beyrut 2010.

-----, *Kitabü'l-Buldan*, Lieden, Birill 1988.

-----, *Müşakeletü'n-Nas Lizamânihim ve Mâ Yağlıbu Aleyhim Fi Kulli Asrin*, Mecelletül Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, XXVI/I, 123-165, Kahire 1980.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman(748/1374), *Târihu'l-İslam*, I-XXV, Beyrut 1990.

Ziriklî, *el-A'lam-Kâmus ve Terâcim*, thk. Ali Muhammed, I-VIII, Beyrut 1992.

Zorlu, Cem, *İslamda İlk İktidar Mücadelesi*, Konya 2002.

Zührî, İmam Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah, *el-Meğâzi en-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkar, Dımaşk 1981.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Selim YAZICI
Doğum Yeri ve Tarihi	Suşehri - 10.06.1977
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce, Almanca
İş Deneyimi	
Stajlar	Erzurum, Adnan Menderes Lisesi, Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı İlçe Müftüsü
İletişim	
E-Posta Adresi	selimyazici97@hotmail.com
Tarih	17.02.2016